

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ГМИРЯ Людмила Володимирівна

УДК: 811.161.2'367

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ
З ДОВОАЛЕНТНИМИ ДІЕСЛІВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ**

10.02.01 – українська мова

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
Плющ Марія Яківна,
доктор філологічних наук, професор

Київ – 2008

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1	
ПРЕДИКАТ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ	
1.1. Поняття пропозиційного предиката	14
1.2. Валентність як мовна категорія	24
1.3. Дієслівний предикат як центральний компонент семантико-синтаксичної структури простого речення	36
1.4. Двовалентні дієслівні предикати в синтаксичній структурі речення	45
Висновки до розділу 1	58
РОЗДІЛ 2	
ІНТЕНЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОВОАЛЕНТНИХ ДІЕСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ	

2.1. Дієслівні предикати конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт	60
2.1.1. Дієслова екзистенційності об'єктів	63
2.1.2. Дієслівні лексеми зі значенням каузації і зміни структури об'єкта	65
2.1.3. Дієслова з семантикою каузації функтивних відношень	66
2.1.4. Дієслівні лексеми зі значенням каузації посесивних відношень	67
2.2. Дієслівні предикати активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт	74
2.3. Дієслівні предикати мовленнєвої діяльності	87
2.4. Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності	94
2.5. Дієслівні предикати ставлення суб'єкта до об'єкта	106
2.6. Дієслівні предикати емоційно-психічного та фізіологічного стану	118
2.7. Дієслівні предикати сприймання та фізіологічної дії	128
2.8. Дієслівні предикати локативного стану	134
2.9. Дієслівні предикати з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові	142
Висновки до розділу 2	148

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ РЕЧЕНЬ З ДОВОАЛЕНТНИМИ ДІЄСЛІВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

3.1. Мінімальні структурні типи речень з двовалентними дієслівними предикатами	151
3.2. Співвідношення семантичної і формально-граматичної структур у реченнях з двовалентними дієслівними предикатами	155
3.3. Морфолого-синтаксична реалізація двовалентних дієслівних предикатів	158
3.3.1. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт ..	159
3.3.2. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт	163

3.3.3. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами мовленнєвої діяльності	169
3.3.4. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами мисленнєвої діяльності	174
3.3.5. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами ставлення суб'єкта до об'єкта	179
3.3.6. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами емоційно-психічного та фізіологічного стану	190
3.3.7. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами сприймання та фізіологічної дії	201
3.3.8. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами локативного стану	204
3.3.9. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові	207
Висновки до розділу 3	210
ВИСНОВКИ	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	245
ДОДАТКИ	250

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

A – агентив

Adv (Адв) – обставинний детермінант

Adv (Facult) – факультативний обставинний детермінант

D – датив

F – фактитив

I – інструмент

L – локатив

N 1, 2, 3, 4, 5, 6 – іменник чи субстантивована частина мови у відмінковій формі:

N 1 – називного відмінка

N 2 – родового відмінка

N 3 – давального відмінка

N 4 – знахідного відмінка

N 5 – орудного відмінка

N 6 – місцевого відмінка

O – об'єктив

Obj – об'єкт

praep – прийменник

Subj – суб'єкт

Vf – особова форма дієслова

Vf Praed – дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова

Vf imp Praed – дієслівний предикат, виражений формою безособового дієслова

Д – дія (стан)

ЛСГ – лексико-семантична група

Н – носій стану (дії)

П – пацієнс

СУМ – Словник української мови

ВСТУП

У структуруванні мови головна роль належить реченню як основній мовній одиниці, навколо якої групуються синтаксичні категорії. Речення поляризує категорійні величини, виявляє складну взаємодію центральних та периферійних синтаксичних значень у формальних і семантичних перетвореннях. У вивченні будови мови важливу роль відіграє кваліфікація граматичних категорій, які виражають її основні особливості.

Оскільки дієслово виступає як реченнєвотвірна одиниця, то функціонування основних граматичних категорій цієї частини мови пов'язане більшою чи меншою мірою з синтаксичною організацією речення. До суто дієслівних категорій належить категорія валентності, з якою пов'язані не тільки морфологічні, а передусім синтаксичні характеристики слова, зокрема валентність пов'язана із синтаксичним потенціалом дієслова. Валентність як лінгвістичне явище стала одним із найпопулярніших понять сучасного мовознавства, незважаючи на те, що ні зміст, ні співвідношення її з деякими суміжними поняттями досі не визначені. Посилений інтерес до валентності у лінгвістичних дослідженнях пояснюють тим, що це поняття перебуває на межі між граматикую і лексикологією, синтаксисом і семантикою.

У мовознавстві категорія семантико-синтаксичної валентності є однією з найскладніших граматичних категорій, дослідження якої орієнтовано на проблематику співвідношення формально-граматичної і семантико-граматичної структури граматичних категорій та структурування речення як основної синтаксичної одиниці. Теорія валентності дає можливість підійти до виділення та кваліфікації іменних членів речення з погляду семантики відношень між окремими одиницями і змістом речення в цілому.

В історії розвитку досліджень, присвячених теорії валентності, виділяють кілька етапів. М. Д. Степанова називає (за Г. Гельбігом) три етапи в розвитку цієї теорії. Перший пов'язаний із працями І. Гейзе, О. Бехагеля, які здійснили поділ дієслів на “абсолютні” й “відносні” (тобто суб'єктні й об'єктні). Другий етап репрезентований положенням К. Бюлера, згідно з яким слова одного класу здатні відкривати “порожні місця” для слів іншого класу. Третій – пов'язаний з ім'ям французького граматикиста Л. Теньєра [241], який першим обґрунтував це поняття в праці “Основи структурного синтаксиса” [241]. Л. Теньєр чітко виділив проблему валентності і окреслив методику типологічного аналізу цього явища у реченнєвій структурі.

Вагомий внесок у розвиток теорії валентності і з'ясування її складної семантико-синтаксичної природи зробили Г. Брінкман [265], Й. Ербен [269], У. Чейф [252], Ч. Філлмор [249, 250] та ін. Подальший розвиток ця проблематика отримала в наукових дослідженнях російських та українських мовознавців: С. Д. Кацнельсона [118-122], М. Д. Степанової [234, 235], О. І. Москальської [173-176], В. В. Богданова [37], Н. М. Арват [18-20], Й. Ф. Андерша [8-13], І. Р. Вихованця [54-58], К. Г. Городенської [57, 58, 71], А. П. Загнітка [92-98], Т. Є.

Масицької [160, 161] М. Я. Плющ [196-199], М. І. Степаненка [228, 229], О. І. Леути [148-151], Н. П. Гальони [66-67] та ін. Їхні концепції розрізняються акцентуванням або морфологічної, або синтаксичної, або семантичної сутності цієї категорії.

Українські синтаксисти (Й. Ф. Андерш [11], І. Р. Вихованець [55, 56], А. П. Загнітко [97, 98], Н. В. Гуйванюк [80], К. Г. Городенська [71], Н. Л. Іваницька [112], М. В. Мірченко [171] та ін.), досліджуючи багатоаспектну природу речення, наголошують на діалектичній єдності кількох його рівнів, виокремлюючи власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний рівні.

Загальний напрям учення про структуру речення визначений домінуванням вербоцентричної теорії, увагою до предиката, його здатності формувати синтаксичний та пропозиційний аспекти речення як комунікативної одиниці.

Основоположник теорії валентності Л. Теньєр головну роль у предикатно-аргументній теорії синтаксису відводить предикатові, який своєю семантико-синтаксичною валентністю прогнозує кількісний склад та якісний характер субстанціальних актантів. З одного боку, відображаючи логіко-предметні співвідношення між учасниками позамовної ситуації, він формує семантичну структуру речення, а з іншого – впливає на характер його внутрішньо-синтаксичної організації. Валентність предиката, основним засобом вираження якого є дієслово, закладена в його семантиці, яка може бути самодостатньою (абсолютивною) або не самодостатньою, тобто потребувати для своєї реалізації доповнення певними синтаксичними і семантичними компонентами. Вагомим внеском у розв'язання проблеми семантичних типів предикатів та їх класифікації стали спеціальні розвідки Н. Д. Арутюнової [23], Т. В. Булигіної [213], Г. О. Золотової [103, 106], Т. А. Кильдибекової [124], І. Р. Вихованця [55], А. П. Загнітка [94], Т. Є. Масицької [160, 161] та ін. Дослідженню різних класів дієслів, які у структурі речення реалізують конструктивну роль предикатів, в

україністиці присвячена ціла низка напрацювань, зокрема конкретної фізичної дії (І. І. Овчиннікова [188], О. В. Куц [142, 143], О. М. Галаган [65], О. Ю. Грипас [76]), стану (О. І. Леута [148], П. П. Драгомирецький [89], Н. В. Кавера [115]), мислення (В. В. Гумовська [83]), мовлення (Н. Г. Ніколаєва [186]), ставлення (Г. П. Серпутько [215]) та окремим родам дієслівної дії (О. М. Попенко [200], Н. М. Мединська [163]). У цих роботах схарактеризовано типи семантичних зв'язків, описано структурну організацію можливих моделей валентної сполучуваності, зосереджено увагу на вивченні валентного потенціалу різних типів предикатних слів.

Так, дисертаційне дослідження О. І. Леути “Семантико-синтаксична структура речень з дієслівними предикатами стану у сучасній українській літературній мові” [148] присвячене комплексному аналізу змістової та структурної організації простих речень з дієслівними предикатами стану в українській мові.

В. В. Гумовська в дисертаційній праці “Семантико-синтаксична структура речень з дієсловами думки у сучасній українській мові” [83] подала валентнісні характеристики дієслівних предикатів із значенням думки, визначила їхні морфолого-синтаксичні та лексико-семантичні реалізації, структурно-семантичні типи речень з цими предикатами.

Т. Є. Масицька в дисертаційному дослідженні “Семантико-синтаксична валентність дієслова” [160] схарактеризувала валентність як особливу дієслівну категорію, відзначила взаємодію в ній семантичного та формально-граматичного змісту, виділила валентні класи дієслів (одно-семивалентні предикати) та окреслила їхнє субстанціальне оточення і його морфологічне вираження.

Дисертація О. В. Куц “Семантико-синтаксична структура речень із чотиривалентними предикатами” [143] присвячена з'ясуванню закономірностей формування семантико-синтаксичної структури речень на основі чотирьох валентностей дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові.

О. Ю. Грипас у дисертаційному дослідженні “Вербалізація пропозиційних тривалентних предикатів в українській мові” [76] з'ясувала семантичну природу тривалентних предикатів та їхні реченневотвірні функції з погляду відображення реальних ситуацій із притаманними їм семантичними відношеннями.

Основним показником валентності є кількісна сполучуваність предикатів з актантами, за якою виділяють одно-, дво-, три- ... шестивалентні предикати. У сучасному українському мовознавстві двовалентні дієслівні предикати досі не були об'єктом спеціального вивчення, що зумовило вибір теми дисертаційного дослідження. Вивчення можливостей двовалентних предикатів відкривати позиції предметних актантів важливе для удосконалення теорії семантичного синтаксису, адже ці предикати, крім обов'язкової валентності, мають здатність приєднувати ще й необов'язкові факультативні компоненти, ускладнюючи структуру синтаксичної конструкції.

Дослідниками функцій відмінкових форм іменних поширювачів (Є. К. Тимченко [242], Й. Ф. Андерш [11], І. Р. Вихованець [55], З. І. Іваненко [109],

М. Я. Плющ [196-199], А. С. Джура [86] та ін.) з'ясовано особливості дієслівного керування. Проте валентність як семантична інтенція і синтаксична сполучуваність дієслова у структурі речення потребує подальшого комплексного вивчення для з'ясування синтаксичної природи предикатних синтаксем та їхньої реалізації на формально-синтаксичному рівні речення.

Відкритим дотепер залишається й питання ідентифікації валентної рамки і сполучувальних можливостей дієслівного предиката та формальних засобів, які заповнюють позиції валентно зумовлених синтаксем як обов'язкових для реалізації повноти змісту речення.

Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, посиленням інтересом мовознавства до проблеми багаторівневої організації речення, з іншого – потребою комплексного аналізу реалізації валентності двовалентних дієслів-предикатів, необхідністю з'ясування їхнього реченнєвотвірного потенціалу та моделей синтаксичних конструкцій, які вони утворюють, що й сприятиме розвитку теорії семантичного синтаксису в сучасній українській літературній мові.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертаційне дослідження є складником комплексної теми “Лінгводидактичний опис функціонування української мови” кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тему дослідження затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 25.12.2003 року) і схвалено науковою координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 19 від 24.02.2004 року).

Мета дисертаційного дослідження – з'ясувати закономірності формування семантико-синтаксичної структури речень на основі реалізації сполучуваності двовалентних дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові.

Досягнення поставленої мети зумовило виконання таких **основних завдань**:

- 1) уточнити поняття валентності дієслівного предиката стосовно її реалізації у семантико-синтаксичній структурі речення;
- 2) виділити й охарактеризувати лексико-семантичні групи двовалентних дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові;
- 3) описати семантику двовалентних дієслівних предикатів за їхньою внутрішньою інтенцією;
- 4) з'ясувати засоби вираження аргументів (об'єкта, адресата, інструмента, локатива);
- 5) визначити характер і причини переходу двовалентних дієслів до групи одно- або тривалентних дієслів;
- 6) схарактеризувати основні типи мінімальних реченнєвих структур із двовалентними дієслівними предикатами.

Об'єктом дослідження є семантико-синтаксична структура речень з двовалентними дієслівними предикатами.

Предметом дослідження є реалізація валентності двовалентних дієслівних предикатів у структурі речення та семантико-синтаксичні процеси, які вона зумовлює.

Матеріалом для дослідження стало понад 3300 двовалентних дієслів, дібраних методом суцільного вибирання із 11-томного Словника української мови та близько 5000 конструкцій, сформованих двовалентними дієслівними предикатами, що були дібрані з творів української художньої літератури XIX–XXI століть, публіцистичного й наукового стилів, а також елементарні речення, змодельовані відповідно до валентності предикатів.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві встановлено лексико-семантичний потенціал двовалентних дієслів, з'ясовано їхні реченнєвотвірні можливості, охарактеризовано зумовленість переходу двовалентних дієслів до групи одно- або тривалентних дієслів.

Методи та прийоми дослідження. Мета дисертаційного дослідження і специфіка об'єкта визначили використання описового методу як основного у виділенні ЛСГ дієслів. Для встановлення семантичних угруповань двовалентних дієслівних предикатів застосовано компонентний аналіз, для з'ясування особливостей зумовлених ними субстанціальних компонентів використано прийоми дистрибутивного, трансформаційного та функціонального аналізу. У виявленні характеристик продуктивності / непродуктивності окремих груп дієслів та певних моделей речень застосовано прийоми статистичних підрахунків.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що запропоновані в дисертації принципи аналізу семантико-синтаксичної структури речень поглиблюють теорію семантичного синтаксису в аспекті кваліфікації синтаксичних зв'язків іменних компонентів з дієслівним предикатом; доповнюють наукові студії, присвячені категорійному описові відмінків залежно від валентних характеристик дієслів-предикатів; збагачують новими

положеннями теоретичну граматику української та інших слов'янських мов. Здобуті теоретичні висновки й узагальнення матимуть застосування в подальших наукових працях із проблем валентності та сполучуваності дієслів.

Практичне значення дослідження. Отримані результати можуть бути використані для написання підручників і навчальних посібників з семантичного та функціонального синтаксису сучасної української мови, у викладанні спецкурсів, проведенні спецсемініарів та у лексикографічних роботах із семантико-синтаксичної валентності предикатів. Матеріали дослідження знайдуть застосування у практиці написання кваліфікаційних робіт студентами та магістрантами вищих навчальних закладів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження оприлюднені на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій пам'яті професора С. П. Бевзенка (6-7 жовтня 2005 р. в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова), на XV Міжнародній науковій конференції “Мова і культура” (19-23 червня 2006р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка), на I Міжнародній науково-практичній конференції “Мова і мовний потенціал особистості в поліетнічному середовищі” (27-28 вересня 2007р. в Мелітопольському державному педагогічному університеті) та на наукових конференціях викладачів і аспірантів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2004 – 2006 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 7 одноосібних публікаціях, затверджених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (274 позиції), списку літературних джерел (66 позицій) та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 257 сторінок, з них основного тексту – 218 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ПРЕДИКАТ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

1.1. Поняття пропозиційного предиката

Синтаксис найповніше відображає зв'язок дійсності, мислення та мови. Саме в реченні втілені основні компоненти нашого мислення [17, с.290]. Ідеї про багаторівневу організацію речення відображені у розвідках представників різних лінгвістичних напрямків (О. О. Потебня [202], О. О. Шахматов [258], О. М. Пешковський [194], В. В. Виноградов [49], І. Р. Вихованець [55-57], А. П. Загнітко [97, 98], К. Г. Городенська [58], Н. Л. Іваницька [111-113], М. В. Мірченко [171] та ін.).

На сучасному етапі синтаксис вивчають у різних аспектах – логічному, структурному, комунікативному і семантичному. Логічний аспект вивчення речення полягає в аналізові здатності речення формувати і висловлювати думку [5]; структурний – у з'ясуванні структурної схеми [74]; комунікативний пов'язує зі здатністю речення бути засобом спілкування [207]; семантичний розглядають в аспекті розрізнення мовної (синтаксичної) і мовленнєвої (інформативної) семантики речення [26].

Речення – багатоаспектна синтаксична одиниця, для якої властива єдність різних, але взаємопов'язаних ознак. Так, Ф. Данеш розрізняє структурний, семантичний і комунікативний рівні речення [266, с.225-240]. Й. Ф. Андерш називає три рівні репрезентації речення: денотативний, логіко-семантичний і мовно-семантичний. На його думку, “денотативний рівень пов'язаний з

реальними ситуаціями та відношеннями між ними, логіко-семантичний – логічними структурами, тобто поняттями і відношеннями між ними, мовно-семантичний – з семантико-синтаксичними структурами, тобто лексичними компонентами та відношеннями між ними” [11, с.8].

І. Р. Вихованець запропонував концепцію речення як багатовимірної одиниці, виділивши власне-синтаксичний, або формально-синтаксичний, рівень, з яким “пов’язана внутрішньо-синтаксична структура речення – синтаксичні зв’язки і виділювані на їхній основі члени речення”, і семантико-синтаксичний, що “характеризується семантико-синтаксичними ознаками – диференційними семантико-синтаксичними відношеннями та виділюваними на їхній основі синтаксемами, що відбивають специфіку поєднання змісту і форми компонентів речення в конкретній мові”, власне-семантичний (глибинний), сформований із компонентів-семантем – синтаксичного предиката і залежних від нього аргументів (непредикатних імен), що передають логічну будову думки, та власне-комунікативний (мовленнєвий), пов’язаний з актуальним членуванням речення [56, с.18-19]. Семантико-синтаксичний і формально-синтаксичний аспекти речення традиційно аналізували автономно, але зараз домінує думка про незаперечну взаємодію власне синтаксичних і семантичних ознак [259, с.457-483].

Для сучасної лінгвістики характерним є розрізнення поверхневої (формальної, зумовленої формою) і глибинної (семантичної, зумовленої змістом) структури речення. О. І. Москальська зауважує, що “лише генеративна семантика розглядає глибинну структуру речення як його значеннєву чи семантичну структуру, що зближує поняття глибинної структури з поняттями семантичної і логіко-граматичної структури речення” [175, с.12-13]. Н. Д.

Арутюнова вважає, що у межах логічного підходу можна простежити закономірності формування семантичної структури речення, виявити залежність семантики слова від його комунікативної функції, а синтаксичну та семантичну структури предиката співвіднести зі структурою думки [23; 238].

Мовознавці, досліджуючи зв'язки рівнів речення, розглядають його з позицій предикатно-аргументної теорії синтаксису, мета якої полягає у встановленні співвідношення між висловленням і позначуваною ним ситуацією

Цей напрям у синтаксисі успішно розробляли представники зарубіжного (Ф. Данеш [266-268], Й. Ербен [269], Г. Гельбіг [270], Ч. Філлмор [249, 250], П. Адамець [4] та ін.), російського (С. Д. Кацнельсон [118, 121]), Ю. Д. Апресян [15, 16], В. Г. Гак [64], В. С. Храковський [251], Г. Г. Сильницький [217], Н. Д. Арутюнова [23], Т. Б. Алісова [7], І. П. Сусов [238] та ін.) та українського (Й. Ф. Андерш [9-13], І. Р. Вихованець [53, 55-58], Н. М. Арват [20], К. Г. Городенська [58], В. М. Русанівський [58, 209], Н. Л. Іваницька [111-113], Л. О. Кадомцева [116] та ін.) мовознавства.

У значеннєвій організації речення учені виділяють два основні рівні:

- 1) об'єктивний, який репрезентує реальну дійсність (диктумний рівень);
- 2) суб'єктивний, який відображає відношення мовця до повідомлюваного, що сприймає, називає, оцінює чи кваліфікує ту або ту мікроситуацію, відображену реченням (модусний рівень) [7, с.80].

Семантичну структуру речення мовознавці пов'язують із денотативним аспектом й аналізують у термінах предикатної логіки: “події” (С. Д. Кацнельсон [119], Т. П. Ломтев [153, 156] та ін.), “ситуації” (Г. Г. Сильницький [217, 218], В. Г. Гак [64], Н. Д. Арутюнова [23] та ін.), “пропозиції” (Н. Д. Арутюнова [23], В. А. Белошапкова [225] та ін.), “явища”, “дії”, “процесу” тощо.

Оскільки позамовна ситуація складається з певної події (процесу, дії, стану, властивості) і її учасників, то в семантичному плані позамовну ситуацію відображає пропозиція, що складається з предиката і його аргументів (партиципантів). Для опису структури ситуації як денотата речення в описовому синтаксисі використовують поняття пропозиції. Так, В. А. Белошапкова розуміє під пропозицією “об'єктивний зміст речення, який розглядають абстраговано від його суб'єктивних смислів і від тієї проекції, яку надає йому та чи інша формальна організація речення” [225, с.686]. Н. Д. Арутюнова визначає пропозицію як семантичну структуру речення, що об'єднує його денотативне і сигніфікативне значення, причому центральна роль належить сигніфікативному значенню [23, с.36-47].

У логіці розуміння пропозиції пройшло певні етапи розвитку. У класичній логіці воно відповідало поняттю судження як певної форми думки, що стверджує чи заперечує про предмети дійсності і має здатність виражати чи то істину, чи то неправду. Пізніше поняття пропозиції було визначено як зміст думки зі здатністю виражати істине значення у поєднанні з комунікативною метою ствердження. І нарешті, пропозицію визначають не лише в ствердженні чи запереченні, але й в усіх інших комунікативних типах речень [126, с.218]. У лінгвістиці поняття пропозиції витлумачують як “семантичне ядро” [174, с.10], “типове значення” [101, с.161], речення як номінація події, ситуації [237, с.3], причому рівень змісту (денотативний) відображає саму ситуацію, а рівень інтерпретації цього змісту мовцем (сигніфікативний) відображає “ракурс”, у якому мовець інтерпретує позицію справ [61, с.123]. Напр.: *Наталія гарно*

танцює – Наталя гарна танцівниця. Речення при цьому є первинною формою вираження пропозиції [84, с.94].

Семантична структура речення-висловлення складається з певної кількості змістових елементів, відношення між якими є відтворенням відношення між предметами ситуації. За цією концепцією елементи ситуації ототожнюють з головними конститuentами речення – предикатом і актантами. При цьому ситуацію тлумачать по-різному: як екстралінгвальну, або семантичну (мовну), чи як психічну.

Представники семантичного синтаксису зосереджують увагу на відношенні речення до позначуваної ним ситуації (референта, денотата), в якій вони вбачають як зміст, так і структурну модель одиниць синтаксису. Так, Г. Г. Сильницький розглядає ситуацію як семантичний аналог “поверхневої” структури речення, тобто як складну синтаксичну одиницю, що виражена реченням і складається з певної кількості семантичних (ситуативних) позицій, синтагматично (функціонально) співвіднесених між собою з власним “субстанціальним” заповненням у вигляді відповідних лексичних значень [218, с.5].

Ситуація, на думку В. Г. Гака, – це фрагмент, частина відображеної в мові дійсності, тобто рухома матерія, яка створена внаслідок координації матеріальних об’єктів та їхнього стану [64, с.359].

Г. В. Колшанський, досліджуючи семантику синтаксичної структури, зазначає, що реальним об’єктом, на який орієнтована семантика синтаксичних одиниць, можна вважати ситуацію як фрагмент загального зв’язку явищ, предметів [129, с.7].

Розрізняють типову й денотативну ситуації. Типова ситуація – це узагальнення сукупності одноманітних фактів зі спільними типовими відношеннями. Денотативна ситуація відображає конкретний факт, структурований за схемою типової ситуації. Напр., ситуація семантики ставлення: *суб’єкт – предикат – об’єкт*, позначаючи абстрактно типові

компоненти, у реченні відображає конкретну дійсність: *Він поважає старших.*

Ч. Філлмор першим створив модель пропозиції – “відмінкову граматику”. За його визначенням, “в основній структурі речення ми знаходимо те, що можна назвати “пропозицією”, тобто позачасовий набір відношень між дієсловами та іменами (а також вставними реченнями, якщо вони є), відокремлений від модального конститuenta речення. Цей останній уміщує такі властивості, що характеризують усе речення в цілому як заперечення, час, спосіб і вид” [250, с.403]. Тобто, Ч. Філлмор членує висловлення на модус і пропозицію: $S \rightarrow M + P$ (де **S** – речення, **M** – модальність, **P** – пропозиція). Дослідник аналізує лише пропозицію, що складається з дієслівного ядра (предиката) і його семантично рівноправних іменних аргументів, які характеризують як глибинні відмінки (певної кількості семантичних функцій). Ці функції Ч. Філлмор визначає на основі відображуваних у мові реальних ситуацій: “Категорія відмінка об’єднує набір універсальних, можливо, у роджених понять, які являють собою певні види або типи суджень людей про події, що відбуваються навколо них, суджень про те, хто це зробив, з ким це сталося і що від цього змінилося” [250, с.405]. Абстрагуючись від екстралінгвальної ситуації, він виділяє кілька таких відмінкових функцій, достатніх для опису семантичної структури речення будь-якої мови, а саме: *агентив (А), інструменталь (І), датив (D), фактив (F), локатив (L), об’єктив (О).*

Проте деякі вчені знаходять певні недоліки у цій концепції. Так, С. Д. Кацнельсон указує на те, що Ч. Філлмор, надаючи першочергового значення семантиці імен у плані визначення їхньої відмінкової ролі, не враховує залежності не лише певного “відмінка”, але й речення в цілому від валентнісної схеми дієслівного значення [122, с.112]. Н. Д. Арутюнова вважає, що Ч. Філлмор не визначив ознак елементарної пропозиції, оскільки не розмежував семантично прості (предметні) аргументи та аргументи, що означають події [22, с.119].

Сучасні українські лінгвісти (І. Р. Вихованець [55], М. В. Мірченко [171], А. П. Загнітко [98]) структуру і тип пропозиції визначають за структурою речення, валентністю предиката і його лексичним значенням. На думку І. Р. Вихованця, в основі класифікації *пропозиції* покладено семантичну природу предиката та зумовлені ним кількість і функції актантів; пропозиція – стабільне семантичне ядро, об’єктивна семантична константа речення, яка відображає структуру ситуації, події [56, с.121-122]. Російські лінгвісти (Г. О. Золотова [103], Н. Ю. Шведова [259]) навпаки, структуру речення визначають за структурою концептуальної моделі ситуації, виразником якої є логіко-семантичний предикат.

Дослідження пропозиції враховує логіко-мисленнєвий та вербальний аспекти предиката, з’ясовує явища асиметрії між семантичним і формально-граматичним рівнями речення. Напр., асиметрія наявна в реченні *Нас пройняв переляк*, у якому з формального боку є три члени речення, а з семантичного – дві синтаксеми: *Ми перелякалися* [56, с.58].

Предикат пропозиції існує лише в свідомості мовця, але отримує своє відображення у мові через взаємозв'язок із певними класами слів, словосполучень чи речень. Пропозиційний предикат важко встановити, оскільки він має абстрактні, завуальовані характеристики, які формують вербальну структуру речення. Валентність визначає учасників пропозиції та логіко-семантичні відношення між ними.

О. Ю. Грипас, аналізуючи семантику речення, розрізняє предикат пропозиції і предикат речення. Дослідниця зазначає, що “типову ситуацію у згорнутому вигляді виражає пропозиційний предикат, а на вербальному рівні лексико-граматичними засобами його репрезентує предикат речення. Вибір певної пропозиційної схеми з відповідним семантичним предикатом для побудови речення залежить від суб'єктивного сприйняття свідомістю реалій навколишнього світу та комунікативної настанови мовця актуалізувати той чи той компонент ситуації, що зумовлено бінарним принципом побудови речення” [76, с.6]. У такому витлумаченні пропозиція представляє “узагальнений абстрактний концепт, готову конструкцію, створену мовою за тривалий період її розвитку для осмислення дійсності і висловлення думок, яку обирає мовець із деякої сукупності концептуальних моделей, відображаючи зміст денотативної ситуації” [76, с.6].

З погляду логіки, речення – це вираження основних елементів форми думки. Тут головні елементи – суб'єкт і предикат (тобто: предмет думки і висловлення про нього). Поняття “*предикат*”, “*суб'єкт*” і “*об'єкт*” є основними у семантичній структурі речення, але з лінгвістичного погляду потребують уточнення й обґрунтування, що є важливим у дослідженні семантичної і формальної структури речення.

У сучасних логічних концепціях термін “*предикат*” є синонімом терміна “пропозиційна функція” [231, с.311]. *Предикат* – це основний компонент семантичної структури речення, що позначає активну чи статальну ознаку, яка є реальною основою речення і стосується або предмета, або ситуації. Предикат

є головним елементом у структурі пропозиції, бо ситуацію визначають не об'єкти, які в ній беруть участь, а ті відношення, в яких вони перебувають. Сам по собі об'єкт не задає ситуацію, оскільки він може взаємодіяти з іншими об'єктами, брати участь в різноманітних процесах, змінювати свої властивості. Предикат окреслює конкретну ситуацію, бо він указує на певний тип відношень: визначає характер цих відношень, кількість їхніх компонентів та ролі [212, с.487].

Семантичну природу предиката визначає спосіб мисленнєвого членування дійсності на ситуації. М. В. Мірченко вважає, що предикат як пропозиційна функція вказує на зв'язок із суб'єктами чи об'єктами, які заповнюють віртуальні позиції в реченні або ж можуть їх словесно не представляти [171, с.112].

Для предиката, як і пропозиції, використовують спільні для логіки та лінгвістики терміни. У логіці терміном “предикат” позначають конститутивний елемент судження – висловлення про суб'єкт. Предикат своїм внутрішнім змістом вказує на зв'язок із певними суб'єктами і в мові реалізує свій сигніфікативний (поняттєвий) зміст [23, с.11]. На думку В. Б. Касевича, предикат представляє ніби всю пропозицію (відповідно і ситуацію) у згорнутому вигляді та одночасно слугує елементом, що поєднує певними відношеннями самостійні елементи. Предикат – центральний компонент семантики висловлення, який сповіщає про тип ситуації, її учасників та передбачає їхню кількість і якість [117, с.61]. Ю. С. Степанов зазначає, що пропозиція – це концептуальна модель ситуації, що є узагальненою схемою відношень між предикатом і аргументами, а предикат пропозиції – це особлива семантична сутність мови, узагальнена у формі не словесних одиниць, а структурних схем речень [231, с.311].

Термін “предикат” у сучасній лінгвістиці має значну кількість визначень, які об'єднані за окремими розрізнявальними ознаками. Цим терміном можуть позначати формальний і семантичний компоненти речення; член суб'єктно-предикатної та релятивної структури; потенційний і актуальний елементи, структурну ознаку за “вакансіями” для аргументів та абстраговано від аргументних місць; ознаку, що імплікує будь-які і лише предметні аргументи. Предикат – термін, запозичений мовознавцями з логіки, позначає конститутивний член судження – те, що висловлюється (стверджується або заперечується) про суб'єкт [152, с.392]. Так, Т. П. Ломтєв вважає, що предикат – “спосіб прогнозувати деякий інформаційний зміст. Предикат – це сума предикатних предметів, пов'язаних певними відношеннями” [156, с.20]. Він наголошує на необхідності розрізнення поняття інформаційного змісту і поняття предиката як способу прогнозування певного інформаційного змісту. У витлумаченні Ю. С. Степанова, предикати – це особливі семантичні сутності мови, що типізовані мовою не у формі словникових одиниць, а у формі “структурних схем речень” [231, с.312].

Дієслівний предикат як організаційний (конститутивний) центр дієслівного речення концентрує в собі синтаксичні категорії, які властиві реченню як синтаксичній одиниці, і у своїй сукупності становлять

предикативність – головну ознаку речення. Також постійними компонентами зовнішньосинтаксичної сфери структури речення є синтаксична модальність і часова віднесеність [240, с.118; 78; 27; 35].

З погляду валентнісних властивостей предиката члени речення виділяють на основі змістових критеріїв. Суб'єкт і об'єкт – це змістові граматичні категорії семантики речення як мисленнєві (семантико-синтаксичні) і комунікативні елементи.

Суб'єктом називають предмет (особу), що є виконавцем дії, діячем, особою, предметом дійсності [23, с.11], носієм ознаки чи стану; “комплементом предиката”, який є вихідним пунктом предикатної властивості чи відношення і виконує функцію виконавця дії або носія властивості [3, с.190]. І. К. Кучеренко вважає, що суб'єкт – це пізнаване – предмет, особа, явище, поняття і под., яке можна пізнати (ознака якого розкривається чи виникає питання про її наявність) [144, с.10]. За визначенням С. Д. Кацнельсона, суб'єкт речення – “це або єдиний аргумент одномісного предиката, або той із аргументів багатомісного предиката, який має функцію теми і, насамперед, притягує до себе інтенцію предиката” [119, с.119].

Під *об'єктом* у граматиках розуміють предмет, на який поширена дія суб'єкта, тобто предмет, який повністю чи частково підлягає дії; “комплемент предиката”, що є пунктом спрямованості предикативного відношення [3, с.190]. Найчастіше об'єкт виконує семантичну функцію вираження субстанції, яка піддається дії [3, с.190]. У змістовому плані об'єкт – ім'я предмета чи особи, на яку спрямовано дію, виражену дієсловом [152, с.341]. Отже, об'єкт – це залежний компонент семантичної структури речення, який означає предмет, за допомогою чи за наявності якого виявлено предикативну ознаку суб'єкта. Характер об'єкта визначає загалом специфіка семантичного предиката. Н. Д. Арутюнова зазначає, що “семантичні відношення між дієсловом і його актантами, передусім прямим об'єктом, дуже важливі для розуміння змістового плану речення” [23, с.125].

У традиційній граматиці суб'єкт (підмет) і об'єкт (додаток) виділяють незалежно один від одного на основі формальних і семантичних критеріїв. О. О. Потєбня у зв'язку з визначенням суб'єкта і об'єкта зазначав, що граматичний об'єкт (додаток) – це не узгоджений ні з чим непрямий відмінок, який і є об'єктом, підмет – це не узгоджений ні з чим називний відмінок, який і є суб'єктом [202, с.120]. О. О. Шахматов вважає об'єктом носія ознаки, залежного від суб'єкта [258, с.40]. Отже, терміни “*суб'єкт*” і “*об'єкт*” багатозначні: вони виступають і синонімами термінів “*підмет*” і “*додаток*”, називаючи одиниці формального рівня, і компонентами семантичної структури речення, де суб'єкт може не збігатися з підметом.

Серед аргументів виділяють *актанти* – обов'язкові учасники певної події, та *сирконстанти* – факультативні учасники події. Актанти заповнюють семантичні валентності предиката. С. Д. Кацнельсон вважає, що на рівні пропозиції аргументи рівні: “у пропозиції не відбувається стратифікація аргументів за рангом ... усі вони однаково важливі у плані відображення події. Як мисленнєвий образ події пропозиція безпосередньо відтворює об'єктивну реальність, ніж речення” [119, с.109].

Якщо дієслово має лише один аргумент, він є суб'єктом незалежно від форми його вираження. За наявності декількох аргументів при дієслові один з них є суб'єктом, інші – об'єктами. Семантика дієслова зумовлює, яким буде аргумент у ролі суб'єкта. Так, у дієслів дії в активній формі суб'єктом найчастіше стає аргумент з ознакою активності (*агенс*). У пасивній конструкції відбувається перерозподіл функцій – позицію суб'єкта займає аргумент, який означає предмет, що зазнає впливу (*пацієнс*).

Отже, у центрі уваги дослідників семантичного синтаксису перебуває логіка референції, тобто різні типи відношення актуалізованого найменування до його денотата. Важливим положенням референційного аспекту семантики є те, що вона пов'язана з поняттям моделювання пропозиції, яка лежить в основі семантичної структури речення. Речення в елементарному своєму вияві побудоване навколо одного предиката – логіко-семантичного й одночасно семантико-синтаксичного. Предикат, як важливий компонент структури речення, своєю семантикою виражає характер пропозиції і прогнозує кількість та якість непредикатних компонентів речення. Система відношень між предикатом і його аргументами створює пропозиційну модель конкретної реальної ситуації. У нашому дослідженні обрано положення про пропозицію як семантичну структуру, семантичний клас об'єктів, прямо чи безпосередньо співвіднесених із реченням. Окремі пропозиції відповідає окреме елементарне речення.

1.2. Валентність як мовна категорія

Теорія валентності є актуальною для сучасної науки про мову. Більше 50 років вона привертає увагу учених різних шкіл. У сучасній лінгвістиці під поняттям “*валентність*” розуміють основні закономірності синтагматичних

зв'язків одиниць певної мови.

Валентність – здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього слів, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями [13, с.62]; це “категорія функціонального синтаксису, що характеризує активну здатність лексем вступати в синтаксичні зв'язки з іншими лексемами при утворенні синтаксичних сполучень та речень” [261, с.46].

За своїми властивостями категорія валентності спроектована на морфологічні, словотвірні, синтаксичні і семантичні особливості мовної системи. Найчастіше її пов'язують із дієсловом. Валентність належить до категорій загальнодієслівних і охоплює всі дієслівні форми без винятку. Валентність тісно пов'язана з поняттями перехідності, сильного і слабого керування, зі статусом членів речення, з проблемою детермінантів, з питанням обов'язковості і факультативності, з вивченням співвідношення плану змісту і плану вираження у мовленні.

Поняття синтаксичної валентності уперше запровадив у науковий обіг Л. Теньєр, хоч саме явище в його загальному визначенні використовували в граматиці й раніше.

Валентність, за вербоцентричною концепцією Л. Теньєра, полягає у здатності дієслова, як головного структурно-організаційного центра речення, керувати кількома словами (актантами). Кількість учасників, “порожніх клітин”, “вакансій”, які формують дієслівний вузол, мотивована граматичною природою дієслова. У випадку порушення реалізації валентності виходить граматично і комунікативно неповноцінне висловлювання. Л. Теньєр не розрізняв семантичних і формальних позицій речення і обмежив валентний потенціал дієслів французької мови лише трьома сполучувальними зв'язками: 1) суб'єктом; 2) прямим об'єктом; 3) об'єктом у давальному відмінку [241, с. 251-252].

Німецькі лінгвісти І. Ербен [269], Х. Брінкман [265], Г. Гельбіг [270] та інші розробляючи теорію валентності після Л. Теньєра, допускали, що

валентність властива не лише дієслову, але й іншим частинам мови [269, 265] і розглядали її не лише з огляду на кількісні характеристики, а й за якісними її властивостями: морфологічними, конструктивними, семантичними особливостями головного і залежного компонентів; до валентностей дієслова зараховували також сирконстанти та прикметники-предикативи [270].

Г. Брінкман визначає валентність як “здатність дієслова вимагати подальші позиції в реченні” [265, с. 223]. Класифікація дієслів за валентністю полягає в особливому тлумаченні “учасників” і “відкритих позицій”. Він поділяє валентність на реалізовану та потенційну, обов’язкову та факультативну; вказує на зв’язок синтаксичної валентності слова з його семантикою. Для мови, наголошує дослідник, важливими є три питання: скільки вакантних позицій може бути при дієслові, які відмінкові форми використовуються для їх заповнення; як розподілено ці форми.

Й. Ербен вважає, що валентними є лише дієслова із власними поширювачами (додатками та обставинами), які і будуть визначати структуру речення [269, с.231]. Він поділяє речення в німецькій мові на чотири типи залежно від кількості “учасників”. Н. І. Філічова зазначає, що новим у теорії Й. Ербена стало те, що для визначення валентностей він обирає принцип змістової обов’язковості залежних від дієслова членів [248, с.123]. Проте недоліком його тлумачення валентності є широке трактування “учасника” як будь-якого семантичного доповнювача, що спричиняє певні неточності в поділі дієслів на групи за валентними характеристиками.

Г. Гельбіг бере в основу розуміння валентності як формального явища плану вираження. Семантична валентність відображає не лише той факт, що слова, носії валентності, “вимагають певних контекстуальних партнерів з певними семантичними значеннями”, але й “не допускають інших контекстуальних партнерів з іншими семантичними значеннями” [270, с.65]. Валентність “регулює” заповнення відкритих позицій класами партнерів, дібраних за змістом за певними семантичними ознаками [236, с.155-156], тобто семантична валентність визначає кількість та якість аргументів структури предиката.

В іншому напрямі йшов розвиток теорії валентності в працях східнослов’янських лінгвістів. Головною метою досліджень стає не тільки синтаксична сполучуваність, а й з’ясування того, які ознаки слів зумовлюють їх здатність граматично і семантично сполучатися з іншими словами.

С. Д. Кацнельсон, уперше застосувавши термін “валентність” у російському мовознавстві, тлумачив це поняття як “властивість слова певним чином реалізуватися в реченні і вступати у певні комбінації з іншими словами” [120, с.126]. Валентність можна визначити як “втілену в лексичному значенні слова синтаксичну потенцію, тобто здатність приєднувати до себе інше категорійне цілком визначене повнозначне слово” [121, с.20]. На його думку, “валентність – це властивість значення, в якому неначе містяться “порожні місця” або “рубрики”, які потребують заповнення, як рубрики в анкеті” [121, с. 21].

Дальший розвиток теорія валентності отримала в працях Б. О. Абрамова [1], В. Г. Адмоні [5], Т. Б. Алісової [6, 7], Ю. Д. Апресяна [15, 16], В. В. Богданова [37], Є. А. Іванчикової [108], В. Г. Гака [63, 64], Г. О. Золотової [103-106], О. І. Москальської [176], М. Д. Степанової [235, 236] та ін.

Так, В. Г. Адмоні досліджує сполучувальні потенції окремих частин мови на основі повноти – неповноти їхнього лексичного заповнення, враховуючи поняття членів речення і синтаксичних зв'язків між ними. “Обов’язкову сполучуваність як загальну граматичну форму, – пише науковець, – потрібно відрізнити від численних випадків лексичної обов’язкової сполучуваності” [5, с. 112].

Б. О. Абрамов розмежовує синтаксичну і семантичну валентність, застосовує поняття “семантичної вибірковості”, яка виявляє себе з якісного і кількісного боку та може бути поширеною на всі частини мови; розрізняє доцентрову й відцентрову потенцію; синтаксичну валентність поділяє на реляційну та конфігураційну [1, с.34-44].

М. Д. Степанова тлумачить валентність з огляду на актуалізацію слова в реченні, називаючи це явище “зовнішньою валентністю”. Під “внутрішньою валентністю” розуміє закономірності внутрішньої будови слова. Дослідниця також виділяє проміжний тип, який перебуває на межі зовнішньої та внутрішньої валентності: це сполучуваність елементів лексичної основи слова з граматичними морфемами [233, с.16].

Н. Д. Арутюнова валентними вважає лише такі властивості слова, які визначені його належністю до певного класу та змінюються при зміні класу лексеми [21, с.35]. На думку Ю. Д. Апресяна, “слово має стільки валентностей, скільки учасників ситуації необхідно назвати, щоб розтлумачити його повною мірою” [16, с.95-106].

Отже, поняття мовної валентності учені розглядають у різних площинах. Так, О. Ф. Лосєв зауважував, що “це є здатність мовного елемента отримувати певне значення (функцію) у зв’язку зі своїм контекстом, чи це окремий звук, чи

об'єднання звуків в єдину морфему; чи то об'єднання морфем у цілісну лексему, чи в окреме слово; чи то об'єднання слів у ціле словосполучення, в граматичне речення, чи одиниці ще складніших зв'язків. ... Не вводити у сучасне мовознавство моменту валентності – це все одно, якби у природознавстві ігнорувати ядерну фізику і розуміти атом у світі тих статичних уявлень, які існували в науці півтори сотні років тому” [159, с.403-410].

Валентність слова вказує не лише на рухливий змістовий характер слова, а й на змістову динаміку валентності. Вона не просто існує в слові, а є його змістовою силою, її різнобічною семантичною потенцією. Валентність слова є його основним значенням, а валентність мови є свого роду “енергією” мови [159, с.408]. Ю. С. Долгов з цього приводу зазначає, що валентність реалізується у складі одиниці наступного вищого ярусу структури мови та стає реальною мовною категорією з власною системою, яка отримує вираження саме в типах валентності [88, с.48]. Дослідник послідовно доводить, що не валентність, а тип валентності має право називатися мовною категорією, оскільки ця одиниця утворюється на основі змістової та формальної єдності [88, с.44-49].

На матеріалі української мови проблема валентності відображена в працях Й. Ф. Андерша [9, 11], І. Р. Вихованця [54-58], К. Г. Городенської [57, 58], А. П. Грищенка [77, 78], Н. М. Арват [19, 20], А. П. Загнітка [92-98], Н. Л. Іваницької [111, 112], О. І. Леути [148-150], М. Я. Плющ [196-199], І. І. Слинька [223], Н. П. Гальони [66, 67], М. І. Степаненка [228], М. В. Мірченка [171] та ін.

Дослідження синтаксичних зв'язків учені-лінгвісти проводять шляхом усе більшого заглиблення в синтаксичну семантику дієслівних предикатів, оскільки вони становлять центральне ядро всієї сукупності предикатів.

Дієслово є “найцентральношим членом речення” [54, с.110], носієм валентності у реченні [236, с.170], має найскладніші і найрізноманітніші сполучувальні можливості, визначає кількісний і якісний склад її учасників, передбачає будову речення [57, с.270]; семантика дієслова набуває актуалізації залежно від того, з яким компонентом воно поєднане. Важливу роль дієслова у реченні відзначав О. Есперсен: “Дієслово надає сполученню особливого характеру завершеності і створює закінчене висловлення, яке не утворюється при сполученні іменника чи займенника з прикметником чи прислівником” [90, с.95].

На сьогодні валентність кваліфікують як лексико-граматичну властивість повнозначних слів, яка виявляється в їхній потенційній здатності вступати в семантичні зв'язки з іншими словами та поєднуватися з певною кількістю залежних іменникових компонентів (аргументів, актантів, партнерів) у словосполученні та реченні. Валентність є міжрівневою категорією, в якій взаємодіють чинники лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів [57, с.269].

І. Р. Вихованець тлумачить валентність як семантико-синтаксичну категорію дієслова, що отримує вияв у заповненні відповідної кожному слову кількості залежних семантичних позицій, і ця кількість чітко визначена на основі сумісності або несумісності ознакового слова (“семантично опорного

елемента”) та залежного компонента (“семантично залежного елемента”) [54, с. 107-108]. Розглядаючи валентність як дієслівну категорію, він вважає, що з цією категорією пов’язані не морфологічні, а синтаксичні характеристики дієслова [54, с.14].

На думку багатьох учених, валентність перебуває в точці перетину синтаксису та лексичної семантики (І. Р. Вихованець [54], К. Г. Городенська [58], А. П. Загнітко [93], Н. Л. Іваницька [112], О. І. Леута [149], Н. П. Гальона [66], М. В. Мірченко [171] та ін.). “Лексичним значенням слова, – пише І. Р.

Вихованець, – задано найбільш суттєві умови сполучуваності його з іншими словами в синтаксичних одиницях-конструкціях – реченні і словосполученні” [54, с.109]. Здатність дієслова сполучатися з іншими словами, що виражають дію, стан, процес, розробляють і в теорії інтенції. “Інтенція чи спрямованість дієслівної дії – це лексико-граматична категорія... На основі цієї категорії побудована інтенційна дієслівна система, яка містить елементи, що називають дію й учасників дії, та передбачає відношення між цими елементами” [271, с. 389-390]. Розрізняють інтенцію справа, що виявляє напрям дії (“куди?”), та інтенцію зліва, що вказує на вихідний пункт дії (“звідки?”). Так, за своєю граматичною природою дієслова інтенційно вказують на таку динамічну ознаку, яка стосується двох предметів, один із яких є джерелом її виникнення (агенсом), а другий – об’єктом поширення (пацієнсом). Схематично ці відношення дії можна зобразити так: агенс – дія – пацієнс.

Теорію дієслівної інтенції успішно розробляли Є. Пауліні [272], Я. Качала [123], Я. Оравець [191], Р. Мразек [178] та інші дослідники, зосереджуючи увагу на понятті валентності дієслова і закладеної в його семантиці інтенції до сполучуваності з іменними словами.

Так, Й. Ф. Андерш вважає, що інтенція має суто семантичний характер і є підґрунтям валентності дієслова [9, с.64-65]. Валентність, на його думку, – це здатність дієслова відкривати певну кількість функціонально-семантичних позицій для заповнення їх учасниками дії – предметними актантами – на

формально-синтаксичному рівні. Під інтенцією дієслівної дії вчений розуміє здатність дієслова відкривати певну кількість функціонально-семантичних позицій для заповнення їх учасниками дії на семантико-синтаксичному рівні [10, с.98].

Розвиваючи теорію валентності як синтаксичної категорії дієслова-предиката, А. П. Загнітко під цим поняттям розуміє необхідне чи можливе контекстуальне оточення слова, його зв'язки і відношення на семантичному і синтаксичному рівнях, контекстуальну сполучуваність слів як семантичних і синтаксичних партнерів [92, с.101]. Семантико-синтаксичну валентність дослідник розглядає у двох площинах: власне-семантичному і формально-синтаксичному [92, с.104-105; 93, с.52-54].

Отже, на думку А. П. Загнітка, “валентність є міжрівневою опосередковано морфологічною граматичною категорією проміжного типу (охоплює власне-морфологічний статус відмінків) з послідовно протиставленими рядами однорідних у валентному плані дієслів” [94, с.30].

Т. Є. Масицька вважає, що з семантико-синтаксичною валентністю дієслова пов'язані типові морфолого-синтаксичні властивості дієслівних лексем [160, с.84]. Валентність отримує вияв у “спеціалізованості відмінкових форм як заповнювачів відповідних синтаксичних позицій, що дає змогу диференціювати власне-відмінки і невластиві відмінки, послідовно розмежовувати прислівний та неприслівний синтаксичний зв'язки” [161, с.10].

М. В. Мірченко визначає валентність як семантико-синтаксичну категорію, що виявляється в реченнєвій здатності предикатного слова своєю семантикою зумовлювати певну кількість субстанціальних синтаксем і формувати семантико-синтаксичну структуру простого елементарного речення [171, с.91].

У різних мовознавчих інтерпретаціях поняття “валентності” пов'язують з такими поняттями, як “сполучуваність” і “дистрибуція”.

Сполучуваність слова витлумачують як проміжну категорію, яка властива будь-якій повнозначній одиниці. Вона є ширшим порівняно з валентністю поняттям і охоплює як валентні, так і невалентні зв'язки [254, с.5-22], тоді як валентність розглядають як потенційну сполучуваність [135, с.27].

Сполучуваність і валентність взаємодоповнюють одна одну, хоча сполучуваність – це властивість лексем, тобто одиниць лексичного рівня, а валентність – це властивість синтаксем – одиниць синтаксичного рівня [182, с. 62]. На відміну від валентності, сполучуваність тлумачать як властивість одиниці, що “зумовлена або граматичною категорією, або синтаксичною функцією речення” [149, с.8]. Валентність не тотожна сполучуваності як сукупності синтагматичних потенцій слова [121, с.20-31]; валентність – глибинна якість мови як системи, сполучуваність – конкретна реалізація валентності в мовленнєвій діяльності [228, с.9].

Н. Л. Іваницька під поняттям “сполучуваність” розуміє “лексико-синтаксичну особливість повнозначних слів, що виявляється в утворенні набору підпорядкованих словоформ, який залежить від умов реалізації синтаксичних зв'язків відповідних граматичних розрядів слів” [113, с.98].

Автори “Теоретичної морфології української мови” зазначають, що валентність є семантично передбачуваною сполучуваністю слів, оскільки дієслово із залежними компонентами поєднано на основі їхньої семантичної сумісності [57, с.269].

Під *дистрибуцією* розуміють сукупність усіх оточень (контекстів), у яких може функціонувати та чи інша одиниця [25, с.137]. М. Д. Степанова зазначає, що поняття “дистрибуції” значно ширше за поняття валентності, оскільки дистрибуція об’єднує, крім сполучуваності, і функцію слова як члена речення, місце в реченні, перебування у широкому контексті [233, с.104].

Основним напрямом теорії валентності на сучасному етапі є аналіз сполучуваності не лише на формальному, а й на змістовому рівні. У зв’язку з цим значного поширення набуло положення про нерозривний зв’язок між лексико-семантичними і граматичними сполучувальними можливостями слів. Стосовно цього поняття в науці сформували вузчі терміни: “семантична валентність”, “морфологічна валентність”, “синтаксична валентність” як невід’ємні аспекти загальномовної категорії валентності. На думку О. М. Прокопович, і граматичні, і лексико-семантичні чинники формування валентних властивостей слова мають семантичну – екстралінгвальну основу і пов’язані з відображенням тих відношень, у які може вступати чи обов’язково вступає відповідний тип денотата [206, с.8].

У. Л. Чейф, вивчаючи семантичні й формально-синтаксичні конфігурації дієслова, заявляє, що вже саме значення дієслова сигналізує про ті чи інші семантичні і синтаксичні моделі речення. На його думку, “природа дієслова визначає, що собою буде являти інша частина речення: зокрема, які іменники будуть дієслово супроводжувати, яке відношення до нього будуть мати ці іменники і як ці іменники будуть характеризуватися в семантичному відношенні” [252, с.115]. Сукупність зв’язків слова у реченні, як форму і спосіб вираження компонентів дієслівних предикатів, кваліфікують як синтаксичну валентність.

Дієслівна валентність найяскравіше виявляє свої властивості на тлі категорії перехідності / неперехідності. Поняття перехідності і поняття валентності за різною термінологією описують на основі залежних від аналізу дієслівного предиката компонентів, при цьому перехідність виділяє один такий компонент, а валентність, охоплюючи всі залежні від дієслова елементи, до яких дослідники відносять і суб'єкт, набагато точніше характеризує сполучувальні можливості дієслова. Неперехідні дієслова позбавлені здатності керувати іншими словоформами, їхня семантика не зумовлює вживання конкретної відмінкової форми. Розмежування перехідних і неперехідних лексем є необхідною умовою їхньої сполучуваності, оскільки семантика перехідних дієслів повністю отримує реалізацію при їх зв'язку із керованими елементами, а саме додатками.

В. В. Мозгунов, відштовхуючись від тлумачення С. Д. Кацнельсона, що “у самому терміні “додаток” ... як позначенні об'єкта приховано натяк на ідею додатковості і, отже, передчуття ідеї валентності” [118, с.51], стверджує, що в історичному плані поняття перехідності передують поняттю валентності [172, с.27].

Аналізуючи сполучуваність дієслів, науковці встановлюють відповідність між їхньою семантикою та валентними можливостями. Дієслова визначають кількість актантів, тобто мають свою валентну рамку. Так, Л. Теньєр виділив чотири групи дієслів: а) дієслова з нульовою валентністю; б) одновалентні; в) двовалентні; г) тривалентні [241, с.251-271]. В українському мовознавстві дослідники визначають валентний потенціал дієслова як такий, що не перевищує сім прогнозованих позицій [57, с.270-272].

Переважає думка, що за кількістю залежних іменників можна виділити одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти- і шестивалентні дієслова [44, с.28-29; 54, с.112-114; 93, с.36; 161, с.101-121]. Найпоширенішими (без семантичної диференціації) є предикати з двома аргументами, за якими йдуть предикати з одним аргументом, а периферію становлять предикати з трьома і більше аргументами [58, с.51].

Так, зокрема, предикати стану, якості, процесу, кількості функціонують як одновалентні (*Пасажири дримають; Дівчина засмучена; Листя осипається; Друзів було четверо*). До двовалентних дієслів належать різні лексико-семантичні групи: дії, мовленнєвої діяльності, емоційно-психічного, локативного стану тощо (*Мати готує обід; Студент прочитав завдання; Люди раділи перемозі; Діти були в школі*). Трьома залежними іменниками керують переважно дієслова із семантикою конкретної фізичної дії (*Дідусь копав землю лопатою*). Групу чотиривалентних дієслів становлять лексеми зі значенням руху, переміщення, конкретної фізичної дії (*Бібліотекар перекладає книжки зі столу до шафи*). П'ять залежних іменників мають деякі дієслова переміщення (*Вантажник підніс сумки бабусі від метро до перону*). Шести- та семивалентні дієслова також мають значення руху та переміщення (*Хлопчик несе квіти матері з поля у кімнату через дорогу*), сьома семантична позиція (як факультативна) визначає у сучасній українській мові валентну межу дієслівної сполучуваності з непередикатними іменниками [57, с.272].

М. В. Мірченко категорію валентності розглядає у графемній структурі. В основі категорії, на його думку, лежить графема двовалентного предиката, яка моделює семантику суб'єкта та об'єкта. Ближче до основи закріплено графемі тривалентності. Чотири-, п'яти-, шести-, семивалентні графемі категорії розташовані на периферії від ядра валентності. Одновалентність окреслює передпериферійну межу категорії. На периферії валентності розташована графема нульвалентності, вона перебуває у сфері її затухання [171, с.96-97].

Думка про відсутність прямого зв'язку валентності з лексичним значенням дієслова позначена на класифікації за кількісним принципом. За однаковою кількістю актантів можуть бути семантичні відмінності. На думку Н. М. Мединської, “класи суб'єктних і об'єктних дієслів мають бути уточнені через поняття, що дозволяє диференціювати їх всередині валентних типів і між різними класами дієслів” [163, с.114].

Кількісне значення субстанціальних компонентів часто визначають на основі його синтаксичних зв'язків у реченні. На цьому рівні розрізняють активну валентність як властивість дієслів і пасивну валентність як властивість іменників.

Факультативну валентність не слід плутати з вільними поширювачами, які не визначені ознаковим словом (предикатом) і можуть бути легко усунені з речення залежно від бажання мовця. Це так звані валентнісно незв'язані члени висловлення [70, с.20; 100, с.22-24].

Розрізняють такі типи валентності: 1) за якісними показниками – обов'язкову (альтернативну) і факультативну (неальтернативну); 2) за напрямом – лівобічну і правобічну, які в реченні мають відношення до суб'єкта, вираженого іменником у формі називного відмінка, та інших аргументів – об'єкта, адресата, інструмента (знаряддя або засобу), локатива; 3) за актуалізацією у реченні – зовнішню; 4) за системою поєднуваності складових елементів слова – внутрішню; 5) за належністю цілому класу одиниць чи окремому його слову – категорійну та індивідуальну.

Цілком приєднуємося до думки Н. П. Гальони про те, що, “визнаючи лексико-семантичну, морфологічну та синтаксичну складові валентності, не варто заперечувати і комунікативний аспект цієї категорії, адже у зв’язку з певними умовами спілкування, з особливостями мовленнєвої ситуації факультативний з погляду лексико-граматичної сполучуваності залежний компонент може перетворюватися на обов’язковий в умовах комунікативної одиниці” [66, с.30].

Отже, неодномірний характер валентності дієслова зумовлений тим, що з одного боку, вона зумовлена його лексичним значенням, семантикою, а з іншого, тісно пов’язана із синтаксичними функціями, зокрема з первинною функцією дієслова як конструктивного члена структури речення.

1.3. Дієслівний предикат як центральний компонент семантико-синтаксичної структури речення

Семантична структура речення як “абстрактне мовне значення речення, спосіб, форма представлення дійсності у думці і в мові” [176, с.282] визначає добір слів відповідної семантики. А. П. Загнітко, слідом за І. Р. Вихованцем, кваліфікує семантичну структуру речення як результат взаємодії семантики предиката й компонентів, які заповнюють його валентні позиції [243, с.89].

Семантична структура речення характерна ієрархічною організацією, внутрішніми комбінаціями, певними відношеннями між компонентами.

І. Р. Вихованець вважає, що “формою існування ... власне-семантичної структури речення в конкретних мовах виступає його семантико-синтаксична структура” [58, с.125]. У семантико-синтаксичній структурі речення головними функціональними компонентами виступають предикати й субстанціальні синтаксеми. Саме предикат здатний формувати семантичну структуру речення. Організаційна (конститутивна) роль предиката в семантичній структурі речення зумовлена його внутрішніми і зовнішніми характеристиками. У внутрішній структурі кожного речення він визначає кількість і якість субстанціальних синтаксем, а на його семантичній природі ґрунтуються зовнішні семантичні відношення з іншими реченнями тексту [54, с.84]. Слушно з цього приводу зауважує Н. М. Арват: “... без предиката не може бути жодного речення, бо саме він є носієм предикативної ознаки, наявність якої робить групу слів реченням і відрізняє словосполучення від речення” [19, с.25].

Природа предиката визначає, що представлятиме собою інша частина речення; які аргументи будуть супроводжувати предикат, яке відношення до нього матимуть аргументи і як вони визначатимуться в семантичному плані.

На семантичному рівні предикат виражає певні ознаки (дії, стани, відношення, властивості, якості, кількості тощо); на синтаксичному рівні предикат – це центральна синтаксема семантично елементарного простого речення [54, с.137]; з погляду морфології предикати представлені різними частинами мови і їх формами.

Ю. І. Кисленко визначає предикат як структуру, яка через систему синтаксичних зв'язків об'єднує навколо себе n вузлів-вершин. Ядром є дієслово в тій чи іншій формі, а вузлами – іменні частини мови (іменник, займенник, числівник) [125, с.80].

Лексична семантика дієслова є найбільш функціональною та максимально пристосованою до ролі предиката. Стосовно цього В. Гумбольдт писав, що "... усі інші слова схожі на мертвий матеріал, який чекає свого сполучення, і лише дієслово становить поєднувальну ланку, що містить у собі життя і поширює його" [82, с.199].

Семантико-синтаксичну структуру простого речення окреслює семантичний тип предиката, який може мати синтетичну та аналітичну форми і валентну спроможність різної сили та кількісного вираження.

Різнопланове дослідження предикатів зумовило потребу розробки принципів їхньої семантичної класифікації. Проте у мовознавстві на сьогодні немає загальноприйнятого підходу до розв'язання цієї проблеми. Найбільш характерним протиставленням, яке закладено в основу всіх класифікацій, є ознака динамічності / статичності, процесуальності / непроцесуальності, що диференціює всі предикати на дві групи: предикати дії, пов'язані з активним суб'єктом (особою), діячем, що виконує дію, та предикати стану – з пасивним суб'єктом (як істотою, так і неістотою), який є носієм відповідного стану.

Класифікації предикатів присвячено праці багатьох дослідників: Ф. Данеша [267], У. Л. Чейфа [252], Г. Г. Сильницького [216], Ю. Д. Апресяна [14], Т. Б. Алісової [7], Н. Д. Арутюнової [23], Ю. С. Степанова [231], Т. В. Булигіної [213], Г. О. Золотової [106], В. М. Русанівського [208], Н. М. Арват [19], І. Р. Вихованця [55, 56], А. П. Загнітка [94] та ін.

Ф. Данеш характеризує дієслова-предикати за трьома семантичними класами, які позначають: 1) статичні ситуації, 2) процеси, 3) події [267, с.58].

У. Л. Чейф поділяє предикати на чотири групи: предикати стану, предикати процесу, предикати дії та предикати процесу-дії; з-поміж предикатів

стану і дії відповідно до відсутності аргументів додатково виділяє амбієнтний (всеохопний) стан і амбієнтну (всеохопну) дію [252, с.116].

Г. Г. Сильницький вважає, що кожен із трьох класів предикатів (дії, руху, процесу) може бути поділений за ознакою цілеспрямованості дієслівної дії [216, с.253].

У класифікації дієслів російської мови Ю. Д. Апресян використовував синтагматичні ознаки як системні характеристики мовних одиниць. В основу його класифікації покладено зв'язки дієслова, оскільки, за його словами, наслідком попередніх досліджень стали “формальні класи дієслів, які не завжди можна кваліфікувати як лексико-семантичні групи” [14, с. 71]. Та й лексичні розряди дієслів лише частково схожі із семантичними (денотативними) типами предикатів. Так, дієслова на зразок *вистіти, лежати, сидіти, стояти* можуть бути як предикатом місцеперебування: *Кішка лежить на дивані*; так і предикатом стану: *Книга лежить, а вазон стоїть*; або властивість: *Зрізані троянди недовго стоять*. До одного семантичного типу предикатів входять дієслова не лише різних лексичних груп, але й різних підгруп.

Т. Б. Алісова називає п'ять семантичних ознак предиката (за наявністю чи відсутністю яких розрізняє семантичні моделі речення): 1) нероздільність понять про суб'єкт та його ознаку; 2) абсолютність – відносність; 3) статичність – динамічність; 4) активність – неактивність; 5) локальність – нелокальність контакту [7, с.37].

Н. Д. Арутюнова предикатні слова пропонує класифікувати за критерієм відображення “внутрішнього” і “зовнішнього” світу людини і, крім двох груп фізичної дії та психічних актів, проміжне місце відводить предикатам соціальної активності та особистісно орієнтованим (рос. *протестувать*), а також інституційних дій (рос. *награждать*) та орієнтованим на подію (рос. *руководить*) [23, с.61].

Н. М. Арват у системі семантичних предикатів виділяє два підтипи: предикат активний і предикат статальний. Активний предикат має три різновиди: предикат дії (*Він працює*), предикат руху (*Поїзд іде*), предикат процесу (*Сніг тане*). Статальний допускає градацію предикатів на: предикати буття, існування, наявності / відсутності, предикат стану, володіння, приналежності, сприйняття, ставлення, кваліфікації, детермінації, ідентифікації, модальні [19, с.25].

Ю. С. Степанов пропонує розглядати базові предикати з погляду десяти категорій Аристотеля. Базовий предикат можна розуміти суто семантично як одноактний, нульмісний предикат, що означає стан чи якість (*Книгу прочитано*; *Вона щаслива*). Інші предикати слід прирівнювати до базових через особливу семантичну редукцію. [231, с.313].

Т. В. Булигіна класифікує предикати з погляду семантики і логіки, теоретично обґрунтовує критерії їх виділення за такими ознаками: 1) наявність / відсутність часового зв'язку; 2) статичність / динамічність; 3) тривалість; 4) часова перспектива; 5) перспективність / безперспективність для процесів; 6) підготування / непідготування майбутнього процесу; 7) контрольність / неконтрольність [213, с.82]. Дослідниця поділяє семантичні типи дієслівних

предикатів на два класи: “якості” (або “властивості”) і “явища”, які диференціює на динамічні (процеси і дії) та статичні (стани, ситуації, положення, місцезнаходження). Динамічні явища охоплюють процеси і події. Процеси розмежовано на тенденції та гомогенні процеси. Події деталізовано на результативні та випадкові (досягнення) [213, с.17-56].

На думку Г. О. Золотової, повнозначні дієслова можуть бути двох семантичних типів: акціональні (фізичної дії, ментальної дії) та неакціональні (статуальні, функтивні, реляційні, комплікатори) [106, с. 159].

М. В. Всеволодова, орієнтуючись на класифікацію Г. О. Золотової, повнозначні дієслова поділяє на класи: акціональні, екзистенційні, статуальні, реляційні, характеристичні, авторизаційні [61, с.57].

В українському мовознавстві семантичну класифікацію дієслів за формальними ознаками здійснив В. М. Русанівський, встановивши зв'язки між граматичними і семантичними особливостями дієслів української мови. Він виокремив 22 диференційні ознаки, котрі охоплюють фразову та лексичну синтагматику дієслова. За виділеними ознаками 4000 дієслів було розподілено на 81 семантичну групу [208, с.56-65]. Учений наголошує, що “переважна більшість виділених груп об'єднана спільним функціонально-семантичним значенням, тобто дієслова, що належать до них, мають єдине призначення і передають якусь загальну ознаку, що відрізняє один вид дії від іншого: дію-переміщення від дії-процесу і т. д. [239, с.330].

На основі характеристик денотативних ситуацій Й. Ф. Андерш розрізняє семантичні предикати зі значенням: 1) активної діяльності (*галоувати*); 2) процесуального стану (*спати*); 3) зміни стану (*холонути*); 4) характерної процесуальної ознаки (*плавати*); 5) кваліфікативної процесуальної ознаки (*шоферувати*); 6) настання, продовження чи припинення існування (*відзвучати*); 7) психічного ставлення (*кохати*); 8) сприйняття (*чути*); 9) усвідомлення (*пам'ятати*); 10) посесивного відношення (*мати*); 11) статичного відношення (*зумовлювати*) [11, с.29].

Дієслівні предикати з-поміж усіх частиномовних предикатів мають найчіткішу диференційованість за семантичними функціями, граматичними категоріями і синтаксичною функцією в реченні. У семантичному відношенні дієслова поділяють на семантичні типи: дії, процесу і стану, які є найпоширенішими дієслівними предикатами. Предикати дії найповніше відбивають специфіку дієслова як центральної частини мови, їхня семантика позначає діяльність, що породжена суб'єктом-діячем і ним активно стимульована. М. В. Мірченко вважає, що “саме охоплені певною дією (діяльністю) предмети зовнішнього і внутрішнього світу набувають значення “бути об'єктами” дії і репрезентуватися у реченні” [171, с.114]. При дієслівних предикатах дії позицію суб'єкта переважно займають назви істот – окрема людина, група людей, суспільство в цілому.

І. Р. Вихованець предикати дії поділяє за значенням на такі основні лексичні групи: 1) дієслова, що позначають творення, вид діяльності: *будувати, молоти, склити, цементувати, шити*; 2) дієслова, які вказують на більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: *білити, в'язати, гріти, терти, чистити*; 3) дієслова зі значенням переміщення в просторі: *возити, котити, носити, сушити, транспортувати*; 4) дієслова зі значенням руху: *бігти, летіти, іти, їздити, їхати* [55, с.93].

Предикат дії, як основний тип дієслівних предикатів, загалом характеризують за власне-семантичними і семантико-синтаксичними ознаками, як-от:

- 1) значення дії передбачає її лінійне розгортання на лінії-осі реального часу, має ознаки незворотності і фазовості;
- 2) їхній валентний потенціал впливає на їхню сполучуваність із субстанціальними компонентами, серед яких майже завжди обов'язковими є позиції суб'єкта (агенса) і об'єкта [171, с.115-116].

М. В. Мірченко зазначає, що підкатегорію предиката дії утворюють два різновиди граем: 1) граема власне дії з ознакою суб'єктно-об'єктних сем; 2) граема дії-процесу типу *Мука сиплеться*, що не потребує активного діяча і лежить у перехідній площині з предикатами стану чи процесу [171, с.116].

Предикати процесу вказують на динамічну ситуацію, яка не передбачає активного виконавця, а стосується суб'єкта процесів, які він (суб'єкт) не породжує й активно та безпосередньо не стимулює. Предикати процесу виражають динаміку процесу і змінність станів чи якостей пасивних суб'єктів. До таких предикатів належать дієслова з семантикою “перетворення”, “переходу”, “виникнення нової ознаки”, “посилення ознаки чи якості”, напр.: *білити, закипати, зеленішати, молодіти, смаглявіти*.

Предикати стану позначають стани всеохопного характеру, а також різноманітні стани людини-суб'єкта, які виникають поза її волею чи бажанням. Напр.: *розвиднятися, світати, смеркати, хворіти*.

В окремий предикатний клас слів виділяють також локативні предикати [55, с.104-109], формально-синтаксична і морфологічна своєрідність яких виявляється насамперед у наявності при них спеціальних локативних прийменників.

Дієслівний предикат завжди супроводжує певна кількість семантичних партнерів, які перебувають у відношеннях стосовно конкретного предиката. Для позначення семантичних партнерів у мовознавстві використовують різні терміни: “актанти” (Л. Теньєр) [241, с.121], “іменники” або “аргументи” (У. Л. Чейф) [252], “предметні місця” (Т. П. Ломтєв) [154], “предикандуми” (С. Д. Кацнельсон) [118], “глибинні відмінки” (Ч. Філлмор) [250], “терми” (Ю. С. Степанов) [231], “синтаксеми” (А. М. Мухін) [179, 181], “субстанціальні синтаксеми” (Г. О. Золотова) [103], (І. Р. Вихованець) [55].

Кількість і характер предметних компонентів визначають по-різному. Ч. Філлмор виділив шість “глибинних” відмінків. У подальших його працях склад “глибинних” відмінків збільшився до восьми. Семантичної кваліфікації відмінків дотримується У. Чейф, який виділяє сім типів аргументів: агент – іменник на позначення діяча; пацієнс – іменник, що вказує на предмет у певному стані чи розташуванні; експерієнцер – іменник на позначення особи того, чий умонастрій або розумові процеси зазнають впливу; бенефіціант – іменник на позначення особи, яка здобуває користь із того, про що йде мова в останній частині речення; інструмент – іменник на позначення предмета, що відіграє певну роль у здійсненні процесу, але не є рушійною силою, причиною або ініціатором дії; комплемент – іменник для характеристики того, що створюється; місцеположення – іменник на позначення локативних відношень до локативних дієслів стану [252, с.167-191].

Т. П. Ломтєв аналогічно вичленовує сім “функцій предмета” [154, с.425]. В. Г. Гак виділяє також сім “реальних актантив” [63, с.80]. Концепція І. П. Сусова про вісім релятем частково відповідає глибинним відмінкам Ч. Філлмора [236, с.90-126]. Інші класифікації предметних компонентів більш деталізовані. Так, Ю. Д. Апресян виокремлює до 25 семантичних відношень [15, с.285-286]. В. В. Богданов називає 14 семантичних функцій аргументів [37, с. 52-55]. І. Р. Вихованець виділяє 13 типів аргументних семантем, які на основі семантичних відношень поєднують непередикатні знаки з передикатними [58, с.

38-42]. А. А. Залізник зауважує, що відмінки в семантичному розумінні можна так чи інакше виразити будь-якою мовою, і якщо їх розглядати безвідносно до способу вираження, то вони виступають як елементи деякої універсальної системи одиниць змісту [99, с.55-56].

У сучасній лінгвістиці утвердилося також поняття “синтаксема” як основна мінімальна одиниця семантико-синтаксичного рівня речення, що виступає одночасно носієм елементарного смислу і конструктивним елементом складніших синтаксичних побудов і характеризується певним набором синтаксичних функцій [98, с.42].

А. М. Мухін зазначає, що синтаксема досить часто представлена цілим рядом співвідносних словоформ, які можна назвати її лексико-комбінаторними і синтаксико-комбінаторними варіантами [180, с.251].

К. Г. Городенська аналізує речення як базову одиницю для синтаксеми і, пояснюючи специфіку базової структури предикатних синтаксем, обґрунтовує думку про те, що вторинні предикатні синтаксеми є конденсатами згорнених речень та семантико-синтаксичних відношень між елементарними реченнями [71, с.99-140].

За І. Р. Вихованцем, синтаксеми як мінімальні семантико-синтаксичні одиниці виділяють на основі семантико-синтаксичних відношень і відображають стосунки між предметами і явищами позамовного світу [56, с.245]. У центрі семантико-синтаксичної структури речення він виділяє предикатну синтаксеми, яка прогнозує місця для заміщення їх субстанціальними синтаксемами [56, с.57-58]. Предикатні синтаксеми, які формують структуру семантично елементарного простого речення, він поділяє на предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати, предикати кількості. Субстанціальні синтаксеми виділяють на основі субстанціальних семантико-синтаксичних відношень, які вказують на стосунок іменникових синтаксем до відповідного класу предикатів і отримують свою репрезентацію у суб’єктних, об’єктних, адресатних, інструментальних і локативних синтаксемах [56, с.250-264]. У вираженні кожного типу субстанціальних синтаксем велику роль відіграють граматичні значення істоти / неістоти, особи / неособи іменників.

Отже, у семантико-синтаксичній структурі речення, у його внутрішній і зовнішній структурі предикат організує конструкцію: з одного боку, визначає кількість субстанціальних синтаксем, що виражають реальні предмети, а не предметнені дії, стани, процеси, якості. Валентно передбачувані компоненти з субстанціальним значенням утворюють разом із предикатом елементарну семантичну структуру речення. Основу семантики речення становлять відношення між суб’єктом і предикатом. Для семантичної структури речення важливі три чинники: семантична якість компонентів, значеннєві відношення між ними та спрямованість цих відношень. Семантична якість предиката, як і будь-якого семантичного компонента, побудована на взаємодії граматичної семантики форми предиката і лексичної семантики слова, вжитого у функції предиката. Важливе значення в цій взаємодії має лексична семантика слова. Формально-граматичним репрезентантом предиката є насамперед дієслово,

проте це не означає тотожності предиката з цією частиною мови, оскільки дієслово як лексико-граматичний клас слів є лише семантичним різновидом предиката. Основні типи дієслівних предикатів (предикати дії, предикати процесу, предикати стану, локативні предикати) домінують у семантико-синтаксичній структурі речення.

1.4. Двовалентні дієслівні предикати в синтаксичній структурі речення

Для вивчення інтенційно-валентних властивостей дієслів та будови простого речення, в якому дієслово відіграє роль предиката, важливим є дослідження сполучуваності дієслів з іншими лексичними одиницями і розрізнення слів за ознакою семантичної повноти / неповноти.

О. М. Соколов назвав два фундаментальні компоненти, які є семантичною основою характеристики дієслова: 1) спрямованість дії на досягнення результату і 2) характер перебігу дії. Саме ці ознаки прийнято за основу виділення різних лексико-семантичних груп дієслів конкретної семантики [226, с.13].

Коло досліджень, присвячених лексико-семантичним групам дієслів, у сучасному мовознавстві постійно розширюється. Здійснено опис дієслів ставлення (Л. М. Васильєв [43], Р. М. Гайсіна [62]; Г. П. Серпутько [215]); відношення (Г. О. Пірус [195], Г. В. Ситар [221]); стану (О. І. Леута [148], П. П. Драгомирецький [89]); зорового сприйняття (О. О. Кретов [136, 137]); мовлення (Л. М. Васильєв [43], Т. П. Ломтєв [155], В. П. Бахтіна [30, 31], З. В. Нічман [184, 185], В. С. Попова [201], Н. Г. Ніколаєва [186]); мислення (В. В. Гумовська [83], Н. Д. Гаріпова [68], Г. В. Степанова [232]); поведінки (Л. М. Васильєв [44]); руху (В. Л. Ібрагімова [107], Г. А. Змудяк [102]); дії (Т. А.

Кильдибекова [124], І. І. Овчиннікова [188], О. В. Куц [142, 143], О. М. Галаган [65], О. Ю. Грипас [76] та ін.). Іншим підходом є спроби обґрунтувати та класифікувати усю дієслівну систему інтуїтивно (В. В. Прокопов [205]), найчастіше це роблять за структурними ознаками дієслів, що знаходять вияв на синтагматичному рівні (Ю. Д. Апресян [16]). Широкий діапазон опису ЛСГ дієслівної лексики дозволяє окреслити особливості різних типів предикатів та їх реалізацій у семантико-синтаксичній і формально-синтаксичній структурі речень.

Дослідження парадигматичної структури лексичної системи активно здійснюють на основі характеристик окремих лексико-семантичних груп. Ф. П. Філін визначає лексико-семантичні групи слів як 1) окремого класу однієї частини мови, 2) угруповання із зіставними і взаємозв'язаними лексичними значеннями, або 3) ті, що мають у своєму змісті загальний семантичний компонент, чи 4) пов'язані між собою відношеннями “уточнення, диференціації та узагальнення близьких чи суміжних значень” [247, с.227-239].

Саме в лексико-семантичних групах виявляють найбільш переконливе вираження системні відношення в лексиці. Внутрішня будова ЛСГ сформована рядами слів, пов'язаних спільністю категорійно-лексичних і диференційних сем. У структурі ЛСГ виділяють окремі парадигматичні підгрупи, об'єднані за спільними семантичними ознаками: чим більше в словах спільних ознак, тим вужчий характер має підгрупа.

Класи слів, побудовані на семантичній подібності, є найбільш упорядкованими ланками мови. Вони можуть бути розмежовані між собою на основі відмінностей семантичних ознак, властивих тому чи іншому класу; за формальними ознаками, які супроводжують семантичну подібність типів формальних особливостей; та за спільними функціями [138, с.39-40].

У мовознавстві класифікації дієслів ґрунтовані на денотативному, парадигматичному чи синтагматичному принципах, проте, проблема класифікації дієслівних значень залишається відкритою (У. Л. Чейф [252], Г. Г. Сильницький [216], Г. А. Уфимцева [246]).

Зрозуміло, що не можна запропонувати якусь одну із них, адже кожен із виділених класів має своє семантичне поле, усвідомлене в наборі певних семантичних компонентів, які становлять схему тлумачення дієслівної лексеми як презентанта певної ситуації [75, с.50]. Проте виявлення вченими відмінностей у дієслівних словах, об'єднаних у лексико-семантичні групи, сприяє встановленню багатоярусної системи їхнього функціонування як центрального компонента семантико-синтаксичної структури речення. Досліджуючи сполучуваність дієслів з іншими словами, науковці виділяють:

- 1) дієслова абсолютного (автосемантичного) значення, або закритої семантики, із самодостатнім змістом;
- 2) дієслова релятивного значення, або релятивної семантики (синсемантичні), які є лексично опозитивними до дієслів з абсолютивною семантикою;
- 3) дієслова релятивного значення з семантичною здатністю заповнення відкритої позиції;
- 4) дієслова відносно релятивної семантики [113, с.99-101].

Багато мовознавців зверталось до різних питань функціонування слів з ослабленою семантикою, відповідно виокремлювали цей досить об'ємний клас дієслів під назвами “релятивні” (А. П. Загнітко [94], С. В. Котляренко [134]), “синсемантичні” (О. В. Гулига [81], Н. Я. Дзюбишина [87], І. М. Прокопенко [204]), “відносні”, “несамостійні” (Л. В. Щерба [262], В. В. Виноградов [49]), “дієслова відкритої семантики” (Р. М. Гайсина [62], Г. О. Золотова [106]), “несамодостатні” (М. В. Мірченко [171]), “інтенційні” (Я. Оравець [191], Р. Мразек [178]).

На думку Н. Л. Іваницької та Л. П. Коваль, найвища градаційна межа сполучуваності властива інформативно недостатнім словам [114, с.57].

Н. Ю. Шведова вважає, що інформативно недостатні слова обов'язково вимагають поширювачів, які забезпечують визначеність та однозначність найменування й не вживаються абсолютивно [211, с.16]. М. І. Степаненко терміни “інформативна недостатність” та “релятивність” вживає як синонімічні для означення лексем, які “самі собою не є значеннєво повними, тому завжди орієнтовані на обов'язкового поширювача” [228, с.19]. На думку Г. В. Ситар, до диференційних ознак релятивних предикатів належать: багатовалентність (переважно двовалентні), відсутність чіткої локалізованості у часі, тривалість, відсутність внутрішньої межі, нефазовість, статичність [221, с.55].

Дієслова релятивної семантики виражають своє значення лише у поєднанні з іншими й обов'язково вимагають слів-конкретизаторів, оскільки без них їх сприймають як семантично неповні (*прагнути до чого-небудь, консультувати кого-небудь, розраховувати на кого-небудь, на що-небудь*). Так, Я. К. Оравець до розряду синсемантичних дієслів традиційно зараховував дієслова з сильним керуванням, які реалізують “синтаксичну перспективу передбачування дієсловом для повноти його значення” [191, с.182]. Такими є прямо перехідні дієслова: конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт (*малювати орнамент*), а також дієслова мовлення (*виголошувати текст*), мислення (*згадувати минуле*), ставлення (*ревнувати дружину*), хоча в них

об'єктне значення (прямого додатка) дещо послаблене. Неперехідні дієслова позначають дії у стосунку до об'єкта-адресата чи іншого, менш важливого об'єктного компонента (*допомогати матері, панькатися з дитиною, заступатися за товариша*), їх називають непрямо перехідними, вони керують формами непрямих відмінків та прийменниково-відмінковими конструкціями. Для переважної більшості дієслів української мови характерна абсолютна семантика, але також досить поширеною для них є відносна релятивність.

Загальніша характеристика синтаксичної валентності дієслова визначена за кількістю предметних компонентів, з якими пов'язана дія, виражена дієсловом. Кожне слово наділене здатністю санкціонувати своє оточення, тобто йому властива лексична вибірковість. Ю. Д. Апресян зазначає: "Інформація про те, яким має бути саме слово В чи клас слів В, В, В ... В, з яким (и) і синтаксично пов'язане слово А, становить ... лексичне обмеження на сполучуваність А ... інформація про те, якими семантичними властивостями повинно володіти слово В, що синтаксично пов'язане з А, формує семантичну сполучуваність А, або семантичне обмеження на сполучуваність А" [16, с.61].

Дослідники дієслівної валентності підкреслюють певну закономірність: чим більшої кількості іменників вимагає дієслово, тим менша кількість цих дієслів [54, с.114]. Активні дієслова передбачають наявність другого, третього, четвертого, п'ятого, шостого субстанціальних актантів. Найбільш регулярним у валентнісному плані є другий актант, що репрезентований формою знахідного відмінка (акузатива) як спеціалізованою формою другорядного члена речення – прямого додатка [93, с.28-29]. Б. М. Кулик, розглядаючи поняття сильного керування, зауважував, що наявність об'єкта (залежного додатка) у певній відмінковій формі без прийменника або з прийменником зумовлено семантикою керуючого дієслова. Без керованого слова такі дієслова є семантично неповноцінними. Тобто вирішальну роль, на думку Б. М. Кулика, відіграє семантика керуючого слова, його лексичне значення [140, с.16-17].

Двовалентні дієслівні предикати в синтаксичній структурі української мови досить продуктивні. Характерною особливістю двовалентних дієслівних предикатів є те, що вони своєю семантикою передбачають обов'язкову актуалізацію в структурі речення двох аргументів. За відсутністю одного з них семантика дієслова може сприйматися як не повністю реалізована, хоча наявність об'єктного компонента у конкретному реченні-висловлюванні не завжди є облігаторною. Для класу двовалентних дієслівних предикатів характерним є подібність сполучуваностей та функціональна еквівалентність. Значення кожного дієслова "орієнтоване" на специфіку групи в цілому.

Акузативні дієслова, які в традиційній граматиці відомі як перехідні, реалізують мінімум двоє залежних аргументів, репрезентуючи відношення між предметами реальної (або фантазованої) дійсності. Суб'єкт – це джерело дії (у плані семантичного навантаження), джерело відношень, те, що викликає дію, процес або стан; об'єкт – істота або предмет, на який прямо чи опосередковано спроектована дія, або предмет, з яким пов'язаний процес чи стан. Об'єкт може мати ідеальний, реальний, результативний, внутрішній чи зовнішній вияви.

Валентність, яка відображає суб'єктно-об'єктні відношення, визначає заміщення позицій, з-поміж яких головним є заміщення суб'єктної позиції, номінація особи-діяча, а правобічний актант позначає матеріальний або ідеальний предмет, який охоплено діяльністю людини.

Семантико-синтаксична валентність предиката визначає кількість субстанціальних (іменникових) синтаксем, вказує на їхні семантичні функції, відношення між ними та відношення до відповідного класу предикатів.

Г. О. Золотова розрізняє три функціональні типи синтаксем: вільні, зумовлені та зв'язані. Вільна і зумовлена синтаксеми можуть вживатися самостійно, ізольовано (перша) як компонент речення або як компонент словосполучення чи як компонент речення або словосполучення (друга); зв'язана – тільки у прислівному зв'язку. Кількість зв'язаних синтаксем невелика, вони відображають індивідуальну лексичну сполучуваність. Головне їх значення – вираження об'єкта [105, с.3-16].

Важливе місце у системі субстанціальних синтаксем посідають суб'єктні синтаксеми, які поєднані з усіма семантичними класами і валентними типами предикатів. Основним морфологічним варіантом вираження суб'єктних синтаксем виступає називний відмінок, який має ознаку активності і виконує функцію суб'єкта дії.

Залежно від лексичного наповнення суб'єктної позиції виділяють такі види суб'єкта-діяча при різних акціональних предикатах:

- 1) власне діяч, що виконує цілеспрямовану дію (*Учень виконав завдання*);
- 2) діяч, що виконує нецілеспрямовану дію, тобто позначення стихійної сили, яка викликає зміну в об'єкті (*Вітер гне дерева*);
- 3) діяч-маса (*вода, пісок, сніг* і под.), яка є джерелом фізичної дії, що виконує нецілеспрямовану дію, руйнує або поглинає об'єкт (*Вода залила луки*);
- 4) знаряддя, кваліфіковане мовою то як функціональний пристрій, то як діяч (*Машини завозять пісок*).

Суб'єктну синтаксему у двовалентних конструкціях можуть заповнювати:

- 1) власні назви осіб: *Колись повернеться Еріка Штальберг із Америки і не впізнає знайомих вулиць* (Соб., 120);
- 2) загальні назви осіб за статтю, національністю, професією, родом занять, класовою або становою належністю: *Всі чумаки брателься з ним* [Охрімом] (Котл., 40);
- 3) назви угруповань, об'єднань людей і тварин: *Українська ж держава стоїть перед зовсім іншою перспективою та завданнями ...* (Дзюба, 84);
- 4) назви тварин: *Собаки ляпотіли вухами, люто клацали зубами* (Багр., 90);
- 5) назви стихійних сил природи: *Сонце тим часом сховалось за куцем дерев, які оточували ковалівську церкву, потягло вечірньою прохолодою* (Збан., 20);
- 6) назви речовин: *І лише десь на четвертому чи п'ятому курсі глина та камінь почали коритися Федорові* (Мушк., 4);
- 7) назви знарядь, механізмів, технічних приладів, які замінюють або доповнюють працю людини: *Під час будівництва дороги Васильків – Обухів, коли насипали нове полотно, бульдозери розрили дуже давнє кладовище...* (Мовч., 122). Якщо позицію суб'єкта займає назва механізму, то особі, яка керує ним, або контролює його роботу, відведена другорядна роль, або вона зовсім випадає з поля уваги учасників повідомлення. Найменування ручних інструментів, що “діють” тільки за участю людини, в позиції суб'єкта не допускають (не кажуть: *молоток забиває гвіздок*).

Об'єктні синтаксеми у семантично елементарному реченні мають значення предметності і залежать від предиката, функціонуючи як необхідні компоненти речення. Вивченню природи відмінкових форм іменників присвячені праці таких мовознавців як М. Я. Плющ [196-199], І. Р. Вихованець [50, 52, 53], О. К. Безпояско [33], А. П. Загнітко [94] та ін.

Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах може бути вербалізована формами знахідного і родового відмінків (або прийменниково-відмінковими). Наприклад: 1) *Вчені високо оцінили факт відродження такої ланки української культури, як мисливська музика* (ЛІМЖ – №6. – с.23); 2) *Собака– суцільний позитив. Він буде чіплятись до вас, поки ви не звернете на нього увагу, поговорите з ним, поділетесь своїми проблемами* (ЛІМЖ – №5.–с. 43).

У семантичному плані А. П. Загнітко розрізняє такі типи суб'єктно-об'єктних відношень:

- 1) трансформативні відношення – зміна об'єкта під впливом суб'єкта, напр.: *Водій завів машину* (Іванич., 391);
- 2) креативні відношення – суб'єкт створює, відтворює або знищує об'єкт, напр.: *Катя приготувала вечерю* (Загр., 340);
- 3) відношення адресатності – суб'єкт звертається до об'єкта, напр.: *Благословляю і люблю Твоє чоло двадцятивесне ...* (Вінгр., 195);
- 4) фактитивні відношення – суб'єкт впливає на волю, почуття, розум об'єкта, напр.: *Дід казав, що у Масія не було душі, а тільки сама пара, тому він і обдурював усіх, хто тільки до нього заходив* (Довж., 166);
- 5) перцептивні відношення – суб'єкт сприймає об'єкт органами власних відчуттів, напр.: *Ми відчуваємо своє тіло, але не бачимо власного*

випромінювання (Мовч., 19);

б) когнітивні відношення – суб'єкт пізнає об'єкт у результаті мисленнєвої діяльності, напр.: *На уроках з алгебри, коли клас безнадійно тонув у морі складних логарифмів, він **штудіював** вищу математику* (Дрозд, 69);

7) інструментальні відношення – використання суб'єктом об'єкта, напр.: *Виконавець сидів на лаві, **лузав** соняшникове насіння ...* (Земл., 148);

8) привативні відношення – суб'єкт відчуває потребу в об'єкті, напр.: ... *Видатна особа **потребує** таких незалежних особистостей* (Сверст., 157) [93, с. 31].

Адресатна синтаксема вказує на істоту, якої стосується названа предикатом дія або стан, тобто того, кому властивий цей стан, на користь або на шкоду кому відбувається дія (*допомагати матері, заважати колезі*): *Хтось **дорікнув** їй тихо, при мені ж* (Кост., 43).

Інструментальна синтаксема займає в семантико-синтаксичній структурі речення периферійну позицію і поєднана з предикатами дії слабким підрядним зв'язком. Вона диференційована на два семантичних варіанти: знаряддя дії і засобу дії. Спеціалізованими формами вираження інструментальної синтаксеми виступає орудний відмінок і ряд прийменниково-відмінкових іменних форм. Інструментальної синтаксеми вимагають двовалентні дієслова з загальним значенням надання руху, напр.: *Завиє свинцева пурга, **Забрязкають** зброєю танки ...* (Луц., 137).

Локативна синтаксема сполучається з дієсловами, що вказують на місцеперебування суб'єкта, напр.: *бути, жити, лежати, сидіти, стояти* тощо. При двовалентних дієслівних предикатах вона вербалізована у формі родового відмінка з прийменниками *біля, вздовж, довкола, збоку, зверху, край, навколо* та ін., напр.: *Ми **посідали** до столу* (Янов., 372); орудного відмінка з прийменниками *за, над, під, поза, поруч з* та ін., напр.: *Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько **висіла** над полем* (Коц., 280); місцевого відмінка з прийменниками *в, на, по, при*, напр.: *Почекавши хвилин кілька, і сам **сів** на*

ганкові (Підмог., 314).

У семантичному плані двовалентні дієслівні предикати утворюють неодновимірну площину, охоплюючи лексеми різноманітних лексико-семантичних груп (І. Р. Вихованець [57], А. П. Загнітко [94], Т. Є. Масицька [160]).

Р. І. Вихованець до засобів вираження двовалентних дієслівних предикатів зараховує дієслова:

- 1) власне-локативного стану (*бути, стояти, сидіти, лежати* й под.), які поєднані з іменником, що означає носія цього стану, та словоформою іменника з прийменником, що вказує на місце вияву стану (*Батьки були в селі; Птахи сидять на даху*);
- 2) мовлення, при якому одна із залежних форм іменника означає виконавця дії, а інша – об'єкт, на який спрямована дія (*Дитина вимовила слово*), або адресата дії (*Син подякував матері*);
- 3) процесуальної семантики (*гніватися, сердитися*) з правобічною позицією іменника у функції об'єкта процесу (*Вона гнівалася на сусідів*);
- 4) зі значенням стану (*любити, кохати, ненавидіти*), правобічну позицію яких заповнюють іменники з функцією об'єкта стану (*Діти люблять матір*) [57, с. 271].

А. П. Загнітко визначає як двовалентні такі групи дієслів:

- 1) буття, існування події (*бувати, бути, гніздитися, гостити* та ін.);
- 2) створення об'єкта в результаті фізичної праці (*будувати, виростити* і под.);
- 3) відношення (ставлення) з позитивною оцінкою (*благоговіти, вірити, дружити, поважати* та ін.);
- 4) стосунку з негативною оцінкою (*висміяти, ворогувати, заздрити, зневажати* і под.). Проте, як зазначає науковець, названі лексико-семантичні групи не вичерпують увесь склад двовалентних дієслів [94, с.28-29].

Серед засобів реалізації двовалентних предикатів виділяємо дієслова з “усіченим” другим аргументом (-ся), який міститься в самій структурі дієслова (його показником виступає постфікс -ся). Такі дієслова вказують на зміну зовнішності суб'єкта, набуття ним якісно нових характеристик, навичок, ознак тощо: *митися, стригтися, тренуватися, чиститися* та ін.

У класичній граматиці такі лексеми кваліфікують як дієслова зворотного стану [91, с.168], або як рефлексивні, відносять до діатез [241, с.259-267].

Дієслова типу *битися, вітатися, зазнаватися, листуватися, миритися, обніматися, розставатися, цілуватися* та інші у сучасних дослідженнях, присвячених проблемам семантико-синтаксичної організації речення, кваліфікують як носіїв категорійного значення взаємності (реципрока). У своїй семній побудові вони передбачають два аргументи, один із яких виконує функцію суб'єкта і репрезентований формою номінатива, другий — об'єкта, що реалізований формою орудного з прийменником з [97, с.287]. Л. Теньєр таку конструкцію зараховує до двовалентної, оскільки суб'єкт виконуючи дію, притягує до себе інший об'єкт, поза яким не може бути здійснена та чи інша дія [241, с.255, с.265-267, с.278].

Т. Є. Масицька запропонувала класифікацію дієслівних предикатів за семантико-синтаксичними диференційними ознаками і функціональними особливостями, виділивши лексико-семантичні групи двовалентних дієслів, що позначають:

- 1) почуттєвий стосунок до особи (предмета) (*захоплюватися, зневажати, любити, радувати, співчувати* та ін.);
- 2) стосунок або ставлення до певного об'єкта (*благородити, бойкотувати, дурити, контролювати, розраховувати* і под.);
- 3) активну дію суб'єкта, спрямовану на особу (*арештовувати, витренувати, впокорити, гіпнотизувати, гнобити* та ін.);
- 4) керування (володіння, керівництва) (*відати, володіти, керувати, правити, управляти* і под.);
- 5) вплив суб'єкта на об'єкт (*германізувати, колонізувати, монополізувати, обуржуазити, українізувати* та ін.);
- 6) дію суб'єкта на об'єкт (*бракувати, висвіжити, герметизувати, маринувати, реконструювати* і под.);
- 7) рухи, виконувані чимось (можуть бути частини тіла чи інші предмети) (*блимати, брязкати, гупати, грюкати, моргати* та ін.);
- 8) місцеперебування суб'єкта (*залишатися, лежати, мешкати, сидіти, стояти* і под.) [161, с.68-69, с.101-103].

В. В. Мозгунов до бівалентних (двовалентних) зараховує такі розряди дієслів:

- а) сприйняття (*вітер збурих воду*);
- б) звучання та мовлення (*собака загарчала на перехожого*);
- в) фізичного стану (*захворіти*);
- г) психічних переживань та психічного стану (*забоятися*);
- г) зі значенням "починати займатися чим" (*зажати*);
- д) руху (*закидати*);
- е) зі значенням стихійних процесів та явищ природи (*задути*) [172, с.49].

За основу виділення ЛСГ двовалентних дієслівних предикатів у нашому дослідженні взято семантичну ознаку, яка становить основу кожного слова. Деякі дієслова мають своєрідне значення, через що їх неможливо зарахувати до якоїсь групи, якщо не створювати груп, які складаються з одного дієслова; інші групи, навпаки, об'єднують багато дієслів, їх можна поділяти на детальніші підгрупи. Тобто розмежування дієслів за їхнім лексичним значенням є проблемним.

Двовалентні дієслівні предикати об'єднані за ознакою спрямованості / неспрямованості дії на об'єкт, що отримує вияв у категорії перехідності / неперехідності.

На основі здійсненого нами семантичного аналізу двовалентні дієслівні предикати поділено на дев'ять лексико-семантичних груп:

- 1) конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт (*екранізувати, ламати, механізувати, ремонтувати, реформувати* та ін.);
- 2) активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт (*амністувати, всиновляти, гнобити, дресировувати, масажувати* і под.);
- 3) мовленнєвої діяльності (*зукати, дебатувати, декламувати, казати, цитувати* та ін.);
- 4) мисленнєвої діяльності (*вірити, забувати, придумувати, опрацюувати, розшифровувати* і под.);
- 5) ставлення суб'єкта до об'єкта (*божествити, кохати, нехтувати, славити, шанувати* та ін.);
- 6) емоційно-психічного та фізіологічного стану (*насолоджуватися, нудьгувати, радіти, сумувати, шкочувати* і под.);
- 7) сприймання та фізіологічної дії (*бачити, нюхати, чути, їсти, пити* та ін.);
- 8) локативного стану (*висіти, лежати, перебувати, сидіти, стояти* і под.);
- 9) із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові (*бряжчати, вертіти, здвигати, кивати, махати* та ін.).

Семантична класифікація двовалентних дієслів викликає деякі труднощі, зумовлені тим, що одна лексема може реалізовувати семантику абсолютивно або релятивно, і тоді необхідність додаткового поширювача дуже ослаблена, може отримувати вияв у структурі речення лише за необхідності уточнення загальної семантики дієслова. У синтаксичній конструкції два обов'язкові актанти можуть бути поширені також третім, факультативним. Отже, валентнісна реалізація деяких дієслівних предикатів у синтаксичних конструкціях може мати два рівнозначні варіанти. Напр.: *Я п'ю тебе, сонце, твій теплий, зцілющий напій ...* (Коц., 278); *Отже, воду з тієї кринички пили не один раз на рік* (Мовч., 43).

Незаперечно приймаємо думку про вплив конкретної семантики дієслова на його валентність. Зміна лексичного значення є причиною зміни валентності. Наприклад, дієслово *читати* у значенні “виконувати певну дію” є двовалентним (*Дівчина читає книгу*), а в значенні роду заняття – одновалентним (*Вона читає*). Деякі двовалентні дієслова завдяки переносному вживанню можуть переходити з однієї лексико-семантичної групи до іншої, змінювати свою сполучуваність. Неоднакова валентність дієслів однієї групи

зумовлена відмінностями семантичної структури лексем, статусом синтагматичних сем і їх перетином з парадигматичними іменниковими семами, кількістю лексико-семантичних варіантів дієслова [94, с.29].

Валентність дієслова і його семантика перебувають у тісному взаємозв'язку. Мовознавці вказують, що прямий вплив на зміну валентності дієслова має явище редуплікації між його префіксованою формою і прийменником, “префікси можуть бути використані як інструменти для розмежування семантико-стилістичних нюансів” [226, с.11]. Л. П. Литвин вважає, що особлива активність у сфері об'єктних відношень належить прийменниково-префіксній кореляції типу *на і на-, до і до, від і від-* : *нападати на ...*, *насідати на ...*, *напосідати на ...* тощо [153, с.123-131]. Таке варіювання спостерігаємо при дієсловах на зразок: “*надибати на друга*” і “*надибати друга*”; “*натискувати на двері*” і “*натискувати двері*”; “*натрапити на стежку*” і “*натрапити думку*”.

Отже, поділ дієслів на ЛСГ здійснено на встановленні архісеми, яка їх об'єднує і визначає необхідність (чи можливість) конкретного компонента-об'єкта, контрагента, адресата, інструмента, локатива тощо. Насамперед ураховано ознаки, що зумовлюють наявність обов'язкових компонентів, потім можливість факультативних. Закладені в дієслові можливості синтаксичної сполучуваності і їхня реалізація є визначальними для структури речення, хоч вони можуть і неоднаково бути реалізовані у мовленні.

Висновки до розділу 1

На сучасному етапі розвитку мовознавства у центрі уваги семантичного синтаксису перебуває референційний підхід, важливим положенням якого є

вивчення семантики, яка пов'язана з поняттям моделювання пропозиції, що лежить в основі семантичної структури речення. Речення в елементарному своєму вияві перебуває навколо одного предиката як логіко-семантичного ядра і одночасно як структури синтаксем семантико-синтаксичного рівня. Система відношень між предикатом і його субстанціальними синтаксемами створює пропозиційну модель конкретної реальної ситуації. Окремі пропозиції відповідає окреме елементарне речення.

Організаційну роль у семантико-синтаксичній структурі речення, у його внутрішній і зовнішній структурі виконує предикат. Предикат визначає кількість непредикатних знаків – субстанціальних синтаксем, що позначають реальні предмети. Валентно передбачувані компоненти з субстанціальним значенням утворюють разом із предикатом елементарну семантичну структуру речення. Основу семантики речення становлять відношення між суб'єктом і предикатом. У семантичній структурі речення важливу роль відіграє семантика компонентів, значеннєві відношення між ними, спрямованість цих відношень та семантика структурної схеми речення. Семантична якість предиката, як і будь-якого семантичного компонента, зумовлена взаємодією граматичної семантики форми предиката і лексичної семантики слова, вжитого у цій функції. Домінуючими у семантико-синтаксичній структурі речення є основні типи дієслівних предикатів: дії, процесу, стану та локативні предикати.

Визначальною величиною для предиката є валентність, оскільки вона спрямована на відображення всіх компонентів пропозиції, які відповідно до ситуації можуть бути реалізованими або не реалізованими. Неодномірний характер цієї категорії зумовлений тим, що, з одного боку, валентність зумовлена семантикою предиката, а з іншого, вона пов'язана із лексичним значенням дієслова (чи іншого ознакового слова), що виконує функцію предиката.

Для побудови єдиної семантичної моделі опису сполучуваності дієслів з іншими лексичними одиницями необхідно дослідити інтенційно-валентні властивості дієслів з урахуванням того, що один предикат може мати різну реалізацію валентності. Від семантики префіксованого дієслова залежить його валентність, а через валентність конкретизована семантика дієслова. На сполучуваність дієслова впливає префіксація, оскільки приєднання префікса часто змінює його валентнісні властивості.

Двовалентні дієслівні предикати, семантика яких багатопланова і різноманітна, становлять численну лексико-семантичну групу. У конструкціях з двовалентними дієслівними предикатами передбачено як домінуючий такий семантичний комплекс актантів: “суб'єкт + предикат + об'єкт”. Двовалентні предикати можуть реалізувати також інструментальну, адресатну або локативну позиції.

РОЗІЛ 2 ІНТЕНЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДВОВАЛЕНТНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ

2.1. Дієслівні предикати конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт

Предикати дії становлять ядро граматичного класу дієслівних предикатів. Поняття конкретної дії (напр.: *створювати, ламати, сушити, варити, лагодити*) найповніше репрезентує семантичний образ дієслова. О. М.

Пешковський визначав особливості семантики дієслів дії так: “Будь-яке дієслово передусім позначає дію. ... Але ж “діяти” можуть тільки істоти, всі ж інші предмети не “діють” тому, що вони рухаються. Істоти ж “діють” тому, що вони рухаються за своєю волею, мимовільно. А тому у дієслові, оскільки воно відображає дію, повинен бути ще й відтінок волі, наміру” [194, с.97-98]. Л. М.

Васильєв розглядає дієслова дії як акціональні, тобто такі, що мають інваріантне значення “здійснювати, реалізовувати якусь дію чи процес” [45, с. 176]. Т. А. Кильдибекова відносить дієслова дії до антропоцентричних, тобто таких, у яких безпосередньо віддзеркалено трудову діяльність людини, спрямовану на перетворення, зміну зовнішнього світу [124, с.40-41]. Сему

активності, як головної у їхній значеннєвій структурі, відзначають багато лінгвістів (Ф. Данеш [268], У. Л. Чейф [252], Н. С. Авілова [2] та ін.). Так, С. Д. Кацнельсон характеризує активність як здатність суб'єкта впливати на інші об'єкти [118, с.198].

Дія активних дієслів спрямована на об'єкт. Об'єкт є метою, кінцевим результатом дії. Отже, за семантичною характеристикою їх можна класифікувати як об'єктні дієслова. Об'єкт переважно представлений іменником-назвою неістоти. Г. О. Золотова вважає, що різні групи іменників по-різному виявляють себе в реченні. Назви осіб переважно займають позицію агенса – суб'єкта чи суб'єкта-носія стану, ознаки. Назви предметів найчастіше називають ті предмети, які стають об'єктами діяльності людини [106, с.123]. Дж. Лайонз зазначав, що "... більшість перехідних дієслів виявляє тенденцію вживання з іменниками-назвами істот, презентованих у ролі суб'єкта в активних реченнях", тоді як суб'єкт неперехідного дієслова і об'єкт перехідного "досить байдужі до розмежування іменників-назв істот та іменників-назв неістот" [146, с.361]. Бінарне протиставлення іменників за ознакою "істота – неістота" відображає відмінність реальних денотатів за наявністю чи відсутністю у них життєвої активності: референтам-істотам властива власна поведінка та можливість бути джерелом самостійної активної дії, не потребуючи стороннього спрямованого чинника, на відміну від референтів-неістот, які потребують зовнішнього спрямованого чинника [37, с. 55].

Акціональним дієсловом властиве значення мети та доцільності дії [6, с. 95]. Доцільність полягає в тому, що дієслова дії позначають різноманітні виробничі та повсякденні побутові процеси, пов'язані з діяльністю людей, спрямованою на досягнення визначених цілей. Дієслова недоцільних дій із "негативним" змістом займають незначне місце в системі акціональних дієслів (напр.: *розбити, наслідити, кривити, деформувати*).

Семи активності та доцільності пов'язані з лівою інтенцією дієслова. Суб'єктна синтаксема, що є лівобічною валентністю дієслова, позначає особу, яка виступає ініціатором і активним виконавцем дії, тобто суб'єкт переважно "має чітко виражену антропоцентричну природу" [188, с.19]. На праву інтенцію спрямований семантичний компонент каузативності, який є виразником мотивації, причини появи ознак, станів предмета, напр.: *Хлопець вимкнув світло*.

Каузативність є головним семантичним параметром дієслів дії. Каузативні дієслова позначають вплив на особу чи предмет, у результаті якого особа виконує дію, відчуває стан, або предмет змінює свій стан, якість, місцезонашування [106, с.166].

Серед українських і зарубіжних мовознавців існують різні погляди стосовно валентності дієслів конкретної фізичної дії. І. Р. Вихованець такі дієслова відносить до тривалентних, проте наголошує, що на межі набору валентно зумовлених іменників може впливати й лексичне наповнення деяких компонентів, пор.: *Ми побудували хату з дощок* і *Ми побудували офіс* [57, с.272].

Г. О. Золотова, розглядаючи цю групу, вказує, що дієслова конкретної фізичної дії супроводжує вказівка на об'єкт і – факультативно – на знаряддя, засіб дії: *забивати цвях молотком, прокладати дорогу бульдозером, друкувати звіт на машинці* [106, с.163].

Дієслова дії належать до перехідних, яким властива здатність відкривати обов'язкову позицію об'єкта, виражену формою акузатива.

На думку О. Ю. Грипас, дієслова фізичної дії своєю таксономічною категорією діяльності визначають набір компонентів: “дія, здійснювана діячем” та “об'єкт, на який спрямована дія”. Фізична дія може бути осмисленою як перехідна (від суб'єкта на об'єкт), цілеспрямована (на об'єкт або на результат), здійснювана в реальному часі і в реальних просторових координатах, передбачає застосування знаряддя (чи засобу) виконання дії або її адресата, на користь чи шкоду якого вона відбувається [75, с.50].

Спільним параметром для дієслів конкретної фізичної дії є інтегральна сема ‘здійснювати процес дії, діяльності’. Родове значення виражене в дієсловах *працювати, займатися чим-небудь, робити що-небудь*, які виконують об'єднавчу роль для усієї групи – роль слів-ідентифікаторів [139, с.5]. Конститутивною ознакою дієслівної дії виступає екстравертивність: результатом конкретної фізичної дії стає зміна зовнішнього (стосовно суб'єкта дії) середовища [216, с.252].

Розмаїття динамічних ознак, які виражають двовалентні дієслівні предикати конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт, можна звести до чотирьох лексико-семантичних угруповань, які диференційовані на вужчі лексико-семантичні підгрупи. Досліджувані дієслова становлять значну за обсягом групу, які поділяємо, беручи за основу класифікацію Т. А.

Кильдибекової, на підгрупи: а) екзистенційності об'єктів, б) зі значенням каузації і зміни структури об'єкта, в) каузації функтивних відношень, г) каузації посесивних відношень.

2.1.1. Дієслова екзистенційності об'єктів

І. І. Овчиннікова характеризує дієслова конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта на парадигматичному рівні. “Всі дієслова ЛСГ створення об'єднано на основі категорійно-лексичної семи, що означає мету дії “створювати / створити об'єкт” та певного набору диференційних сем, які означають: об'єкт, створюваний у результаті тієї чи іншої дії як її кінцевий результат; спосіб створення; інструмент, що застосовується при створенні того чи іншого об'єкта; матеріал, з якого або на якому створюється об'єкт; локальну характеристику дії; повторюваність основної дії” [188, с.21]. Загальне значення дієслів цієї групи – “викликати існування чого-небудь”. Ця група дієслів ідентифікована словами з абстрактною семантикою: *випускати, виробляти, робити, створювати, творити* та ін. Кількісний склад ЛСГ двовалентних дієслів екзистенційності об'єктів – близько 210 лексем.

Лексеми, що входять до групи, позначають:

- 1) будувати, зводити які-небудь споруди: *будувати, виготовляти, зводити, конструювати, моделювати, мурувати, проектувати, складати, творити, формувати* (20 лексем);
- 2) майструвати, займатися рукоділлям, шиттям тощо: *вишивати, в'язати, гаптувати, кувати, кроїти, майструвати, мережати, плести, прясти, шити* (18 лексем);
- 3) готувати страви, їжу та стіл для вживання їжі: *варити, в'ялити, готувати, заквашувати, замішувати, кип'ятити, консервувати, маринувати, пекти, смажити* (19 лексем);
- 4) створювати різноманітні типи записів: *анотувати, друкувати, каталогізувати, кодувати, конспектувати, нотувати, резюмувати, реферувати, рецензувати, тезувати* (25 лексем);
- 5) створювати об'єкт, з'єднуючи частини (компоненти): *бібліографувати, ботанізувати, брикетувати, буртувати, гербаризувати, інвентаризувати, колекціонувати, компонувати, скиртувати, стогувати* (19 лексем);
- 6) створювати відповідне зображення для зорового сприймання: *ілюструвати, клеймувати, лінійти, нумерувати, сканувати, стенографувати, татуювати, фільмувати, цифрувати, шаржувати* (29 лексем).

Протилежне значення ‘припинити існування чого-небудь’ мають дієслова *анулювати, вибраковувати, денонсувати, знешкоджувати, ламати, ліквідувати, нищити, опечатувати, руйнувати, спустошувати* (53 лексеми).

Зі значенням ‘псувати’, коли об'єкт знищують частково (іноді його можна полагодити), мають дієслова: *надщерблювати, надламувати, нівечити, псувати, спотворювати* (16 лексем). Підгрупа дієслів знищення категорійною семантичною ознакою ‘знищувати’ протиставлена підгрупі екзистенційності об'єктів, тому лексеми цих підгруп є антонімами.

Деякі дієслова у своєму значенні містять сему інструментального компонента. Вони як похідні відіменникові утворення містять сему іменника-мотиватора як об'єктну або інструментальну: *абеткувати* ‘розміщувати що-

небудь за абеткою’, *амортизувати* ‘здійснювати амортизацію’, *бомбардувати* ‘знищувати що-небудь бомбами’, *барикадувати* ‘будувати барикади’, *гофрувати* ‘робити гофрування’, *дозувати* ‘розподіляти на дози’, *етикетувати* ‘прикріплювати етикетку до чого-небудь’, *законвертовувати* ‘вкласти в конверт (лист, записку і т.ін.)’, *заміновувати* ‘закладати міну, готуючи вибух’, *конструювати* ‘робити конструкцію чого-небудь’, *копіювати* ‘робити копію чого-небудь’, *кресати* ‘добувати іскри, вогонь кресалом’, *моделювати* ‘виготовляти модель чого-небудь’, *опредметнювати* ‘надавати чому-небудь предметних форм’, *планувати* ‘складати план’, *препарувати* ‘виготовляти препарат’, *скиртувати* ‘робити скирти (із сіна, соломи)’, *фондувати* ‘робити фонди’, *фотографувати* ‘робити фотографії’, *шаблонізувати* ‘робити за шаблоном’. І. С. Улукханов до таких дієслів зараховує також лексеми *мікрофільмувати, пародіювати, портретувати, репродукувати, шаржувати* [245, с.186].

2.1.2. Дієслівні лексеми зі значенням каузації і зміни структури об’єкта

ЛСГ двовалентних дієслів каузації і зміни структури об’єкта охоплює близько 465 лексем. Загальне значення дієслів цієї групи – “впливати на об’єкт, видозмінюючи його, з метою надання йому нових якостей, зміни поверхні чи форми, деформації, зменшення чи збільшення об’єму, розмірів тощо”. До цієї групи належать дієслова: *змінювати, модифікувати, реконструювати* тощо.

Сюди належать також дієслова, що вказують на:

- 1) аспект зміни об’єкта: *демократизувати, коректувати, модернізувати, окультурювати, осучаснювати, персоналізувати, покращувати, раціоналізувати, реформувати, удосконалювати* (40 лексем);
- 2) вид обробки об’єкта або нанесення речовини на поверхню предмета: *асфальтувати, брукувати, воцити, вулканізувати, лакувати, мармурувати,*

металізувати, пастеризувати, пемзувати, сандалити (53 лексем);

3) чищення об'єкта, звільнюючи його від чого-небудь непотрібного або насичування, наповнювання об'єкта чим-небудь: *дегазувати, корчувати, луцити, пасинкувати, стерилізувати; ароматизувати, вакцинувати, вітамінізувати, іонізувати, цукрувати* (67 лексем);

4) кількісні зміни об'єкта і самої дії – сили прояву, збільшення чи зменшення довжини, розмірів, об'єму об'єкта та його кількісного вияву: *взяти, збільшувати, зменшувати, зріджувати, підвищувати, подовжувати, розширювати, скорочувати, укрупнювати, ущільнювати* (43 лексеми);

5) вираження ступеня інтенсивності дії: *активізувати, гальмувати, глушити, знижувати, нейтралізувати, нормалізувати, підсилювати, спрощувати, тушити, уповільнювати* (34 лексеми);

6) зміну властивостей, якостей об'єкта: *вигартовувати, відтоптувати, закруглювати, заношувати, зеленити, обновлювати, озолочувати, пересоловувати, підкрохмалювати, тупити* (59 лексем);

7) надання потрібної форми об'єктові: *зачиняти, захищувати, змотувати, перелицьовувати, плісирувати, прасувати, розкривати, розправляти, штабелювати, утюжити* (28 лексем);

8) зміну чи переведення об'єкта в інший стан під впливом дії сонця, вогню, холоду та ін.: *анестезувати, випарювати, засушувати, конденсувати, кондиціювати, мінералізувати, обвуглювати, студити, ціанувати, шампанізувати* (45 лексем);

9) покриття об'єкта: *вуалювати, запавутинювати, затуманювати, защебенювати, опломбовувати* (10 лексем).

До аналізованої групи входять також дієслова зі значенням 'сприяти чомусь, комусь чи не сприяти': *анонсувати, здешевлювати, конституювати, котирувати, легітимувати, отаксовувати, ощаджувати, патентувати, розпаровувати, санкціонувати* (86 лексем).

2.1.3. Дієслова з семантикою каузації функтивних відношень

Дієслова цієї групи означають ситуації, в яких для об'єкта створено "можливість функціонувати як спосіб існування або здійснення призначення предмета" [106, с.162], позначають процеси, пов'язані з життям суспільства (виробничі, соціально-економічні, торгівельні), а також пов'язані зі сферою побуту. Кількісний склад ЛСГ двовалентних дієслів каузації функтивних відношень – близько 190 лексем. Велика група дієслів ідентифікована словами *готувати, заготовляти*.

Вони виражають значення:

1) підготувати об'єкт, привести у необхідний для роботи стан: *комплектувати, машинізувати, мобілізувати, монтувати, налагоджувати, нормалізувати, регулювати, систематизувати, упорядковувати* (70 лексем);

2) змінити функціональний стан об'єкта: *активувати, вимикати, випробовувати, електрифікувати, засвітити, зачинити, зматеріалізувати,*

легалізувати, обкатати, увімкнути (37 лексем);

3) здійснити дію як спланований захід: *виконати, влаштувати, екранізувати, здійснити, кінофікувати, моторизувати, організувати, практикувати, провести, реалізувати* (23 лексеми);

4) заснувати, створити які-небудь заклади, організації і колективи: *засновувати, організувати, картелювати, співзасновувати, створити, сформувати, трестифікувати, трестувати, утворювати, фракціонувати* (10 лексем);

5) робити що-небудь знову придатним для використання: *відремонтовувати, коригувати, лагодити, лаштувати, налаштовувати, обновляти, реконструювати, ремонтувати, реорганізовувати, реставрувати* (20 лексем);

6) забезпечувати функціонування об'єктів: *берегти, вартувати, глядіти, інспектувати, контролювати, охороняти, патрулювати, перевіряти, ревізувати, слідкувати* (22 лексеми).

Протилежне значення мають дієслова: *дезорганізовувати, демілітаризувати, демонтувати, застопорювати, пломбувати, стримувати* (10 лексем).

2.1.4. Дієслівні лексеми зі значенням каузації посесивних відношень

Категорію посесивності у лінгвістичних дослідженнях (О. О. Потебня [203], Л. А. Булаховський [40], І. Р. Вихованець [52, 53], І. І. Слинко [223], Н. В. Гуйванюк [79]) розглядають у зв'язку з дієсловами володіння (*мати, володіти* й под.). Поняття посесивності тлумачать як лексико-граматичну і словотвірну категорію зі значенням володіння когось ким- / чим-небудь, наявності когось / чогось у когось, належності когось / чогось кому- / чому-небудь. С. Д.

Кацнельсон указує, що дієслова володіння позначають зміну у відношеннях приналежності при переході об'єкта володіння від одного власника до іншого [121, с.27]. Такі предикати, навіть якщо вони передають те, що відбувається у

певний момент, одночасно вказують на відношення між реаліями загалом, становлять своєрідне узагальнення неоднотипних виявів відношення [221, с.19]. Вихідним для посесивних предикатів є значення “особа-посесор володіє предметом”. Предикати посесивних відношень, крім основного значення володіння матеріальним об’єктом, можуть виражати інші різновиди належності об’єкта суб’єктові. Так, предикати володіння означають володіння чимось як власністю, представлені невеликою групою дієслів з позитивним чи негативним оцінним значенням. Суб’єкт може також володіти: своїм ментальним світом (інтелектом, почуттями тощо), суспільними функціями (родинної, професійної та інших сфер). Кількісний склад ЛСГ двовалентних дієслів каузації посесивних відношень – близько 100 лексем.

Лексеми, що входять до цієї групи, позначають:

- 1) отримати в користування: *використовувати, заробити, інкасувати, монополізувати, надбати, отримати, передплатити, придбати* (15 лексем);
- 2) залучити об’єкт, який належить іншій особі (особам): *анексувати, блокувати, децентралізувати, завойовувати, муніципалізувати, окуповувати, присвоювати, розкрадати, узурпувати, усупільнювати* (22 лексеми);
- 3) володіння і керування: *верховодити, владарювати, володіти, диригувати, завідувати, керувати, користуватися, мати, орудувати, управляти* (55 лексем).

Протилежне значення мають дієслова: *втрачати, губити, збуватися, позбуватися, розтрачувати* (8 лексем).

На периферії лексико-семантичної групи акціональних дієслів перебувають одиниці, які позначають дії неістоти. Семантичну функцію суб’єкта у таких випадках можуть виконувати назви явищ природи, технічних засобів, предметів озброєння тощо. У конструкціях, де дієслівні актанти, виражені іменниками-неістотами, розподіл семантичних ролей здійснено від більш активного до менш активного референта. Наприклад: *Лимонний вітер задмухав понаддніпровий вечір ...* (Вінгр., 164); *Тільки сніг замітає сліди ...* (Сос., 235).

В українській мові інтенційні дієслівні предикати на позначення конкретної фізичної дії суб’єкта на об’єкт можуть бути спрямовані на один, на два, три чи чотири визначники одночасно. На основі цього розрізняють одновалентні, двовалентні, тривалентні, чотиривалентні дієслова. Пор., напр.: 1) двовалентні дієслова: *Чому вони [чужинці] вирубували священні діброви, руйнували вітарі наших храмів, занашаючи їх ...* (Мовч., 13); 2) тривалентні дієслова: *Бобренки, ті не дуже бідували. Вони в аренду землю віддавали* (Кост., 52); 3) чотиривалентні дієслова: *Дівчина клеїла марки на конверти клеєм.*

Дієслівні предикати із семантикою створення об’єктів відкривають дві обов’язкові позиції: виконавця дії і прямого об’єкта. У них релевантними можуть бути актанти зі значенням матеріалу, з якого що-небудь створюється, і знаряддя, за допомогою якого здійснено процес створення. Тобто дієслова названої групи репрезентують дво-, три- або й чотиривалентний пропозиційний предикат, який на поверхневому рівні може вербалізуватися як двовалентний [76].

Сполучуваність дієслів цієї групи залежить від їхніх семантичних і граматичних особливостей. Так, дієслово “творити” в сучасній українській мові має своєрідну властивість поєднуватися з конкретним або абстрактним об’єктом. Дія повністю переходить на об’єкт, представлений денотатом (назвою предмета). Коли його роль виконує іменник з абстрактним значенням (*створити мрію, запалити зло*), значення дієслів у такому разі метафоричне, а об’єкт може доповнювати семантику дієслова-предиката (напр., *творить комедію – жартує, насміхається, веселиться*).

Деякі дієслова підгрупи знищення мають диференційну ознаку вказівки на знаряддя чи засіб знищення. Наприклад: *підпалити, спалити, спопелити* (‘знищити за допомогою вогню’); *бомбардувати, розбомбити* (‘знищити бомбами’); *підірвати* (‘знищити вибухом’). Напр.: *Але ж підпалюють степ не діти, не недбайливі туристи, а фермери ...* (ЛІМЖ – №2. – с.41); *(Наші літаки вже бомбардували Німеччину* (Павлов., 79). У семантиці інших дієслів знищення (*громити, ламати, руйнувати*) ознаки, що вказує на засіб чи знаряддя, немає. Оскільки важлива сама дія, тому іменник в орудному інструментальному може бути відсутній у реченні.

Такі дієслова сполучаються з об’єктами значного розміру, створеними у процесі діяльності людини, наприклад: *дім, міст, місто, завод*. Оскільки для зруйнування таких об’єктів потрібно витратити певну кількість енергії, ці дієслова містять додаткову інтегральну ознаку інтенсивності дії, яка може бути виражена прислівниками: *сильно, різко* тощо. Варто також зазначити, що дієслова знищення сполучаються лише з іменниками-назвами неістот, а у поєднанні з іменниками-назвами істот вони набувають значення ‘позбавляти життя’. Пор.: *Сини мої, сини мої! Чом ви не великі? Чом ви ляха не ріжете?* (Шевч., 101); *І замок янтарний Ущент [цар] зруйнував* (Луц., 208) і *Міст зруйнували вибухом бомби*. Тобто дво- чи тривалентний дієслівний предикат зумовлений валентністю семантичного предиката конкретної ситуації.

Дієслівні предикати каузації і зміни об'єктів переважно двовалентні (*удосконалювати проект*). Позицію об'єкта, який змінюється у результаті активної дії суб'єкта, займають істоти або неістоти (назви осіб, речей, предметів). Якщо предикат ситуації відображає інструментальну валентність, то дієслово-присудок вербалізує цей компонент, заповнюючи позицію актанта зі значенням знаряддя або засобу дії. Напр.: *Робітники **ошиновували** машини*. Спеціалізованим засобом вираження цього компонента є форма орудного, але така семантика може входити до змісту дієслова.

У структурі речення з таким дієсловом-присудком лексично вираженими є лише суб'єктна, предикатна та об'єктна синтаксеми, причому остання означає предмет, утворений внаслідок певної діяльності, отже, наголошено на дії суб'єкта, спрямованій на об'єкт із конструктивною або деструктивною метою. Напр.: *Архітектори за фахом, Олена та Сергій, **побудували** і свій дім, і свій бізнес* (Віче – №1. – с.78).

Для дієслів, у яких засіб покриття виражений основою слова, називання його окремим словом є зайвим (*асфальтувати, бетонувати, гіпсувати* та ін.). Орудний відмінок зі значенням засобу покриття з'являється лише тоді, коли необхідно уточнити різновид цього засобу, вказавши на які-небудь його ознаки. Наприклад: *фарбувати двері білою фарбою*.

Дієслова *вибілювати, білити, зеленити, золотити, кіптявити, рум'янити, синити, сріблити, туманити, тьмарити, червонити, чорнити* об'єднані значенням мети відповідних дій: 'покривати з метою зміни кольору якої-небудь поверхні', 'надавати чому-небудь якогось забарвлення', яке може бути результатом метафоричного переносу. Наприклад: *Снігурів червоних Сонце золотить* (Рил., 118); *Місто мало димарів багато, Вони диміли і кіптявили білий сніг* (Охрім., 86); *Сивина, сивина, сивина Вже мої затуманила скроні* (Луц., 113); *Місячне сяйво ... **вібліло** спрацьовані довгі пальці* (Іванич., 427); *Потім ішли, і рожева маячня тьмарила тьмяно голову ...* (Домонт., 114).

Значення 'надавати чому-небудь якогось забарвлення' відмінне від значення 'покривати з метою зміни кольору': у ролі суб'єкта при дієсловах покриття в першому значенні виступають іменники-назви неістот найчастіше зі значенням джерела світла (*сонце, місяць, проміння, полум'я, світло* та ін.). Так, дієслова покриття *залювати, засніжити, опушувати, осніжити* мають значення 'покривати собою яку-небудь поверхню', а дієслово *затопити* – воду, і район затоплення. Наприклад: *Часом вода залюває й хати, завдає великої шкоди: замулює погребі, зносить хліви і сараї, розмиває підмур'я будинків* (Дім., 4).

У цьому значенні можливе метонімічне перенесення назви засобу на реального суб'єкта. Пор.: *Ранковий мороз усі дерева опушив інеєм і Сріблястий іній опушив дерева*.

С. Д. Кацнельсон називає такі властивості "прихованими" граматичними властивостями дієслівного значення. Дієслова *переплести, пофарбувати, підкувати* на перший погляд двомісні, бо мають два актанти, які вказують на діючу особу та на предмет, який підлягає впливу. Насправді ж дії, виражені тримісними дієсловами, чого спочатку не видно, бо одне із дієслівних місць

приховане – не знаходить формального вираження. Напр., *підкувати* – підбити підкову, *пофарбувати* – нанести фарбу на поверхню. Експлікувати місце, якого не вистачає, можна вказівкою на зворотну дію, пор.: *здерти фарбу з поверхні, збити підкову з коня*. Отже, у змісті дієслів оснащення приховано можливість заповнення місця для вираження засобу чи знаряддя [121, с.24-25]. Дієслівні предикати каузації функтивних відношень є дво- і тривалентними (*виконати роботу, забезпечити учнів підручниками*).

Дієслівні предикати каузації посесивних відношень є тривалентними, але коли в ситуації володіння чим-небудь бере участь лише одна особа – суб'єкт дії, валентність таких дієслів знижена на одну синтаксичну позицію і стає двочленною (*орендувати офіс*).

Деякі дво-, три-, чотиривалентні дієслова здатні вживатися абсолютивно – тільки із суб'єктом – і виконувати ситуативно функцію одновалентних предикатів. Явище “абсолютивації дієслівної лексики” [110] наявне в “дієсловах відносно релятивної семантики” [113, с.33] на зразок *читати, співати, варити* тощо. Дієслівні лексеми, які мають подвійну природу, не можна однозначно кваліфікувати, тому що за одними ознаками вони можуть бути віднесені до номінативно-акузативних (двовалентних), тривалентних, чотиривалентних, а за іншими – до одновалентних (з лівою суб'єктною валентністю).

За семантикою лівостороннього і правостороннього партиципantів інтенційної структури аналізованих дієслівних предикатів можна виділити такі типи:

Н (особа / власна назва) – **Д** – **П** (неістота / конкретний предмет): *Панна Анеля плете якусь хустку і не підводить очей од спиць, а я дратуюсь* (Коц., 299);

Н (особа / загальна назва) – **Д** – **П** (неістота / конкретний предмет): ...

Клепають коси косарі (Іванич., 436);

Н (особа) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Проте людина впорядковує не лише час свого життя, а й простір* (Мовч., 68);

Н (істота) – **Д** – **П** (неістота): *Павук снує невтомно сіті, Бджола нектар з квіток збирає* (Лук., 15);

Н (збірна назва) – **Д** – **П** (неістота): *Ось вона [піхота] лагодить кулемети* (Янов ., 163);

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **П** (неістота): *Хмари тяжкі і нависли низько, без просвітів; сутінок затоплює сніжний степ* (Барка, 180);

Н (неістота) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Хата акумулює енергію* (Мовч., 77);

Н (неістота) – **Д** – **П** (неістота): *Фашистські танки пройшли Білорусію, вони форсували Дніпро й Десну ...* (Загр., 17);

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Минуле спогади гірчить, Судьба у батька нещадима ...* (Лук., 124).

Отже, предикат дії вимагає, щоб його супроводжував іменник із семантичною функцією діяча, яку виконує іменник – назва істоти. Якщо позицію суб'єкта займає іменник-неістота, то це спричиняє до ускладнення суб'єктної семантики. Характерною для двовалентних предикатів фізичної дії є функція спрямованості дії суб'єкта на об'єкт у повному чи частковому обсязі: з метою створення або відтворення чого-небудь, зміни зовнішнього вигляду чого-небудь або часткового чи повного знищення чогось. Сема об'єктності при цьому залишається загальною умовою семантики дії і пов'язана зі значенням “докласти зусилля волі, залучення енергії з боку суб'єкта”. Закладені в дієслові можливості синтаксичної сполучуваності можуть бути реалізованими / не реалізованими в структурі речення, виявляти симетрію чи асиметрію між семантичним і синтаксичним рівнями представлення ситуації у відповідній структурній схемі.

2.2. Дієслівні предикати активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт

Дієслівні предикати активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, в українській мові становлять складну, неоднорідну групу і мають своєрідну семантику. Питанню вивчення класифікації та лексико-семантичних особливостей таких дієслівних предикатів у різний час були присвячені роботи А. П. Чудінова [255], Р. М. Гайсиної [62], О. Б. Олійник [190], Л. І. Пац [193], Т. Є. Масицької [160], О. О. Конєєвої [130-132] та ін.

У російському мовознавстві здійснено опис каузативних і некаузативних дієслів біологічного існування [255], соціальних відносин [62, с.98-103].

Л. І. Пац дослідила мікрополе дієслів фізичної дії на користь / шкоду адресата [193, с.7-8]. Т. Є. Масицька серед двовалентних предикатів виділила групу дієслів на позначення активної дії, суб'єкт і об'єкт при яких означає осіб [160, с.102-103]. О. О. Конєєва проаналізувала парадигматичну структуру лексико-семантичної групи дієслів взаємодії [130-132]. Об'єктом спеціального дослідження стали дієслова соціальних відносин у кандидатській дисертації О.

Б. Олійник [190].

Загальне значення дієслів цієї групи – “спрямовувати дію на об’єкт з метою зовнішнього (морального чи фізичного) впливу на економічний, політичний, соціальний, емоційний стан, здоров’я особи”. Двовалентні дієслова активної дії агенса, спрямованої на об’єкт, можуть вказувати на результативну дію – позитивну чи негативну.

Н. В. Гуйванюк, вивчаючи каузативні значення в інформативно-референційній структурі висловлень, дієслова активної діяльності агенса, спрямованої на об’єкт, розглядає серед каузативних із внутрішньо мотивованим значенням шкоди чи вигоди (зробити когось якимсь чи позбавити когось чогось). Це дієслова з префіксом *о-* (*обез-*) на зразок:

- 1) *оздоровити, ошасливити, осучаснити, освіжити, омолодити, оновити, охолодити* тощо (з відтінком вигоди);
- 2) *осиротити, окалічити, онімити, онімежити, отупити, очорнити, опоганювати* і под. (з відтінком шкоди);
- 3) *обезглуздити, обезземелити, обезкрилити, обезнадіяти, обезправити, обезсилити, обезталанити* тощо [80, с.134-135].

Аналізована група двовалентних дієслів містить понад 830 лексем.

За значенням можна виділити кілька семантичних підгруп дієслів активної дії агенса, спрямованої на об’єкт, із загальною семою:

- 1) ‘діяти на об’єкт, не видозмінюючи його’: *амністувати, госпіталізувати, демобілізувати, допомагати, масажувати, реабілітувати, роздягати, сватати, опікуватися, хрестити* (156 лексем);
- 2) ‘завдавати якоїсь шкоди об’єкту або знищувати його’: *гнобити, дискваліфікувати, катувати, мучити, знущатися, обездолювати, пакостити, переслідувати* (перен.), *сиротити, хлороформувати* (156 лексем);
- 3) ‘здійснювати моральний вплив на об’єкт’:
  - а) ‘впливати на волю, почуття або розум об’єкта’: *виховувати, гамувати, гіпнотизувати, дезінформувати, дисциплінувати, дресировувати, заспокоювати,*

обманювати, одомашнювати, перехитрити (122 лексеми);

б) 'позитивний емоційний вплив': *бадьорити, веселити, забавляти, присмиряти, смішити* (16 лексем);

в) 'негативний емоційний вплив': *бентежити, драгувати, злити, кривдити,, лякати, непокоїти, ображати, печалити, полахати, шантажувати* (100 лексем);

4) 'змінювати зовнішній вигляд або стан об'єкта': *будити, виснажувати, виходжувати, зістарити, змінювати, змучувати, знесилювати, молодити, оживляювати, омолоджувати* (106 лексем).

Окрему групу складають дієслова зі значенням 'впроваджувати культуру, мову, релігію однієї країни в іншій': *англізувати, германізувати, мадяризувати, онімечувати, окатоличувати, ополячувати, отуречувати, офранцузувати, русифікувати, українізувати* (42 лексеми).

Дієслівні предикати активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, за семантикою близькі до дієслів соціальних відносин.

Свідомість відображає в мові різноманітні відносини: між людьми; між людиною і предметами; між предметами та явищами.

Особливість дієслів соціальних відносин полягає у тому, що головним критерієм ідентифікації для них є сема 'перебувати у певних соціальних відносинах / вступати у певні соціальні відносини'. Вона є необхідною сутністю всіх дієслів цієї групи, означає різні відносини, зв'язки, в яких обов'язково наявний соціальний компонент і який виражає абстрактну ідею ставлення взагалі, бере участь в організації усієї лексико-семантичної системи мови, протиставляючи дієслова відносин дієсловам дії та стану [190, с.15-16].

Дієслова соціальних відносин означають відносини, що виникають і існують між людьми, тобто вони вказують на ситуацію, в якій неодмінно є учасники.

Між учасниками ситуації встановлюються певні відносини, у яких ці діячі можуть виконувати різні функції, тобто вони можуть виступати у функції суб'єкта (від якого виходять певні соціальні відносини); у функції об'єкта (на якого спрямовані певні соціальні відносини); у функції каузатора ситуації (учасника, який створює цю ситуацію) [190, с.20].

О. Б. Олійник виділила такі лексико-семантичні групи дієслів:

- 1) що означають відносини знайомства;
- 2) соціального і духовного контакту;
- 3) ворожих стосунків;
- 4) роз'єднання соціального і духовного контакту;
- 5) відновлення соціального і духовного контакту [190, с.23].

Р. М. Гайсіна називає дієслова цієї групи, які виражають відносини:

- 1) соціального і духовного контакту;
- 2) роз'єднання, припинення соціального і духовного контакту;
- 3) відновлення соціального і духовного контакту [62, с.98-103].

У запропонованій нами класифікації дієслів називаємо їх дієсловами взаємноспрямованої активності. Переважно це дієслова на *-ся*, у яких афікс *-ся* реалізує словотвірну-граматичну функцію вираження особливої семантики,

суб'єктно-об'єктних відношень. Дієслова взаємноспрямованої активності означають двоспрямовані, або симетричні соціальні відносини, коли ставлення учасників ситуації одне до одного збігається.

Дії, виражені взаємно-зворотними дієсловами, стосуються кількох осіб. Особливість таких дієслів – наявність суб'єкта у називному відмінку та “співучасника дії” [264, с.196] – іменника в орудному відмінку з прийменником *з*. Характерно, що тут можлива заміна: *батько з сином – батько і син*, але при цьому семантичні параметри контексту не змінюються, а значення сумісної взаємодії дії, яку виконують два суб'єкти одночасно, увиразнюється [170, с.79].

Р. П. Михайлик серед взаємно-зворотніх дієслів виділяє три основні підгрупи:

- 1) внутрішньо-взаємні, що виражають значення боротьби або співдії (*боротися, водитися, радитися* і под.);
- 2) середньо-взаємні, які означають взаємну дію, що здійснена з метою співпраці (*вітатися, зустрітися, миритися* тощо);
- 3) зовнішньо-взаємні, які означають дію, пов'язану з рухом назустріч один одному (*з'єднатися, розлучитися, скластися* і под.) [170, с.81-82].

Дієслова названої групи за ознакою взаємноспрямованої активності поділяємо на декілька підгруп:

- 1) комунікативно-контактної дії та взаємноспрямованого прояву емоцій: *бачитися, дружити, знайомитися, зустрічатися, контактувати, листуватися, обійматися, приятелювати, товаришувати, цілуватися* (65 лексем);
- 2) зі значенням ‘об’єднуватися або роз’єднуватися’: *брататися, єднатися, зріднюватися, миритися, обручатися, одружуватися, родичатися, спрацюватися, розводитися, розлучатися* (40 лексем);
- 3) ті, що позначають боротьбу, ворожнечу з проявом взаємноспрямованої активності: *битися, боротися, воювати, конкурувати, конфліктувати, лаятися, сваритися, судитися, суперничати, штовхатися* (34 лексеми).

ЛСГ дієслів активної діяльності агенса зі значенням “діяти на об’єкт, не видозмінюючи його”, має неоднорідну структуру.

Значення ‘займатися ким-небудь’ мають дієслова *нянччитися, опікувати, опікуватися, панькатися, піклуватися*. Напр.: Люба опікувалася Едиком не менше, ніж Вовкою (Мушк., 200).

Предикати зі значенням допомоги репрезентовані дієсловами *виручати, вмивати, допомагати, заступатися, роздягати*. Напр.: Люди допомагали солдатам як могли (Павлов., 70); Тільки викладач фізкультури, Лучко Петро Михайлович, спробував заступитися за ученицю ... (Дім., 52).

Семемою ‘спрямовувати дію на істоту, суттєво не видозмінюючи її’, об’єднані дієслова *гнуздати, доїти, кільцювати, розпрягати, сідлати*. Напр.: Чужих корів ти не доїв ... (Світлич., 36).

Дієслова *будити, госпіталізувати, масажувати, фотографувати, хрестити* об’єднані значенням ‘здійснювати цілеспрямовану дію з певною метою’. Напр.: Київ облетіла звістка: князь хоче охрестити киян (Мотр., 19).

ЛСГ дієслів активної діяльності агенса зі значенням ‘завдавати якоїсь шкоди об’єкту або знищувати його’ має складну структуру.

Лексеми на позначення дії із застосуванням сили, наслідком якої є фізичні пошкодження об’єкта, вживаються у прямому значенні, лексеми зі значенням моральних утисків переважно – у переносному.

А. П. Чудінов, вивчаючи властивості каузативних та некаузативних дієслів біологічного існування, називає їх перехідними дієсловами від біологічного існування до біологічного неіснування [256, с.38-40].

Значення ‘заподіювати шкоду об’єкту’ мають дієслова *вадити, заважати, пакостити, протидіяти, шкодити*. Напр.: Заздрим і осміюєм, лаєм чорно і шкодим ближньому, як змії: без каяття, ніби так і треба (Барка, 57).

Сема ‘спрямовувати дію на знищення або позбавлення життя когось’ як негативного результату дії властива дієсловам *закатовувати, отруювати, стріляти, убивати, четвертувати*. Напр.: Свердлови, троцькі, каменєви, кагановичі, зінов’єві (справжні прізвища в архівах) винищують остаточно українство ... (Чорногуз, 38).

Дієслово *стратити* має значення насильницької дії, спрямованої на об’єкт. Напр.: Проте бої гладіаторів тривають, повсталих рабів в Етрурії розпинають на хрестах, полонених македонців страчують ... (Мовч., 184).

Загальне значення таких дієслів може бути уточненим з огляду на: спосіб, знаряддя, мету чи об’єкт дії. Диференційні ознаки, що характеризують спосіб дії, мають дієслова типу *залоскотати, задушити* тощо. У їхній семантиці компонент ‘знаряддя дії’ відходить на периферію (тобто стає факультативним), оскільки наголос робиться на самій дії, її результаті, напр.: *зарубати, повісити* та ін. Ознаки, що характеризують мету дії, мають дієслова *стратити, розстріляти* тощо. Диференційні ознаки, що характеризують об’єкт дії, мають дієслова *вполювати, забивати*.

Значення ‘здійснювати моральні утиски щодо об’єкта’ мають дієслова *карати, мучити, зацьковувати* (перен.), *знущатися, цькувати* (перен.). Напр.: ... Бо москалі – чужі люде, Згнущаються вами (Шевч., 20).

Сема 'позбавляти кого-небудь волі' властива дієсловам *арештовувати, обезвладнювати, обезволювати*. Напр.: *Першим заарештували Єпіфана Івановича, а Мотрону Максимівну поки не чіпали* (Павлов., 74).

У реченнях із двовалентними дієслівними предикатами активної діяльності агенса зі значенням 'завдавати якоїсь шкоди об'єктові або знищувати його' спостерігається явище метафоричного перенесення. Напр.: *Ви [лукаві лиходії] убиваєте людські надії* (Сим., 158). У разі заміни суб'єкта-істоти на неістоту виявляємо метафоричне переосмислення ситуації. Напр.: *В рідному краї нам долі нема: ... Мов доля карає Вельможного й неможного* (Шевч., 89); *Бурі нас нищать, пригноблює тьма, Студять морози...* (Ворон., 41); *...Потім революція знищила його мільйони ...* (Підмог., 387); *Гниле слово псує людину* (Сверст., 128); *Здається, його ніколи не гризли так господарчі турботи, як тепер гризли партизанські* (Ст., 328).

У межах ЛСГ дієслів активної діяльності агенса зі значенням "здійснювати моральний вплив на об'єкт" виділено підгрупу із семою 'впливати на волю, почуття або розум об'єкта'.

Дієслова *вигойдати, виколисувати, виховувати* мають значення 'виховувати, впливати на розвиток кого-небудь'. Напр.: *Та як не вірити караючим огням, коли близнята виколисує блудниця?* ... (Римар., 12).

Дієслово *плекати* у прямому номінативному значенні "з любов'ю вирощувати, виховувати кого-, що-небудь; викохувати" (СУМ, VI, с.574) входить до групи зі значенням "здійснювати моральний вплив на об'єкт", а в переносному – *плекати* – "з любов'ю зберігати в пам'яті, серці що-небудь, пристрасно мріяти про здійснення чогось" належить до ЛСГ мисленневої діяльності. Напр.: *Як і Скворода, Шевченко плекав християнський ідеал згармонізованої людини, яка духовно виростає від творення добра* (Жулин., 20).

Семою 'навчати кого-небудь, прищеплювати певні навички' об'єднано дієслова *видресувати, дисциплінувати, муштрувати* (перен.). Напр.: *Я дисциплінував себе* (Домонт., 258).

Предикати зі значенням ‘вводити кого-небудь в оману діями або словами’ репрезентовані дієсловами *дезинформувати, містифікувати, обдурювати, обманювати, ошукувати*. Напр.: *Даремно він [Андрій] учив таблицю Сивцева, даремно **обдурював комісію**, – однаково замість фронту потрапляє в тил ... (Загр., 26).*

Дієслова *загнуздувати* (перен.), *оговтувати, осідлати* (перен.), *приборкувати, приручати* мають значення ‘підкоряти своїй волі’. Напр.: *Ява була неймовірною, й мені подумалося, що це не звичайний кінь, а мій Пегас вийшов назустріч, щоб я, і тільки я, його **приборкав** ... (Іванич.*, 123).*

Зі значенням ‘позбавляти кого-небудь здатності думати, розумно діяти, сприймати дійсність’ ідентифіковано дієслова *заморочувати, запаморочувати*. Напр.: *Я не хочу ні собі, ні другій людині світ зав’язувати і вас **не хочу заморочувати**, я хочу прожити вік правдою (Самчук, 112).*

Семою ‘стримувати інтенсивність почуттів’ об’єднано дієслова *втішати, заспокоювати, охолоджувати* (перен.), *умиротворяти, утихомирювати*. Напр.: *З болем у наших дитячих серцях ми прислухались до слів матері, як тільки могли, **заспокоювали її** (Штан., 13).*

Дієслова *дивувати, зачудовувати, здивовувати* мають значення здивування. Напр.: *... Але вона нас конче **дивувала** ... (Хвил., 48).*

Двовалентні дієслова із семою ‘впливати на волю, почуття або розум об’єкта’ здатні поєднуватися з іменниками, що є назвами неістот. Напр.: *Розквітлий вишнею дитячий теплий **сміх** Не **втихомирить нас**, суворих і нещадних ... (Гор., 128); Холодне **повітря** не **заспокоювало його** (Підмог., 372); *Безжалісна музо, куди ти мене завела? ... Навіщо **ти серце моє одурила**, привабила маревом щастя? (Л. Укр., 147).**

Підгрупа дієслів позитивного і негативного емоційного впливу (або дієслів каузації емоційного стану) близька за семантикою до попередньої підгрупи зі значенням ‘впливати на волю, почуття або розум об’єкта’. Загальне значення дієслів цієї підгрупи – “своїми діями, вчинками, ставленням викликати у кого-небудь приємні / неприємні почуття”. Вони вказують на певний емоційний стан особи, який є наслідком позитивного чи негативного впливу суб’єкта.

Дієслова *розчулити, розніжувати* об’єднуються каузативною семою ‘викликати співчуття’. Напр.: *Діти **розчулили вчителя**.*

Значення ‘викликати у кого-небудь позитивні емоції, радісний настрій’ мають каузативні дієслова *бадьорити, веселити, оживлявати, окриляти, розважати*. Напр.: *Слава і популярність серед робітництва **окрилили Франка**, стимулювали до активнішої праці (Жулин., 34).*

Предикати зі значенням ‘своїми діями викликати у кого-небудь важкі, неприємні почуття’ репрезентовані дієсловами *гнітити* (перен.), *допикати* (перен.), *журити, обезнадіювати, печалити*. Напр.: *Лихі **передчуття гнітили мене**, але я поклав за краще не піддаватися настроєві ... (Дрозд, 44).*

Дієслово *набридати* має значення ‘набридати кому-небудь своєю присутністю або чим-небудь неприємним’. Напр.: *Досвідчений лікар невідступно був при хворому, **набридав йому**, але життя врятував (Мотр., 623*

).

Значення ‘викликати гнів, роздратування’ мають дієслова *бісити, гнівити, злити, сердити*. Напр.: *Не **дратуй мене**, крутишся тут, нечистий вас носить! – розгнівався дід* (Довж., 167).

Семою ‘викликати хвилювання’ об’єднано дієслова *бентежити, наелектризовувати* (перен.), *непокоїти, тривожити, хвилювати*. Напр.: *За домівку Павлина більше не **турбувалася**, але її непокоїв город* (Мушк., 25).
Позиція суб’єкта при таких дієсловах виражена назвою особи чи неістоти, позицію об’єкта можуть займати назви осіб, які відчують хвилювання або слова *душа, серце* тощо. Напр.: *Він **непокоїть мене**. Спогади **розхвилювали мою душу**. Ця подія **розтривожила мене**.*

Каузативну групу зі значенням страху утворюють дієслова *жахати, лякати, полахати, страшити, шантажувати*. Напр.: *Пишва **ходив тінистими алеями парку і полахав закохані пари** ...* (Зар., 355).

Дієслова *конфузити, приголомшувати* (перен.), *смутити* мають значення ‘ставити кого-небудь у скрутне становище’. Напр.: *Те чуже і таємниче, як чаклунсьє замовляння, грізне своєю таємничістю слово всіх **приголомшило*** (Багр., 102).

ЛСГ дієслів активної діяльності агенса зі значенням “змінювати зовнішній вигляд або стан об’єкта” за семантикою являє собою розгалужену структуру.

Значення ‘повертати до життя небіологічним шляхом’ мають дієслова *відживляти, воскрешати, оживляти*. Напр.: *Христос **Воскрес і воскресив душі усопших*** (Мовч., 120).

Дієслова *відкачувати, відходжувати, відшиптувати* мають значення ‘виліковувати хворого старанним доглядом’. Напр.: *Я тебе **відшепочу*** (Герасим., 54).

Зі значенням ‘покращувати зовнішній вигляд і фізичний стан об’єкта’ об’єднано дієслова *відкормлювати, гартувати, зміцнювати, омолоджувати,*

освіжати. Напр.: Марію мили, чесали, відкормлювали (Самчук, 8).

Зі значення ‘з любов’ю вирощувати кого-небудь; дбайливо доглядаючи, добитися найкращого стану, вигляду’ ідентифіковано дієслова *викохувати, випестувати, виплекати*. Напр.: *Але **викохала** яку красуню [Настуню] – солоденька бабуся втерла губи тороками хустки* (Іванич., 427).

Дієслова *англізувати, онімечувати, ополячувати, отуречувати, українізувати* мають значення ‘впроваджувати культуру, мову, релігію однієї країни в іншій’. Напр.: – *А селян теж будуть **українізувати**? – боязко спитала Ганнуся* (Підмог., 337).

Дієслова *бачитися, знатися, зустрічатися* вказують на буттєвість відношення знайомства. Напр.: *Я сьогодні ще й ще продумала все і вирішила: **ми не будемо з тобою зустрічатись*** (Зар., 65).

Значення ‘спілкуватися з метою підтримки дружніх або ділових відносин’ мають дієслова *контактувати, кореспондувати, листуватися, спілкуватися*. Напр.: *Були то переважно листи від знайомих віденців і віденок, бо з земляками він майже не листувався* (Леп., 356).

Дієслова *зв’язуватися, знюхуватися* (перен.), *зспівуватися* (перен.) позначають спілкування негативного характеру. Напр.: *Василько кудись зник, **не хотів зв’язуватися з Володькою*** (Іванич., 325).

Сема ‘цілуватися’ ідентифікує дієслова *цілуватися, христосатися*. Напр.: – *Я не хочу, щоб через тебе і мене опльовували люди. – То йди – обнімайся, **цілуйся з ними**, коли тобі мій хліб немилий* (Ст., с. 109).

Дієслова *дружити, ладити, приятелювати, товаришувати* об’єднані спільним значенням ‘мати дружні, приятельські стосунки’. Напр.: *Чому він [Марко] **ховається**, чому **не хоче товаришувати зі мною**, чому ні з ким не хоче товаришувати в Овечачому? (Гуц., 132).*

Значення ‘ставати друзями’ мають дієслова *брататися, дружитися, здружуватися, зріднюватися, сприятелюватися*. Напр.: *Тася швидко **сприятелювалася з Раїсою**, не випускала її руки з своїх, **тягла до себе в гостину*** (Коц., 43).

Дієслова *співжити, співіснувати, співробітничати, співпрацювати* позначають відносини спільної діяльності. Напр.: – *Якби були підозріння, що я співпрацюю з поліцією, що ви ... ви особисто, **слухайте, подумали б про мене?*** (Леп., 514).

Значення ‘об’єднуватися або роз’єднуватися’ мають дієслова *знайомитися, прощатися*. Напр.: *Він **познайомився з хлопцями й теж сів*** (Підмог., 336); *Пам’ятаю той вечір останній, як з тобою **прощалися ми** ... (Сос., 233).*

Позначають процес відновлення контакту, припинення ворожнечі дієслова *миритися, порозумітися*. Напр.: *Назганяв кумів і горілки, **помирився** [Гнат] із Михайлом та Одаркою* (Самчук, 50).

Зі значенням ‘брати шлюб’ пов’язані дієслова *вінчатися, обручатися, одружуватися, побратися, родичатися*. Напр.: *От з Вишняками як **породичаємось**, увійдеш в значність між людьми* (Кост., 58).

Дієслова *розводитися, розлучатися, розставатися* мають значення ‘припинити знайомство, розірвати родинні зв’язки’. Напр.: *А як не хотілося розлучатися з нею навіть уві сні!* (Сим., 179).

Значення ‘виявляти взаємну неприязнь, ворожість’ мають дієслова *ворогувати, конкурувати, конфліктувати*. Напр.: *Я докладно розповідаю Зині, як з гімназіяльних ще часів я почав ворогувати з словами ...* (Домонт., 126).

О. О. Конєєва, з-поміж лексем лексико-семантичної групи дієслів взаємодії, пов’язаної зі стосунками антагоністичного характеру, виділяє два лексико-семантичні розряди дієслів: 1) зі загальним значенням “битися”; 2) із загальним значенням “сперечатися” [131, с.92]. З дієсловами взаємодії, пов’язаної зі стосунками антагоністичного характеру, можуть вступати в антонімічні відношення дієслова відновлення соціальної та духовної взаємодії; напр.: *мириться – сперечатися; помиритися – посваритися* та ін.

Групу дієслів зі значенням ‘боротися’ становлять такі лексеми: *битися, боротися*. Напр.: *Борюкався [Григорій] сам з собою, не знав як бути* (Багр., 137).

Дієслова *сваритися, сперечатися* мають значення ‘сперечатися’. Напр.: *Посварився [Максим] з Марією і Корнієм, назвав їх контрреволюцією і подався* (Самчук, 101).

Ситуацію, що позначена взаємно-зворотними дієсловами, створюють кілька суб’єктів, кожен з яких є водночас і об’єктом.

Двовалентні дієслівні предикати активної діяльності агенса, спрямованої на об’єкт, організують структуру з семантикою: “агенс – активна дія – пацієнс / об’єкт”. Речення з дієслівним предикатом цього типу відображають таку ситуацію, за якої один з учасників є активним виконавцем дії – агенсом, а другий – об’єктом, який під активним впливом дії може видозмінюватися / не видозмінюватися, зазнавати шкоди / бути знищеним. Агенс і пацієнс мають значення особи (істоти), проте в деяких випадках у функції пацієнса можуть виступати назви абстрактних понять чи конкретних предметів.

Аналізовані дієслівні предикати утворюють також трикомпонентну інтенційну структуру: “причина / агенс – емоційний вплив – перцепієнт / пацієнс”. Речення цієї семантичної структури повідомляють про таке психічне відношення між двома партиципантами, при якому лівий партиципant впливає на свідомість правого партиципанта, викликаючи в ньому певну емоційну реакцію. При цьому лівий партиципant має значення причини з агентивним відтінком і виражений іменниками з пропозитивною семантикою, а правий – як перцепієнт з відтінком пацієнса і позначений іменниками – назвами осіб.

Двовалентні дієслівні предикати взаємноспрямованої активності утворюють трикомпонентну інтенційну структуру: “агенс – активна дія – об’єкт активної діяльності / партнер”. Лівий партиципant бере активну участь (він є агенсом), а правий – неактивну, тобто він є об’єктом / партнером, що зацікавлений у здійсненні дії. При дієсловах взаємноспрямованої активності агенс і об’єкт / партнер характерний семантичними рисами “особа” (або “персоніфікована особа”).

Ураховуючи семантичні різновиди лівостороннього і правостороннього партиципantів інтенційної структури аналізованих дієслівних предикатів можна виділити такі типи:

Н (особа) – **Д** – **П** (особа): *Гафійка лупцювала хлопців, та ще й як, а вони все одно за нею, як гусята ...* (Іванич., 390);

Н (особа) – **Д** – **П** (істота): *Ходім лишень в малу хату, Поки випрягає Воли батько ...* (Шевч., 240);

Н (істота) – **Д** – **П** (особа): *Кругом дуба русалоньки Мовчки дожидали; Взяли її, сердешнуну, Та й залоскотали (Шевч., 11);*

Н (особа) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Ти ж син його! Душі не занехаєш (Кост., 118);*

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **П** (особа): *Печаль виховує мене, Не дорікає, не кляне ... (Павл., 406);*

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Вітрило думки хвилю серця боре ... (Вінгр., 86).*

Отже, за семантикою двовалентні дієслівні предикати активної діяльності агенса, спрямованої на об’єкт, прогнозують позицію суб’єкта, який здійснює дію, та позицію об’єкта, що зазнає активного впливу дії. Суб’єктна синтаксема при дієсловах цього типу позначає того, хто виконує активну дію на користь або на шкоду об’єкта, і виражена іменниками на позначення осіб. Об’єктна синтаксема (у плані семантичного навантаження) позначає істоту або предмет, на який поширена або орієнтована дія, чи предмет, із яким пов’язані процес чи стан. Можливі випадки метафоризації, коли в ролі агенса виступає абстрактний предмет, а в ролі пацієнса – істота.

2.3. Дієслівні предикати мовленнєвої діяльності

До предикатів мовленнєвої діяльності в сучасній українській літературній мові належать дієслова зі значенням “володіти усним мовленням, щоб

обмінюватися з ким-небудь думками, повідомляти кому-небудь про щось або здійснювати мовленнєвий вплив на людину” [43, с.214]. Так, Т. П. Ломтева [155] і В. П. Бахтіну [30, 31] цікавили синтаксичні властивості цих дієслів. У роботах Л. М. Васильєва [44], Ю. Д. Апресяна [16], Ч. Філлмора [249] увага зосереджена на їхньому лексичному значенні. Дієслова мовленнєвої діяльності на матеріалі російської мови досліджували також В. І. Кодухов [128], З. В. Нічман [184, 185], В. С. Попова [201], на матеріалі української мови – Н. Г. Ніколаєва [186].

Загальним семантичним ідентифікатором є слово *говорити*, яке у своєму значенні передбачає усі аспекти мовленнєвої діяльності: інформаційний, акустичний, комунікативний, експресивний, номінативний, імперативний, маніфестаційний.

Номінативний аспект репрезентує мовлення як актуалізатор знакового характеру мови і здатності її одиниць називати; маніфестаційний аспект виявляє спроможність мовлення виражати думки і почуття мовця; мовлення як засіб спілкування розкриває себе в комунікативному, інформаційному та імперативному аспектах – власне спілкування, як способу передачі інформації або впливу мовця на слухача [186, с.29-30].

Одне дієслово мовленнєвої діяльності може імплікувати різну кількість актантів, проте один актант у кожного з цих дієслів наявний завжди – мовець (той, хто звертається). Крім виконавця дії, можна виділити й інші актанти, наявність чи відсутність яких є індивідуальною семантичною рисою того чи іншого дієслова мовлення. Це можуть бути адресат (співрозмовник), тема, інформація, причина, засіб, мета [162, с.71].

Предикати мовлення позначають діяльність мовця, який є діячем і активно стимулює мовлення, тобто мовлення не існує само по собі, а вимагає чийх-небудь зусиль.

На думку В. І. Кодухова, “дієслова мовлення позначають акт говоріння, людське мовлення, його різновиди, його різні сторони” [128, с.216].

Л. М. Васильєв у семантичному полі дієслів мовленнєвої діяльності виокремлює найзагальніші класи дієслів, які характеризують: 1) зовнішній бік мовлення; 2) зміст думки, виражений за допомогою мовлення; 3) комунікативний аспект мовлення; 4) мовленнєву взаємодію та контакт; 5) спонукання та 6) емоційний стан, ставлення, оцінку [44, с.33].

В. П. Бахтіна серед дієслів мовлення виділяє 3 групи, що позначають: 1) власне процес мовлення: а) без додаткової його характеристики; б) з додатковою характеристикою цього процесу; 2) різні процеси мовлення; 3) процеси мовленнєвого акту, пов'язані з іншими сторонами життя та діяльністю людини [30, с.147].

Дослідниця вважає, що в лексичному значенні дієслів мовлення приховано спрямованість дії, якій властиве відношення до двох об'єктів: внутрішнього (зміст висловлення) і зовнішнього (адресат чи вказівка на особу). Без вказівки на внутрішній чи зовнішній об'єкт значення дієслова мовлення не повне, тому об'єктна сполучуваність є обов'язковою для дієслів мовлення [31, с.36].

В. С. Попова, розглядаючи сполучуваність дієслів мовлення, поділила їх на дві групи: 1) дієслова усного; 2) дієслова писемного мовлення [201, с.23-43].

Н. Г. Ніколаєва, застосувавши опозитивний аналіз за такими семами, як 'адресованість – неадресованість', 'взаємність – невзаємність мовленнєвої дії', 'наявність позитивної – негативної оцінки адресата', виділяє такі семантичні групи дієслів:

- 1) зі значенням загального процесу говоріння:
  - власне процес називання (*звати, іменувати, називати*);
  - власне процес говоріння (*балакати, говорити, казати*);
  - беззмістовне, пусте висловлювання (*базікати, варнякати, патякати*);
- 2) зі значенням манери і способу говоріння:
  - інтенсивності, тембру, темпу звучання (*волати, галасувати, лементувати*);
  - особливостей артикуляційної бази мовця (*гаркавити, заїкатися, шепелявити*);
- 3) які позначають особливу форму і спосіб вимовляння:
  - чітке вимовляння (*декламувати, скандувати, цитувати*);
  - нечітке вимовляння (*белькотати, лепетати, мимрити*);
- 4) що характеризують комунікативний аспект усного мовлення:
  - загальний спосіб чи характер передачі повідомлення (*віщувати, інформувати, розказувати*);
  - мовленнєва взаємодія і контакт (з метою обміну інформацією – *бесідувати, диспутувати, розмовляти*; питально-відповідна інформація – *відповідати, зізнаватися, пояснювати*);
- 5) зі значенням спонукання, що виражається за допомогою усного мовлення
  - зі значенням наказу (*веліти, інструктувати, наказувати*);
  - зі значенням прохання (*благати, просити, умовляти*);
  - зі значенням переконання і поради (*агітувати, пропагувати, рекламувати*);
- 6) зі значенням позитивного ставлення
  - позитивне ставлення (*дякувати, зичити*);

- жартівливе мовлення (*жартувати, каламбурити*);
- лицемірне вихваляння (*лестити*);
- позитивна оцінка (*величати, славити, хвалити*);

7) зі значенням негативного ставлення

- насміхання (*глузувати, глумитися*);
- негативна оцінка (*гудити, критикувати*);
- образливе мовлення (*грубіянити, сварити*);

8) “нарікання” (*бідкатися, жалітися, нарікати*) [186, с. 51-59].

З. Рузек, досліджуючи дієслова мовлення в болгарській мові, поділяє їх на декілька груп залежно від сфери уживання:

1) основні дієслова мовлення:

- а) одностороннього вербального спілкування;
- б) розмовні дієслова мовлення;
- в) які означають лише мовленнєвий акт;

2) не основні дієслова мовлення, що характерні деякими семантичними особливостями:

- а) швидкістю мовлення;
- б) артикуляційними ознаками;
- в) оцінними щодо вимови;
- г) силою голосу та ін [274].

Водночас дослідник говорить про неможливість розмежування прагматичних дієслів від семантичних [274, с.113].

Мовленнєва діяльність передбачає, що з двох основних “учасників” дії один є суб’єктом, інший – прямим об’єктом. Напр.: *І ніхто мене не чує, і ніхто мені не пише, І ніхто мене не жде і не гука* (Ол., 159);

Ця ознака відокремлює дієслова мовленнєвої діяльності від дієслів звучання. Дієслова звучання не передбачають об’єкта і тільки у разі вживання у значенні дієслів мовлення вони стають перехідними. Напр.: *...Ластівкою літала коло своїх батьків [Надія] і **щебетала** дитячі **щебету*** (Самчук, 51).

Дієсловам мовленнєвої діяльності властива ознака фазовості існування. Показником фазовості є можливість утворення від предикатів мовлення похідних дієслів за допомогою префіксів *від-, од-, з-, за-, по-, пере-, про-, роз-*, що вказують на початок, кінець і тривалість дії. Напр.: *Дід Хома дружньо попросився зі мною та й занокав на своїх коненят* (Збан., 16).

Двовалентні дієслова структурують предикатні одиниці, у межах яких, крім суб'єкта, обов'язково виступає об'єкт, що знаходить реалізацію у комплексі "суб'єкт + предикат + об'єкт" як єдине структурне і семантичне ціле. У складі дієслівної лексики сучасної української мови функціонують такі лексеми цієї групи: *гукати, інструктувати, командувати, соромити* та ін.

У дієсловах, які можуть реалізувати семантику абсолютивно або релятивно, необхідність додаткового поширювача дуже ослаблена, він може бути реалізованим у структурі речення лише за необхідності уточнення загальної семантики дієслова. Групу одно-, двовалентних дієслів мовленнєвої діяльності репрезентують такі лексеми: *гомоніти, жартувати, кричати* тощо.

Семантика двовалентних дієслів передбачає наявність двох обов'язкових актантів, але у синтаксичній конструкції предикат здатний поширюватися третім факультативним, що виконує семантичну функцію адресата. У складі цієї групи дієслів мовленнєвої діяльності виділено такі лексеми: *декламувати, рекламувати, розказувати, співати* та ін.

Отже, валентнісна реалізація деяких дієслівних предикатів у різноманітних синтаксичних конструкціях може мати два рівнозначні варіанти.

Кількісний склад ЛСГ двовалентних дієслів мовленнєвої діяльності – близько 180 лексем.

За семантикою дієслівні предикати мовлення поділено на кілька груп:

- 1) зі значенням загального процесу говоріння, мовлення: *висловлювати, говорити, іменувати, казати, мовити, називати, оголошувати, промовляти, резонерствувати, формулювати* (17 лексем);
- 2) дієслова, що характеризують зовнішній бік мовлення:
  - а) зі значенням характеру передачі повідомлення: *декламувати, інтонувати, коментувати, обнародувати, описувати, повторювати, розказувати, скандувати, характеризувати, цитувати* (25 лексем);
  - б) дієслова, які характеризують манеру і спосіб говоріння: *волати, гомоніти, кричати, шептати* (30 лексем);
- 3) дієслова, що характеризують зміст думки:
  - а) комунікативний аспект мовлення: *дебатувати, диспутовати, екзаменувати, заперечувати, консультувати, молитися, обговорювати, полемізувати, розмовляти, телефонувати* (95 лексем);
  - б) зі значенням спонукування: *агітувати, вчити, допитувати, інструктувати, командувати, підбурювати, повчати* (10 лексем);
- 4) зі значенням 'нарікання': *жалітися, нарікати, плакатися, причитати, ремствувати, скаржитися* (6 лексем).

Дієслова *висловлювати, говорити, казати, мовити, промовляти* мають значення 'висловлювати за допомогою мовлення певні думки'. Напр.: *Мабуть, я ще говорив щось дуже переконливе і жалібне ...* (Янов., 259).

Зі значенням ‘говорити нісенітниця, дурниці’ ідентифіковано дієслова *базікати, варнякати, верзти, патякати, теревенити*. Напр.: *Тільки-но вийшов лікар з покоїв, покоївки зібрались докупи й **варнякали** про враження минулої ночі* (Підмог., 57).

Значення характеру повідомлення мають дієслова *декламувати, інтонувати, калічити, мелодекламувати, повторювати*. Напр.: *Перш за все, дід ніколи не **калічив** мови, розмовляючи з ним, не пристосовувався до дитячої говірки* (Янов., 432).

Із семою ‘дуже голосно вимовляти’ поєднані дієслова *волати, кричати*. Напр.: *Бай глянула на її голі ноги ... і **крикнула** слово* (Янов., 68).

Дієслова *мимрити, мугикати, мурмотати* мають значення ‘нерозбірливо, нечітко вимовляти’. Напр.: *Отже, при зустрічі Комаха **мурмотів** щось невиразне і дивився вбік, одвертаючись од дівчини* (Домонт., 203).

Зі значенням ‘суперечити кому-небудь, доводячи що-небудь’ ідентифіковано дієслова *дебатувати, дискутувати, опонувати, полемізувати*. Напр.: *Ми лишилися би з вами щирими друзями, ви приходили б до мене, розповідали про Ірцю, говорили свої парадокси, **полемізували** з Фрейзером ...* (Домонт., 268).

Значення ‘відповідати згодою / незгодою на що-небудь, давати позитивну / негативну відповідь на чие-небудь прохання’ властиве дієсловам *згоджуватися, суперечити, перечити, протестувати*. Напр.: *Духовно ослаблена людина **погоджується** з великими істинами, але в серці її вони не живуть* (Сверст., 75).

Підгрупа дієслів ‘нарікання’ представлена лексемами *жалітися, нарікати, плакатися, ремствувати, скаржитися*. Напр.: *Фабіяни не **скаржились** на здоров’я, але обидва хворіли однією й тією самою хворобою – невідчуттям сторін світу* (Земл., 57).

Позицію суб’єкта дії при дієслівних предикатах мовленнєвої діяльності займають назви істот. Семантика дієслова вимагає вербалізації іменником, що є

назвою особи. Напр.: *Зарання сонячного дня – я шепочу Твоє дзвінке ім'я ...* (Ант., 74).

В об'єктній позиції при дієслівних предикатах мовлення виступають: іменники-назви осіб (*мати, дитина, друг, люди*); займенники (*він, себе, ти, хтось*); назви абстрактних понять, пов'язані з процесами мовлення і мислення (*молитва, правда, слово, думка*) та іменники-назви неістот.

“Можливість входження того чи іншого дієслова в певну вузьку семантичну групу зумовлює його здатність виступати в ролі синоніма інших дієслів цієї семантичної групи. Напр., дієслово *кричати* входить до семантичної групи мовлення, як синонім до дієслів *буркати, говорити, оповідати*; або до семантичної групи ставлення до об'єкта, як синонім до дієслів *гніватися, гордувати, тупати*” [239, с.325-330].

Для художнього стилю (особливо поетичних текстів) характерне вживання дієслів мовленнєвої діяльності з назвами неістот, тобто метафоричне перенесення ознак істоти на неістоту. Напр.: *Вітер з гаєм розмовляє, Шепче з осокою* (Шевч., 110); *До комонних огнів промовляє каміння* (Римар., 22); *Старий дедека молиться до зір* (Кост., 50); *А вода з нашого двору і подосі кличе мене* (Мовч., 46). Двовалентні дієслівні предикати мовлення утворюють трикомпонентну інтенційну структуру речення: “агенс – активна дія – пацієнс”. Учасниками мовленнєвої дії, яку виражають дієслова мовлення, можуть бути дві особи, одній із яких властивий агентивний відтінок, а іншій – відтінок пацієнса.

За характером об'єкта мовленнєвої дії інтенційна структура дієслівних предикатів може мати такі типи:

Н (особа) – **Д** – **П** (особа): *Дмитро підвівся, тихо подякував Мотрі й пішов, ніким не помічений* (Зар., 259);

Н (особа) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Татарка почала переказувати кожне слово жінки-бая* (Янов., 66);

Н (особа) – **Д** – **П** (неістота): *Та й накликав [Юхим] ту хмару* (Тют., 23).

Отже, дієслівні предикати мовленнєвої діяльності належать до класу синсемантичних лексем, які містять у своєму значенні денотативну об'єктну валентну сему. При таких дієслівних предикатах один із залежних іменників означає виконавця дії, а інший – об'єкт, на який спрямовано дію, або адресата дії. З одного боку, сполучуваність зумовлює значення дієслова, з іншого – вона може впливати на лексичне значення дієслова. У значенні об'єкта при двовалентних дієслівних предикатах мовленнєвої діяльності виступають іменники різної семантики (назви осіб, назви неістот чи абстрактних понять). Складна структура лексико-семантичної групи аналізованих предикатів визначає неоднорідний характер валентності. Мінімальна кількість прогнозованих позицій – дві. Проте, якщо акцентовано увагу на мовленнєвому процесі поза орієнтацією на адресата й без вказівки на зміст мовлення, то предикат може бути ситуативно одновалентним. Якщо ж наголошено на інформативності певного повідомлення, то це може викликати появу ще одного актанта – адресата мовлення. Актанти причини, засобу, мети, умови тощо уточнюють ситуацію мовлення і функціонують як обставинні поширювачі у

структурі речення.

2.4. Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності

Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності становлять невід’ємну частину абстрактної лексики української мови. Дієслова цієї групи об’єднані на основі гіперсеми ‘розумова діяльність’ у вигляді поглядів суб’єкта на світ. Такі лексеми неоднорідні за складом і мають своєрідну семантику стосовно передачі розумової діяльності людини: *мріяти, пам’ятати, вивчати* та ін.

У синтагматичному аспекті дієслова мисленнєвої діяльності досліджували Н. Д. Гарипова [68], Л. М. Васильєв [43], Г. В. Степанова [232], С. М. Копачевська [133], А. Д. Черенкова [253], Т. І. Матвієнко [162], В. В. Гумовська [83] та інші вчені.

Мислення як процес у дієслівному слові детермінує його не як вихідний поштовх, який лише запускає систему, що діє потім за своїм внутрішнім законом, а як постійний процес [222, с.70]. Мислення належить до внутрішніх процесів мисленнєвої діяльності людини, діяльності розуму, що не проявлені зовні.

Д. М. Шмельов дієслова мислення відносить до синтаксично активних слів [260, с.169-170]. Т. П. Ломтєв, відзначаючи специфіку дієслів мислення, заявляє, що інваріантна ознака “здатність до мисленнєвої діяльності” є семантичним конструктором, який збігається з основним значенням не лише ядерного дієслова всієї ЛСГ, але також зі значеннями базових дієслів кожного парадигматичного ряду в семантичній структурі ЛСГ [155, с.219].

Л. М. Васильєв серед дієслів інтелектуальної діяльності виділяє такі групи:

- 1) дієслова зі значенням мисленнєвого процесу;
- 2) дієслова зі значенням результату мисленнєвої діяльності;

- 3) дієслова знання;
 4) дієслова пам'яті;
 5) дієслова, що позначають інтелектуальні властивості і стани людини [43, с. 161], які, на його думку, знаходять своє відображення в мові в таких аспектах:
 1) здійснювати процес мислення; 2) створювати у процесі мислення судження про кого-, що-небудь, тобто якийсь внутрішній об'єкт; 3) створювати у процесі творчого акту якийсь зовнішній об'єкт [43, с.167].

ЛСГ двовалентних дієслів мисленнєвої діяльності (195 лексем) виділяємо на основі структурно-семантичного принципу з наступним розподілом на підгрупи:

- 1) дієслова, що позначають власне процес мислення: *вникати, думати, мислити, міркувати, обмірковувати, омріювати, осмислювати, роздумувати, уявляти, філософствувати* (70 лексем);
 2) дієслова, що позначають окремі операції розумової діяльності:
 а) розуміння: *знати, з'ясовувати, пізнавати, помилятися, розбиратися, розгадувати, розкодовувати, розуміти, уточнювати, усвідомлювати* (42 лексеми);
 б) пам'яті: *відкладатися* (перен.), *вкарбовуватися* (перен.), *забувати, запам'ятовувати, згадувати, здумати, змальовуватися* (перен.), *пам'ятати, пригадувати, схопити* (перен.) (15 лексем);
 в) пов'язаних із процесами оволодіння певною інформацією: *вивчати, засвоювати, оволодівати, ознайомлюватися, опановувати, освоюватися, повторювати, студіювати, учити, штурмувати* (перен.) (23 лексеми) і
 г) пов'язаних із логічними операціями: *вирішувати, лічити, логарифмувати, обліковувати, обчислювати, підсумовувати, рахувати, розв'язувати, розраховувати* (10 лексем);
 3) дієслова, що позначають процеси творчої діяльності людини:
 а) дослідницької: *аналізувати, досліджувати, конкретизувати, обстежувати, опрацьовувати, розглядати, розшифровувати, систематизувати, тлумачити, узагальнювати* (19 лексем);
 б) мисленнєвої творчості: *вигадувати, винаходити, витівати, імпровізувати, мудрувати, придумувати, проектувати, складати, творити, фантазувати* (16 лексем).

А. П. Загнітко серед загальної кількості дієслів знання (близько 40) виділяє лише 11 лексем, що характерні двовалентністю (*довідуватися, втовкти, вглиблюватися, вирішувати, тямити, уторопати, дошукуватися, довбати, бачити, досліджувати, докопуватися*) [92, с.103].

В. В. Гумовська до семантичного поля дієслів мислення зараховує лексеми зі значенням: сприймання (*сприймати, засвоювати*); аналізу (*досліджувати, аналізувати, спостерігати*; різноманітні математичні дії); ступеня вияву інтелектуальності (*мудрити, розумнішати*); ті, що виражають інтелектуальний стан (*верзтися, марити, сумніватися*); та інтелектуальну характеристику (*розбиратися, знати, розуміти, розумітися*) [83, с.47].

До дієслів мисленнєвої діяльності відносимо і лексеми зі значенням дії (*дівчина читає книгу*), процесу (*син перемудрував батька*), психічного стану (

дівчина *марила* намистом), екзистенції (учень *знає* фізику).

Дієслівний предикат мислення передбачає не лише об'єкт, на який поширено процес, а й виконавця цього процесу – суб'єкт, який може бути представлений назвою людини, а в переносному значенні – і назвою неістоти: *людина каже – інтуїція каже, людина знає – історія знає; учень прочитав книжку, воротар прочитав ситуацію – комп'ютер прочитав хід ферзем.*

Конструкції з дієслівними предикатами мисленнєвої діяльності функціонують як засоби образності у художній літературі і публіцистиці, використання яких викликано необхідністю характеризувати внутрішній світ людини, її інтелектуальну діяльність. В інших стилях мови їхнє вживання обмежене.

Дієслівні предикати, що позначають власне процес мислення та процеси творчої діяльності людини, об'єднані семою 'здійснювати мисленнєвий процес', що розуміється як "дія", "процес", "вольове зусилля", "думка" суб'єкта щодо об'єкта. Іntenція таких дієслівних предикатів представлена агенсом, об'єктом та відношенням, що їх поєднує. Мислення є цілеспрямованим і позначено дієсловами зі значенням 'здійснювати процес мислення, скеровуючи його зусиллям волі на який-небудь об'єкт або зосереджувати свої думки на кому-небудь, чому-небудь'. Напр.: *Ми думаєм про вас* (Сим., 58); *Глибока складка пролягла на високім чолі, мовби княгиня думала свою нескінчену думу* (Мотр., 13). Дієслово *вдумуватися* (у що?) характеризує додаткова сема 'напруження розумової діяльності': *Студент вдумувався в текст.* Дієслово *задумуватися* має додаткову сему 'зосередженості': *Вона задумалася над поставленим питанням.*

Дієслова *марити, мислити, романтизувати, поетизувати, уявляти* та ін. об'єднані спільним значенням 'мати у свідомості результати чуттєвої діяльності'. Напр.: *Не дивись на мене поглядом смутним, – Знаю, ти не любиш, **мариш** тільки ним ...* (Ол., 82).

Сема 'бажати здійснення чого-небудь' ідентифікує дієслова *бажати, прагнути, хотіти*. Напр.: *Я не **прагну** спростувань чи заперечень цих думок* (Мовч., 120).

Значення 'створювати щось у своїй уяві' мають дієслова *мріяти, плекати* (перен.), *снувати* (перен.). Напр.: *Кожен, хто живе на березі Дніпра, **мріє** про капітанство* (Загр., 8).

Дієслова *відважуватися, осмілитися* поєднані значенням 'знайти у собі сили на щось таке, що пов'язане з ризиком'. Напр.: *Дівчина **відважилася** на стрибок з парашутом*.

Дієслова *вірити, вірувати, довіряти* із значенням 'мати яке-небудь судження як результат своїх власних роздумів' вказують на певний стан того, хто вірить, і на пов'язані з ним емоційні хвилювання. Такі дієслова потребують експліцитного вираження обов'язкової для них об'єктної семи: *вірити у кого - що* або *кому - чому*. Напр.: *Я вірю в Бога – в Україну* (Вінгр., 191); – *Панове суд! Я вірю цій людині, - сказав Пушкар* (Кост., 15); *Твоїм очам я вже не вірю, не вірю я твоїм сльозам* (Сос., 323).

Семою 'нетвердо вірити у кого-небудь, що-небудь' ототожнено дієслова *вагатися, сумніватися*. Напр.: *Приємний мені буде подарунок новорічний та книжечка моя, бо так я вже **почала** була сумніватись в її виході* (Чорногуз, 221).

У дієсловах, які називають нейтральні мисленнєві дії (*обдумувати, обмірковувати, осмислювати, продумувати*), префіксальна морфема надає відтінку 'довго, настирливо міркувати', напр.: *По дорозі до готелю знову **обміркову** моральний бік оцих моїх походеньок* (Мушк., 250).

Отже, семантика дієслів, що позначають власне процес мисленнєвої діяльності, багатопланова.

Дієслівні предикати мислення другої семантичної підгрупи називають окремі операції розумової діяльності. Дієслова розуміння означають результат мисленнєвої, чуттєвої і вольової діяльності людини і мають у своєму змісті ядерну сему 'знати'. Для них характерні обов'язкові семи суб'єктності (наявність агенса-діяча), посесивності (знання завжди передбачають того, хто ними володіє) і об'єктності (усі семіми, носіями яких є ці дієслова, містять у своїй семантиці вказівку на об'єкт).

Дієслово *знати* має загальне значення 'володіння якою-небудь інформацією у процесі діяльності'. З. Вендлер, стосовно дієслова *знати* зазначає, що воно має непроцесуальний, нефазовий характер, оскільки можна знати щось у конкретний момент чи протягом певного часу, але знання не є процесом, складеним із окремих фаз, які виконуються послідовно у часі, тобто відношення існує в будь-який період часу загалом [273, с.143-160]. Напр.: *Горобець читає всі газети, які тільки надходять у село, **знає** прізвища всіх прем'єр-міністрів і столиці країн світу* (Зар., 29).

Сему 'глибоко розбиратися у певних знаннях' ідентифікують дієслова *знатися, орієнтуватися, розбиратися*; значення 'знати щось у загальних рисах' має дієслово *орієнтуватися*. Напр.: *Костянтин Прокопович Хворостенко **розбирався** у конях, цінував і любив їх більше, ніж людей* (Ст., 89).

Дієслово *володіти* має значення ‘практично володіти якими-небудь знаннями’. Напр.: *Крім слов’янської та старосврейської, [Семен Якович] вільно володів п’ятьма іноземними ...* (Дім., 99).

На практичне уміння робити що-небудь дають указівку дієслова *перекладати, читати*. Напр.: *Платон читав якісь вірші, і Шурка плакав* (Зар., 78).

Дієслово *розуміти* ідентифіковане семою ‘мати певне уявлення, думку, судження про кого-, що-небудь’. Лексеми доконаного і недоконаного виду порізному реалізують інформаційний зміст: усвідомлення інформації (*розуміти*) і можливість розбиратися в інформації (*зрозуміти*). Напр.: *Невже був час, коли я розумів мову джмелів?* (Дрозд, 540); *Я ждав так довго, я ждав на хвилю ту, як вешті зрозумію життя таємний глузд* (Ант., 56). Зміни у сполучуваності дієслова залежать від значення доконаного чи недоконаного виду, префіксальних утворень: саме префікс надає додаткового семантичного відтінку до основного значення дієслова недоконаного виду.

Іntenційні властивості дієсловного предиката *зрозуміти* зумовлюють заповнення позицій суб’єкта, об’єкта – те, що потребує з’ясування в процесі мовлення, діяльності. Суб’єкт при дієслові *зрозуміти* вербалізований назвою особи (чи в переносному значенні – тварини). Об’єктна спрямованість представлена іменниками-назвами неістот або іменниками-назвами істот. Об’єкт при дієсловному предикаті *зрозуміти* може бути вербалізований іменником, що позначає явище не власне предметного змісту, а інтелектуального (*зміст, зв’язок, слово, душа, питання* та ін.). Найявність серед цих слів іменників-назв істот не змінює значення цього дієслова, бо зрозуміти людину, як зазначає Г. В. Степанова, – це зрозуміти “її думки, погляди, слова, наміри, вчинки тощо” [232, с. 21-22].

Дієслова *бачити* (перен.), *чути* (перен.) також опосередковано означають процес розуміння і містять компоненти, що пов’язують інтелектуальний процес з відчуттями, інтуїцією. Значення ‘розуміти’ для них вторинне, на яке

нашаровано інтелектуальне й емоційне. Напр.: *Бачу (розумію), що ти не винен. Чує моє серце біду.*

Групу результативних дієслів зі значенням ‘досягати розуміння чого-небудь’ становлять такі лексеми: *збагнути, звідувати, з’ясовувати, осмислювати, пізнавати, усвідомлювати*. Напр.: *Причину мого раптового одуріння я вмить збагнув ...* (Іванич., 153); *Тут, на землі, виткані ми, мов килими, – так я писав, так пізнавав рідний узір ...* (Герасим., 86). У таких дієслів порівняно з дієсловом *розуміти* дещо змінено характер об’єкта: переважають форми іменників з абстрактним значенням (*час, добро, душа* і т.д.). У цьому отримує свій вияв характер семантики дієслова: охоплення цілого, а не окремих частин. Відсутня також сполучуваність з іменниками – назвами істот.

Значення ‘розуміти інтуїтивно’ мають дієслова *відгадувати, здогадуватися, розгадувати*. Об’єкт найчастіше означає “продукт” мисленнєвої діяльності людини (*думка, намір* тощо) або узагальнене поняття (*секрет, доля, майбутнє* тощо). Напр.: *Він [Данко] безпомилково вгадував долю кожного, читав думки, літав у повітрі ...* (Мотр., 27); *Попробуй розгадай Одвічні таємниці!* (Лук., 173).

Значення ‘знати про щось раніше, до здійснення чогось’ мають дієслова *ворожити, передбачати*. Напр.: *Леся Українка пророчо передбачила розвиток, вірніше перспективу тимчасового розв’язання революційним свавільством отієї вічної проблеми “раб і деспот” ...* (Жулин., 87).

Дієслова *розплутувати* (перен.), *розкусити* (перен.) мають значення ‘з’ясовувати що-небудь складне, заплутане та розібратися у кому-, чому-небудь’. Напр.: *Тож допоки не розплутаємо цього клубка, годі сподіватись на інакше “світле завтра”, окрім того, що маємо* (Ільн., 22); *Вона [Маруся] швидко розкусила всі хитрощі ворожого снайпера ...* (Дім., 63).

Значення ‘неправильно думати, розуміти або мати хибне уявлення про кого-, що-небудь’ передає дієслово *помилятися*. Напр.: *В прогнозах я не помилявся* (В. Погр., 118).

Семантичну підгрупу дієслів пам’яті становлять лексеми *забувати, згадувати, пам’ятати* та ін. Дієслова пам’яті тісно пов’язані з дієсловами розуміння, бо пам’ятати, забувати і згадувати можна лише те, що знаєш. Вони означають зберігання, втрату чи відновлення у пам’яті якої-небудь інформації. Синтаксично дієслова цієї підгрупи характерні семами суб’єктності та об’єктності.

Дієслово *пам’ятати* має значення ‘мати у пам’яті які-небудь знання, навички й уміння, бути здатним реалізувати їх практично’. Напр.: *Лиця Людмила тепер не бачила, але пам’ятала тільки маленькі, ніби жовтенькі оченятка ...* (Виннич., 85).

Значення ‘швидко, миттєво запам’ятати’ має дієслово *схопити* (перен.). *Знання він схоплює на ходу.*

Лексеми *відкладатися* (перен.), *закарбовуватися* (перен.) характеризуються додатковою семою ‘міцно, глибоко запам’ятовуватися’. Напр.: *Ця подія глибоко закарбувалася у моїй пам’яті / Пам’ять глибоко*

закарбувала цю подію.

Значення ‘перестати пам’ятати кого-, що-небудь’ мають дієслова *забувати, вислизати* (перен.). Напр.: *Час минав, і став помалу Рідний степ він забувати ...* (Ворон., 142).

Сема ‘відновлювати у пам’яті забуте’ ідентифікує дієслова *згадувати, здумати, пригадувати*. Напр.: ***Згадала** все, кожнісіньку дрібничку* (Кост., 54); *І щось обізвався забуте В зіницях її – із глибин: Я вас ... **пригадала*** (Ол., 178).

Дієслівні предикати мисленневої діяльності, що називають процеси оволодіння певною інформацією, об’єднані значенням “здійснювати розумову або практичну роботу з метою засвоєння певних знань чи умінь” та ідентифіковані семою ‘учити’. Іntenційне значення таких предикатів виявляється в активній дії суб’єкта, яка скерована на об’єкт для отримання нових знань. Об’єкт при таких предикатах – це предмет (явище), що є джерелом накопичення знань.

Значення ‘міцно оволодівати якими-небудь знаннями’ мають дієслова *засвоювати, опановувати, поглинати* (перен.). Напр.: *Тому наші пращури цю науку “організації внутрішнього простору” добре **опановували*** (Мовч., 76).

Із семою ‘твердо засвоювати що-небудь’ ототожнені дієслова *оволодівати, осягати* (перен.), *штурмувати* (перен.). Напр.: *Проте ні, цього не можна, зараз він весь у роботі, в напрузі – **штурмує** середні віки* (Гонч., 9).

Значення ‘засвоювати шляхом багаторазового повторення’ мають дієслова *повторювати, зубрити, човптити* (перен.). Напр.: *Тепер вона [Таня] сидить і **зубрить** хрестові походи* (Гонч., 8).

Дієслово *повторювати* має також значення ‘відновлювати у пам’яті забуте’. Напр.: *Студент **повторює** формули*.

Значення ‘ретельно вивчати щось’ має дієслово *студіювати*. Напр.: *Тим часом [майор] не марнує часу на теревені: п’є отак собі бордо і **студіює** промову вождя* (Багр., 29).

Дієслова доконаного виду виражають значення ‘досягати міцного засвоєння яких-небудь знань’ (із семою результативності): *вивчити, визубрити, завчити* та ін. Напр.: *Вона вивчила італійську мову; Таблицю множення треба зазубрити раз і назавжди; Оптимісти вчать англійську мову, песимісти – арабську, а реалісти – китайську* (ЛПМЖ – №4. – с.22).

Із семою ‘набувати досвіду в чому-небудь’ ідентифіковані дієслова *ознайомлюватися, освоюватися, підковуватися*. Напр.: *З комп’ютером учень освоївся*.

Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності зі значенням логічної операції означають активну розумову діяльність суб’єкта, що здійснює певну логічну операцію. Зміст логічної операції полягає у вимірюванні, зіставленні об’єктів. Активна дія суб’єкта спрямована на отримання ним глибоких знань про предмет, який і є об’єктом дослідження. Конструкції з такими предикатами виражають придієслівні позиції агенса, деліберативного об’єкта і відношення мисленнєвої операції, що їх поєднує.

Значення ‘визначати кількість чого-небудь шляхом підрахунку’ мають дієслова *рахувати, лічити, обчислювати, підраховувати* та ін. Напр.: *Фатма сиділа, лічила телеграфні стовпи* (Янов., 66).

Зі значенням ‘визначати невідоме’ ототожнено дієслова *вирішувати, розв’язувати, логарифмувати*. Напр.: *Я вирішую завдання конкретного фону* (Янов., 133).

Значення мисленнєвої дії при дієслівних предикатах, що позначають процеси творчої діяльності людини, реалізують двомісні предикати, які обов’язково передбачають діяча й об’єкт дії. Суб’єктом при таких предикатах завжди виступають іменники-назви істот і є головними “учасниками” ситуації мислення. Позицію об’єкта роздумів, думок здебільшого займають іменники-назви предметів, абстрактних понять або, зрідка, іменники-назви істот. Напр.: *...Наші пращури ... винаходили колесо ...* (Мовч., 157);

Семантична підгрупа дієслівних предикатів зі значенням дослідницької діяльності має загальне значення “піддавати що-небудь чому-небудь”, “опрацьовувати щось певним способом”. Суб’єкт дії має чітку цілеспрямовану настанову, що відображена у процесах сприйняття, споглядання, а на суб’єктивному рівні – у встановленні причин, характеру певних явищ.

Значення ‘домагатися пізнання кого-, чого-небудь певним способом’ мають дієслова *вивчати* (в знач. *досліджувати*), *опрацьовувати*; із семою ‘пізнавати щось шляхом різнобічного аналізу’ ототожнюють дієслова *досліджувати, обстежувати, розслідувати*; значення ‘вивчати щось дуже уважно, до дрібниць’ мають дієслова *деталізувати, конкретизувати*; семою за значенням ‘досліджувати шляхом логічного аналізу’ ідентифіковані лексеми *аналізувати, дешифрувати, розшифровувати, систематизувати, тлумачити, трактувати*; значення ‘робити певні висновки’ властиве дієслову *узагальнювати*; сему ‘наполегливо аналізуючи, довідуватися про що-небудь’ містять дієслова *докопуватися* (перен.), *дошукуватися*. Напр.: *О.Саволайнен із фінського університету Оулу вивчала адаптацію лісових деревних видів до кліматичних змін у Північній Європі на прикладі сосни звичайної* (ЛПМЖ – №6.

– с.8); Міністерство фінансів **опрацьовує** пропозиції, які надійшли від органів місцевого самоврядування щодо бюджету (Віче – №3. – с.7); Ось **Леся Українка** **аналізує** творчість Ади Негрі, зокрема її перший поетичний збірник “Fatalita”... (Жулин., 67).

Специфіка семантичної підгрупи дієслівних предикатів зі значенням мисленневої творчості полягає у тому, що об’єкт інтелектуальної діяльності є її результатом. Іntenційні характеристики таких предикатів представлені агенсом, об’єктом-фактитивом і відношенням. Суб’єктом може бути як окрема людина, так і організація (колектив) людей, що виражені збірним іменником. Напр.: Священники **ж**, стоячи, **молитву** **творили** (Мовч., 53). Сема творчості, яка присутня у семантиці таких дієслів, визначає зовнішні об’єкти, що створюються у процесі творчої мисленневої діяльності. Такими об’єктами можуть бути різноманітні жанрові різновиди мистецтва (*пісня, вірш, малюнок та ін.*).

Дієслова *видумувати, змудрувати, придумувати* мають значення ‘створювати що-небудь подумки, шляхом мисленневих роздумів’; значення ‘придумувати щось, що не відповідає дійсності’ мають дієслова *вигадувати, витівати, фантазувати*; із семою ‘придумувати без попередньої підготовки’ ототожнюється дієслово *імпровізувати*; значенням ‘придумати що-небудь нове, невідоме раніше’ властиве дієсловом *винаходити, складати, творити*; семою ‘створити якийсь текст’ ідентифіковане дієслово *писати* (у знач. *складати*); дієслово *плести* (перен.) має значення ‘писати погані вірші’; дієслова *планувати, проектувати* мають значення ‘створювати що-небудь, що передбачено реалізувати у майбутньому’. Напр.: *Я сказав, що **я не придумав** усіх **деталей*** (Довж., 55); ***Розробляємо** **підходи** до реформування системи ЖКТ на основі ринкових відносин, здорового глузду* (Віче – №5-6. – с.7); ***Наш інститут** **винайшов** і запатентував **інгібіторний порошок*** (Віче – №1. – с.21).

Іntenційні показники дієслівних предикатів мисленневої діяльності можуть бути спрямовані на один чи два визначники одночасно. Відповідно

розрізняють:

- 1) одновалентні дієслова: *Йй-богу, Семен розумніший, ніж я мислив* (Коц., 145);
- 2) двовалентні дієслова: *Бубела вірив у прикмети* (Земл., 183);
- 3) тривалентні дієслова: *Ти пригадай мене в царстві своїм* (Герасим., 64).

Ураховуючи семантичні різновиди лівостороннього і правостороннього партиципантив інтенційної структури дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності, можна виділити такі її типи:

Н (особа) – **Д** – **П** (особа): – *А ти пам'ятаєш ... а ти пам'ятаєш мене ... це не сивого?* (Ол., 186);

Н (особа) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Сі думи не мислив він [Лько], не висловлював, не складав їх ...* (Виннич., 40);

Н (особа) – **Д** – **П** (неістота): *Я пригадав кожну дряпину на його фюзеляжі, кожну прим'ятину, масляну пляму* (Янов., 372);

Н (збірне поняття) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Проте далеко не всі Орленки, Соколенки, ... усвідомлювали і усвідомлюють нині свою історичну причетність до глибинних українських родів ...* (Мовч., 112);

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Слова без Чину творять світ віртуальностей, світ слів* (Мовч., 87);

Н (неістота) – **Д** – **П** (істота): *Стіл знав усіх у цій хаті* (Зар., 56);

Н (неістота) – **Д** – **П** (неістота): *Луки забувають торішню траву, Ліси забувають торішні листя* (Лук., 56).

Отже, двовалентні предикати мисленнєвої діяльності об'єднують дієслівні лексеми у семантико-синтаксичну групу за денотативною ознакою “здійснювати мисленнєвий процес”. Дієслівні предикати мислення обов'язково відкривають позиції суб'єкта та об'єкта роздумів або думок. Правобічну валентну позицію об'єкта мисленнєвої діяльності заповнюють здебільшого іменники-назви неістот, які позначають конкретні предмети, явища, абстрактні поняття, рідше – назви істот.

2.5. Дієслівні предикати ставлення суб'єкта до об'єкта

Ставлення як особливий різновид відношення вирізняється специфікою семного складу, демонструє різні ракурси значеннєвих відношень між суб'єктом і об'єктом дії [246, с.129]. До складу предикатів відношення входять абстрактні релятиви, предикати тотожності, схожості, відповідності, позначення, відмінності, співвідношення цілого і частини, контакту (фізичного і соціального), залежності (причиново-наслідкової та соціальної), належності, предикати емоційного ставлення (емотиви кохання, ненависті, поваги, зневаги, жалю, довіри, інтересу) [46, с.4].

Семантичні дослідження дієслів ставлення у мовознавстві представлені працями Л. М. Васильєва [43], Р. М. Гайсиної [62], О. М. Вольф [60], В. М. Русанівського [209] та ін.

Семантичні й функціональні параметри дієслів ставлення до об'єкта та суб'єкта були предметом дослідження Г. П. Серпутько [215]. Словотворчий

потенціал дієслів почуття висвітлено у праці Н. Я. Тишківської [244]. Дієслівні предикати міжособистісних відношень досліджувала С. В. Котляренко [134].

Позицію предиката ставлення суб'єкта до об'єкта переважно займають дієслова, що виражають відношення між суб'єктом-істотою та об'єктом-істотою або об'єктом-неістотою і містять у своєму змісті базову сему 'мати певне ставлення до кого-небудь або чого-небудь, виявляти певне ставлення до кого-небудь або чого-небудь'. Це дієслова, які виражають любов, жаль, повагу або ненависть, огиду та інші почуття, відчуття до когось / чогось.

Поняття "ставлення" у мовознавстві тлумачать як: "той або інший характер поведінки з ким-, чим-небудь" [СУМ, т.IX, с.633-634]. Дієслова ставлення поєднують два типи категорійних сем: релятивних і нерелятивних (почуття, переживання, поведінка, оцінка, мовлення тощо). Напр., можна виділити дієслова, які виражають переживання почуття, викликане ставленням до кого-, чого-небудь (*любити, ненавидіти*), інші підкреслюють стан, пов'язаний із таким почуттям (*закохуватися*), треті вказують на переживання ким-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь і прояв такого ставлення у поведінці, мовленні, в почуттях (*знущатися*); ще інші пов'язані з бажанням, прагненням викликати чи усунути певне ставлення (*кокетувати*).

У лінгвістичній літературі дієслова ставлення мають різне семантичне тлумачення.

Так, Р. М. Гайсина дієслова ставлення розглядає серед окремих підгруп лексико-семантичного поля відношення [62, с.76-107]. Залежно від того, яку із сем сприймати як основну, відносить дієслова до різних лексико-семантичних угруповань. Л. М. Васильєв, досліджуючи семантичні класи дієслів почуття, поведінки, мовлення, вирізняє розряди, що позначають ставлення [43, с.138-154, с.249-256]. Н. Г. Ніколаєва аналізує підгрупу дієслів зі значенням емоційного ставлення і оцінки адресата в межах групи дієслів мовлення (*глузувати, лаяти, лестити, славити, хвалити* тощо) [186]. Н. Я. Тишківська, розглядаючи дієслова емоційного ставлення, стану, впливу, об'єднує їх в одну лексико-

семантичну групу дієслів почуття [244].

В. М. Русанівський виділив 41 функціонально-семантичну групу дієслів, у межах яких виокремлює 5 зі значенням “ставлення до об’єкта”, об’єднаних спільною семантикою [239, с.327-330]. Р. М. Гайсина з-поміж групи дієслів емоційного і раціонального ставлення виділяє 19 підгруп [62, с.106-107]. Л. М. Васильєв за найтоншими семантичними відтінками емоційного ставлення, виділяє 9 підгруп [44, с.138-154].

Г. П. Серпутько, орієнтуючись на полярність ознак “позитив / негатив” у вияві ставлення, розмежувала дві найбільш об’ємні підгрупи дієслівної лексики ставлення, ядро яких становлять лексеми *любити – ненавидіти*. Дослідниця подає класифікацію дієслів ставлення за характером і способом вияву ставлення, залежно від внутрішньої (емоційно-почуттєвої) чи зовнішньої (у поведінці, мовленні, діяльності тощо) його локалізації [215, с.5-8].

Л. І. Пац, досліджуючи функціонально-семантичне поле адресатності у сучасній українській мові, виокремлює мікрополе дієслів морального впливу, до якого віднесла лексико-семантичні підгрупи позитивної оцінки чи ставлення до адресата (*любити, поважати* тощо) та негативного морального впливу чи ставлення до адресата (*ображати, ганьбити* та ін.) [193, с.8].

Дієслова ставлення є семантично недостатніми і зазвичай не вживаються абсолютивно. Лише за умови абсолютного вживання, коли дієслова не мають при собі об’єкта, на який спрямовано ставлення, вони не належать до ЛСГ ставлення. Напр.: *Такі люди **ненавидять** так же палко, як і **люблять*** (Дім., 59). Водночас дієслівні предикати ставлення здатні виявляти і тривалентність, відкриваючи позицію для об’єктної синтаксеми із семантикою уточнення або обмеження. Напр.: ***Я люблю її за все. За рвійність, гостроту, навіть за лукавство і мінливість*** (Мушк., 253).

Група дієслівних лексем, що функціонують як предикати ставлення суб’єкта до об’єкта велика за обсягом і неоднорідна за своєю семантикою, вона постійно зростає за рахунок переносних значень дієслів інших семантичних груп, оскільки дієслова інших семантичних груп вживаються в ролі дієслів ставлення. У прямому значенні такі лексеми можуть називати фізичну дію, пов’язану зі зміною зовнішнього вигляду (“*опоганювати*” – робити що-небудь поганим, нечистим (СУМ, т.V, с.719); рухи, виконувані неактивними учасниками дії (“*гримати*” – сильно стукати, ударяти, бити чим-небудь (СУМ, т.ІІ, с.167) і тільки завдяки переносному значенню перебувають у межах ЛСГ психічного ставлення: (“*гримати*” - *Прикуси язика! - **гримнув на нього*** [Петра] *Павло* (Мотр., 57).

Конструкції зі зворотними та незворотними дієсловами ставлення можуть мати рівну кількість компонентів, але при цьому вони передають різний зміст навіть за умови однакового лексичного наповнення усіх придієслівних позицій. Пор.: ***Вони лаяли його – Вони лаялися з ним.*** Напр.: ***Кумира вчорашнього публіка лає, І вічного справді нічого немає*** (Лук., 59); ***Мелашка ніби не бачила, як п’яний свекор лаявся з свекрухою, ніби не чула, як свекруха одразу обсипала її неласкавими словами*** (Н.-Лев., 210).

Лексичними конкретизаторами можуть виступати фазові дієслова: *починати, продовжувати, кінчати*. Напр.: *Як **почнуть кепкувати** з мене злі вороги – Чи хто буде і з них кепкувати?* (Рил., 46).

Для дієслів ставлення основними показниками є опозиції за семами каузативності/екаузативності, буттєвості/становлення, активності/пасивності, результативності/нерезультативності, позитивності/негативності, довільності/мимовільності, інтенсивності/неінтенсивності, раціональності/іраціональності, взаємності/зворотності тощо.

Дієслова ставлення виявляють динамічність на шкалі ступеня емоційності, тобто здатність до інтенсифікації / деінтенсифікації різної сили: посилення емоційно-оцінної ознаки “добре” чи “погано”, чи деінтенсифікація – її послаблення [215, с.5]. Інтенсифікація зумовлює сполучуваність дієслів психічного ставлення з прислівниками міри і ступеня (*дуже, сильно, надзвичайно, надміру* тощо). Напр.: *Дуже **дбає** про Марійку Штефан* (Іванич., 383). Деінтенсифікований вияв ставлення може бути виражений прислівником *дуже* та заперечною часткою *не* у препозиції (*не дуже цінувати*) або словотворчим префіксом *недо-* (*недолюблювати*). Напр.: *Архип, хоч все ще **недолюблював** попів, погодився, щоб хрестили у церкві* (Самчук, 121).

Більшість дієслів ЛСГ ставлення виявляє високий ступінь синонімізації (*боготворити, звеличувати, обожнювати*) Напр.: *А пілота просто **боготворите** ...* (Вишня, 125); *Навіть людина інтелігентна може заявити: “Я так обожнював вас, а ви ...”* (Сверст., 226).

Явище антонімії у межах ЛСГ дієслів ставлення полягає у полярності семантики ставлення – позитив та негатив (*любити – ненавидіти, поважати – зневажати*). Саме оцінність (аксіологічність) дає змогу простежити виразну полярність семантики ставлення з урахуванням позитивної чи негативної оцінки. Умовно можна виокремити нейтральну ланку на оцінній шкалі, тобто ні позитивну, ні негативну. О. М. Вольф зазначає, якщо для предикатів емоційного стану точкою відліку є спокій, то для емоційного ставлення такою

нейтральною точкою є байдужість, яку можна тлумачити як “ставитися ні погано, ні добре” [60, с.49].

Між дієсловами з постфіксом *-ся* та дієсловами без постфікса *-ся*, наявна відмінність у їх синтаксичній властивості відтворювати відтінки одного спільного значення: (відношення дії до суб’єкта і об’єкта). К. Г. Городенська зазначає, що в сучасній українській мові постфікс *-ся* виконує дві функції: а) служить засобом вираження станових значень; б) виступає засобом творення дієслів з новим лексичним значенням [73, с.83].

Усі дієслова із *-ся* похідні від відповідних дієслів без *-ся*. Зворотна форма, в котрій елемент *-ся* був колись рухливим, означала ту ж дію, але замкнену в суб’єкті, не спрямовану на сторонній об’єкт (пор.: *поважати* і *поважатися*). Більшість зворотних форм, розвинувши самостійне значення, відокремились від відповідних незворотних форм і стали окремими словами [49, с.511].

Закономірним для дієслів на *-ся*, що утворені від дієслів ставлення, є загально-зворотне значення, для яких характерна опозиція за семами каузативності / некаузативності. За допомогою постфікса *-ся* творяться дієслова ставлення зворотно-середнього стану у загально-зворотному вияві (*любуватися*, *милюватися*, *подобатися*). Пор. значення твірних і похідних у парах *закохувати* – *закохуватися*, *прилюбляти* – *прилюблятися*. Дієслова ставлення на *-ся* мають або одне значення, або поєднують у своїй структурі різні значення

ЛСГ двовалентних дієслів ставлення суб’єкта до об’єкта становить близько 490 лексем.

За значенням їх поділяємо на підгрупи, лексеми яких позначають:

- 1) позитивне ставлення суб’єкта до об’єкта: *божествити*, *дорожити*, *жаліти*, *кохати*, *любити*, *обоготворяти*, *поважати*, *симпатизувати*, *співчувати*, *шанувати* (93 лексем);
- 2) негативне ставлення суб’єкта до об’єкта: *блюзнити*, *висміювати*, *гидувати*, *заздрити*, *зневажати*, *ігнорувати*, *насміхатися*, *ненавидіти*, *недовіряти*, *принижувати* (49 лексем);
- 3) зовнішній вияв ставлення в мовленні:
  - а) позитивне ставлення: *благословляти*, *виправдовувати*, *виславляти*, *возвеличувати*, *жартувати*, *звеличувати*, *лестити*, *прославляти*, *славити*, *хвалити* (18 лексем);
  - б) негативне ставлення: *ганьбити*, *глузувати*, *грубіянити*, *докоряти*, *кепкувати*, *клясти*, *лаяти*, *обезславлювати*, *ображати*, *сварити* (83 лексеми);
- 4) спрямування інтересу на об’єкт: *догоджати*, *загравати*, *запобігати*, *інтригувати*, *манити* (перен.), *підлещуватися*, *плазувати* (перен.), *потурати*, *принаджувати*, *цікавитися* (100 лексем);
- 5) втрату інтересу до об’єкта з подальшим припиненням контакту: *бойкотувати*, *відвикати*, *відрікатися*, *відходити* (перен.), *відчужуватися*, *ізолюватися*, *сторонитися*, *уникати*, *ухилятися* (перен.), *цуратися* (30 лексем);
- б) вихваляння, нахвалювання з певної причини, прославлення об’єкта: *вихвалитися*, *гордитися*, *зазнаватися*, *підноситися* (перен.), *прославлятися*, *славитися*, *хвалитися*, *хвастати*, *хизувати* (16 лексем).

Окрему групу складають предикати різної семантики, що межує з семантикою ставлення суб'єкта до об'єкта: *аплодувати, визнавати, ждати, зважати, зволікати, наслідувати, призвичаюватися, ризикувати, розраховувати, чекати* (102 лексем).

Навколо лексем *любити – ненавидіти*, які організують вектори у бік збільшення та зменшення на шкалі вияву ставлення градується від центру до периферії уся значеннева палітра дієслівної лексики ставлення [214, с.88].

Лексеми *любити, кохати* мають значення 'виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі'. Напр.: *Полюбила чорнобрива Козака дівчина* (Шевч., 45).

Значення 'викликати потяг до себе' передають дієслова *імпонувати, подобатися, приглянутися*. Такі лексеми мають чітко виражений пасивний стан, тобто для них властива відсутність будь-якої активності суб'єкта. Напр.: *Її [Матильді Петрівні] сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість ...* (Тют., 33).

Сема 'віддаватися любові' ідентифікує дієслова *влюблятися, закохуватися*. Напр.: *Минало в хлопців оп'яніння від краси, закохувалися вони в звичайних кирпатих і гостроносих дівчат ...* (Сим., 171).

Значення 'відчувати позитивне почуття, викликане об'єктом, на який воно спрямоване' мають дієслова *захоплюватися, любуватися, пишатися, симпатизувати*. Напр.: *Тарасуло симпатизує Долині, вони навіть трохи приятелі ...* (Мушк., 464); *Коли вона їх [сорочки] одягала і йшла вулицею, то жінки захоплювалися тією красою* (Павлов., 46). Можлива зміна речень типу *Я захоплююсь краєвидом у Краєвид захоплює мене*.

Дієслова *поважати, схилитися* (перен.), *шанувати* поєднані значенням 'ставитися шанобливо, з повагою'. Від семантики дієслова *любити* ці лексеми відрізняються характером почуття: повага, на відміну від любові, не передбачає емоційного потягу. Напр.: *Всі знають і шанують незабутнього Ернеста Хемінгуея* (В. Погр., 276).

Лексеми *боготворити, молитися* (перен.), *превозносити* об'єднані спільним значенням 'ставитися як до божества, звеличувати'. Напр.: *Був він [народ] дитинний і безпосередній, поклонявся сонцю, вогню, воді, знав ліс і все, що в ньому росло, буяло ...* (Мотр., 25).

Значення 'ставитися милостиво, зі співчуттям' мають дієслова *голубити, милувати, співпереживати*. Напр.: *О, ще нас не кинув Волос, Ще нас милує Перун* (Олесь, 326).

Предикати зі значенням 'ставитися турботливо, бережно, дбайливо' репрезентовані дієсловами *берегти, дбати, доглядати*. Напр.: *Мою любов, як зірку, я беріг ...* (Сос., 270).

Значення 'виявляти позитивне ставлення певними діями' мають дієслова *обціловувати, цілувати*. Напр.: *Зворушена такою логікою, мама кидалась цілувати хитру істоту, навчену дідом ...* (Янов., 433).

Дієслова *ненавидіти, недолюблювати* мають значення 'ставитися неприязно, недобррозичливо'. Напр.: *Мати ненавиділа діда і вважала його за чорнокнижника* (Довж., 157).

Значення 'ставитися зневажливо, байдуже' передають дієслова *нехаяти, нехтувати*. Напр.: *Грицько гнівався на побратима, що той зник і знехтував його приязню, дружбою, – зник, навіть не попрощавшись* (Багр., 219).

Лексеми *іронізувати, насміхатися, осміювати* об'єднані спільним значенням 'ставитися несерйозно, насмішкувато, з іронією'. Напр.: *Пригадую: основна риса характеру нашої сім'ї – насміхались над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою* (Довж., 54).

Предикати зі значенням 'ставитися з острахом, недовірою, підозрою' репрезентовані дієсловами *недовіряти, ревнувати, розчаровуватися*. Напр.: *Ілля враз розчаровується цією химерною новиною ...* (Явор., 177).

Дієслова *дискредитувати, зім'яти* (перен.), *принижувати* мають значення 'формувати негативне ставлення до об'єкта'. Напр.: *... Сказав комісар . – Однак, вимагаючи, не принижуйте підлеглого ...* (Гонч., 81).

Лексема *заздрити* має значення 'відчувати жаль із-за відсутності того, що має або досяг хто-небудь інший'. Напр.: *Я звірам заздрив, вовку заздрив, лису* (Кост., 56).

ЛСГ дієслівних предикатів зовнішнього вияву ставлення у мовленні ідентифікована семою "повідомляти про щось кому-небудь з метою вираження свого ставлення до кого-, чого-небудь або давати оцінку кому-, чому-небудь".

Зі значенням 'висловлювати схвалення кому-небудь за певні переваги, заслуги' об'єднані дієслова *рекламувати, хвалити*. Напр.: *Слухає Олесь і не розуміє: хвалять його чи лають* (Тют., 35).

Дієслова *прославляти, славити* мають значення 'звеличувати чий-небудь переваги'. Напр.: *І вільні струни славити не будуть Ні твого ймення, ані твого діла ...* (Л.Укр., 76).

Значення 'виговорювати, висловлювати догану' мають дієслова *виговорювати, вичитувати, докоряти, дорікати, сварити*. Напр.: *Та я тобі не дорікаю, Ти не прощаєш – я прощаю* (Лук., 23).

Групу дієслів зі значенням ‘давати негативну оцінку, характеристику чому-небудь, указуючи на недоліки, помилки’ становлять такі лексеми: *бичувати* (перен.), *викривати*, *картати*, *критикувати*, *таврувати* (перен.). Напр.: ... *Дехто* славив партію, ***таврував*** український буржуазний націоналізм, займався доносами (Чорногуз, 109).

Зі значенням ‘висловлюватися непорядно про кого-, що-небудь з метою принизити’ об’єднані дієслова *безчестити*, *ганити*, *гудити*, *порочити*, *соромити*, *знеславлювати*, *оббріхувати*. Напр.: *Такі, бачте, люди: Все письменні, друковані, Сонце навіть гудять* ... (Шевч., 56); *Князь, людина виняткової чесноти, не міг попустити, щоб його ім’я знеславлювали* (Мотр., 184).

Предикати зі значенням ‘висміювати’ репрезентовані дієсловами *глузувати*, *глумитися*, *кепкувати*. Напр.: *Колись він [Гнат] глузував над позитивними героями убогих романів* (Сим., 179).

Значення ‘виявляти інтерес до когось’ мають дієслова *женихатися*, *залицятися*, *придивлятися* (перен.). Напр.: *Уже вся військова частина знала, що полковник залицяється до Ніни* (Павлов., 60).

Дієслова *вабити*, *зацікавлювати* мають значення ‘викликати у кого-небудь захоплення, інтерес’. Напр.: ... *Всі [панни] мене чарували, надили, вабили, я хотів цього почуття, хотів забутися* ... (Шев., 270).

Протилежне значення мають дієслова, що позначають втрату інтересу до об’єкта з подальшим припиненням контакту з ним. Такі предикати представлені дієсловами *відциуратися*, *охолоннути* (перен.). Напр.: *Утік!.. нема! .. Сина, сина Батько одциурався!* (Шевч., 34).

Підгрупа лексем зі значенням вихваляння, нахваляння з певної причини, прославлення об’єкта близька за значенням до дієслів поведінки. За семантичною ознакою ‘манірність (чванливість)’ об’єднані дієслова *хвалитися*, *хвастатися*. Напр.: *Мати перед усіма вихваляється: - Слава Богу, вивчився мій Микола на лікаря* (Тют., 251).

Значення ‘відчувати задоволення від чого-небудь, гордість за кого-небудь, почувати перевагу в чомусь’ мають дієслова *гордитися, пишатися*. Напр.: *Мотрона Максимівна дуже пишалася своїми зятями і не раз говорила сусідам: “Таких гарних зятів, як у мене ні в кого немає”* (Павлов., 54).

До двовалентних дієслів цієї групи можна віднести підгрупу дієслів різної семантики:

- 1) очікування чи сподівання, представлені дієсловами *очікувати, розраховувати, чатувати* (перен.). Напр.: *Їжак, мабуть, теж прислухався до мене, чатував небезпеку, а тому не ворушився* (Гуц., 22);
- 2) дієслова *заграватися, легковажити* зі значенням ‘поводити себе несерйозно, легковажно з ким-, чим-небудь’. Напр.: *Це означає, що я злегковажила вашими порадами – думками* (Павлов., 214);
- 3) зі значенням ‘нагадувати своєю поведінкою, діями кого-небудь’ (*імітувати, копіювати* (перен.)). Напр.: *І Гриць так майстерно списував весь той “цирк” і тих городян і так смішно копіював їх, ходячи по хаті вихлясом* (Багр., 195);
- 4) зі значенням ‘підсміюватися над ким-небудь, копіюючи його міміку, рухи, манеру говорити’ (*дражнити, перекиривляти*). Напр.: *Вона кинула дражнити мене, як це робила торік узимку ...* (Домонт., 91).
- 5) зі значенням підкорення (*залежати, коритися, протистояти*). Напр.: *... І тільки від мене залежала зараз доля експедиції, на результати якої з нетерпінням чекає земля* (Дрозд, 51).

Дієслова психічного ставлення серед факультативних позицій мають позицію джерела (причини) виникнення певного ставлення. Напр.: *Люди поважають героїв за шляхетність*, тобто: *шляхетність* – причина поваги.

Основні умови, за яких можлива ситуація ставлення: наявність суб’єкта (особи, що виявляє ставлення) та об’єкта (особи чи предмета, на які спрямований вияв ставлення), що є реалізаторами категорії суб’єктності та адресатності; векторна спрямованість ставлення на адресатність; вияв емоційно-оцінного значення.

Двовалентні дієслівні предикати ставлення суб’єкта до об’єкта здатні формувати трикомпонентну інтенційну модель: “носій ставлення – ставлення – об’єкт ставлення”. Позицію суб’єкта ставлення займають іменники-назви осіб та займенники. У позиції об’єкта ставлення виступають іменники-назви осіб, займенники, іменники-назви конкретних предметів та абстрактних понять. Суб’єкт та об’єкт ставлення можуть бути представлені іменниками зі значенням сукупності, збірності: *батьківщина, народ, селянство* тощо. Напр.: *Народ любить свою Батьківщину*.

У результаті метафоричного переносу позицію суб’єктної синтаксеми можуть заповнювати назви неістот, предметів, явищ, процесів (*любов, душа, радість, пісня* тощо). Напр.: *Стали копи рядами на чати, Залицяється колос до губ ...* (Сим., 57); *Ніч, не клич мене, - не хочу! Ніжний день чарує очі ...* (Сос., 287); *Лани й ліси вклонились їй, - Воскреслій мрії – Україні* (Олесь, 458); *Вона [рідна пісня] полки в атаки піднімала. Голубила зачерствілі серця І рани кровотечні бинтувала* (Луц., 217); *І сонце проміння Хлюпне на дзвінки тротуари, Людей приголубить ...* (Луц., 43); *Хвилі цілюють берег, Очі*

вбирають безмір (Лук., 34).

За семантикою лівостороннього і правостороннього партиципantів інтенційної структури дієслівних предикатів ставлення суб'єкта до об'єкта можна виділити такі типи:

Н (особа) – **Д** – **П** (особа): *Потроху й непомітно Раїса прив'язувалася до о. Василя* (Коц., 49);

Н (особа) – **Д** – **П** (конкретний предмет): *А Гапка далі спідницею вихвалюється* (Самчук, 49);

Н (особа) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Коли людина живе сама по собі, вона не знає ні тягара, ні печалі, вона не може поцінувати оце своє буття* (Мушк., 34);

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **П** (особа): *Ця порада зацікавила хлопця* (Підмог., 344);

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Зором сяйво небес вбираю, Ніжить душу пташиний спів* (Лук., 181);

Н (неістота) – **Д** – **П** (особа): *І хата моя біла, і криниця, І ніжний бориц з картоплею на дні... Благословіть мене і посміхніться!* (Вінгр., 91);

Н (неістота) – **Д** – **П** (неістота): *Молодим народам, які прагнуть утвердити себе завойовництвом, потрібна певна компенсація для відчуття власної самоцінності, і тому вони принижують більш древній народ ...* (Чорногуз, 45).

Отже, двовалентні дієслівні предикати ставлення суб'єкта до об'єкта становлять значну групу семантично різнорідних лексем. Наявність у значенні дієслів ставлення семи "суб'єкт" і семи "об'єкт" створює ситуацію ставлення. Семантика цих дієслів – вираження стану людини, що є результатом емоційного ставлення суб'єкта до кого-, чого-небудь, або почуття, яке відчуває суб'єкт до кого-, чого-небудь. Дієслова ставлення перебувають на межі інших лексико-семантичних груп: почуттів, поведінки, емоцій, мовлення тощо. Дієслівні предикати ставлення виражають різні види психічного, морально-етичного оцінного ставлення в позитивному або негативному плані,

спрямування чи втрату інтересу до об'єкта з припиненням контакту, вихвалання, нахвалання з певної причини, прославлення об'єкта. Предикати ставлення керують переважно іменниками – назвами істот у формах безприменникових та применниково-відмінкових відмінків (родового, знахідного, орудного або місцевого).

2.6. Дієслівні предикати емоційно-психічного та фізіологічного стану

Дієслівні предикати стану в сучасній українській мові становлять своєрідну з погляду синтаксичних і морфологічних ознак групу. Стани безпосередньо пов'язані з часовими характеристиками, реалізуючись у тому відрізкові часу, з яким співвідносні, вони вказують на тимчасову характеристику предмета. Певний стан як властивість якогось предмета являє собою змінну величину. Лінгвісти стверджують, що стан не є характерною ознакою предмета, яка б відбивала його внутрішню сутність, а є чимось плінним, непостійним, становленням цієї ознаки на часовій осі, що зумовлює відсутність членування його упродовж певного періоду на окремі проміжки. Стосуючись часових відрізків, а не точок на часовій осі, він триває і не зазнає упродовж відповідного проміжку часу таких змін, які б засвідчили перехід до іншого стану [55, с.93].

Неоднорідний характер дієслів стану спричинює різну їх класифікацію в межах ЛСГ.

У мовознавстві дієслова емоційно-психічного стану термінологічно позначають по-різному: як дієслова емоційного стану (настрою) (Л. М. Васильєв [43]), психічного стану суб'єкта (О. І. Леута [148]), почуттів (С. Є. Мильникова [183], Н. І. Шапілова [257]), внутрішнього емоційного стану (М. П. Володченко [59], П. П. Драгомирецький [89]), психо-емоційного стану (Н. Б. Іваницька [110]).

Так, Л. М. Васильєв [43], Н. І. Шапілова [257] тлумачать названі дієслова як лексеми із семантикою вираження емоцій і почуттів. І. Р. Вихованець дієслова *сердитися, злитися, гніватися, втомлюватися* кваліфікує як предикати процесу, що позначають кількісні та якісні зміни людини, інших істот. При цьому зазначає, що окремі дієслова типу *сердитися, гніватися* відрізняються розширенням валентної сполучуваності [55, с.97].

На думку Н. С. Авілової, до дієслів стану потрібно зараховувати лише ті, що позначають і називають моральний стан суб'єкта як динамічний процес, не спрямований на досягнення якої-небудь межі [2, с.87]. До таких дієслів дослідниця відносить лексеми *боятися, нервувати, скучати, сумувати* та ін., що позначають відчуття суб'єкта як моральні, психологічні процеси.

О. І. Леута у дослідженні, присвяченому дієслівним предикатам стану, називає такі їхні ознаки:

- 1) предикати стану обов'язково зорієнтовані на суб'єкт стану;
- 2) стан не може створювати класи однорідних станів;

- 3) часовий характер зв'язку стану з його суб'єктом виявляється в неможливості сполучення дієслів стану з родовими поняттями;
- 4) дієслова стану мають значення недоконаного виду, оскільки стан не має внутрішньої межі;
- 5) предикати стану можуть реалізовуватися у певних виявах напруженості, що передають адвербіальні компоненти: *довго, безупинно, завжди* [148, с.6-9].

В аналізованій групі дієслівних предикатів досліджено дієслова, що називають почуття, пов'язані з внутрішніми переживаннями людини. Предикати емоційно-психічного стану виражають психічний, морально-етичний чи інший стан особи як позитивний або негативний в усіх його різновидах і відтінках. Семантична ознака, що об'єднує дієслова цієї лексико-семантичної групи, – це значення “перебувати в якомусь емоційно-психічному стані”, опорним словом-ідентифікатором якого є “відчувати”.

Особливістю семантики таких дієслів є те, що вони позначають не зміни у відчуттях суб'єкта, а різноманітні його внутрішні переживання. Семантична структура дієслів цієї лексико-семантичної групи передбачає перебування людини впродовж певного часу в стані емоційного переживання.

Емоції рухають людиною, вони не піддаються прямому вольовому зусиллю, їх не можна ні викликати, ні позбутися довільно. Викликати емоції можливо або шляхом створення дефіциту інформації, або за допомогою формування потреб [219, с.62]. Тобто стан суб'єкта може бути викликаний певною подією, а не виникнути сам по собі.

Дієслово містить у своїй значеннєвій структурі компонент, який реалізує емоцію і виражає (але не обов'язково викликає) різні відчуття та емоційну оцінку. Емоційне значення в слові є узагальненою реалізацією емоцій, однією з форм відображення людською свідомістю реальної дійсності [36, с.57].

Н. Б. Іваницька у дослідженні “Функціонально-семантичні параметри абсолютних дієслів української мови” звертає увагу на семантичну неоднорідність лексико-семантичної групи дієслів психо-емоційного стану і

виділяє в її межах дві об'ємні підгрупи, сформовані на основі двох узагальнених диференційних ознак: 1) “внутрішнє переживання, почуття чи емоції”; 2) “зовнішній вияв психо-емоційного стану” [110, с.100].

М. П. Володченков дієслова зі значенням внутрішнього емоційного стану залежно від того, “потребують” вони об'єктних поширювачів або “не потребують”, поділяє їх на інтенційні (“спрямовані на об'єкт”) і “безінтенційні” (“не спрямовані на об'єкт”). Інтенційні дієслова внутрішнього емоційного стану позначають внутрішню психічну діяльність людини і загалом потребують об'єкта, що експлікує емоційні процеси, які проходять у суб'єкті. Тобто інтенційні дієслова зі значенням внутрішнього емоційного стану за своєю природою “спрямовані” до чогось (*злитися від чого, злитися з якоїсь причини, непокоїтися з приводу чогось, злитися на когось*) і “потребують” поширювачів для своєї комунікативної повноти; дієслівний зміст передбачає наявність об'єктних поширювачів [59, с.7-8].

На думку С. Є. Мильникової, лексеми *горювати, злитися, непокоїтися, радіти* є “проміжними між інтенційними та безінтенційними дієсловами почуттів” [183, с.63].

У сучасних дослідженнях розрізняють дієслова-предикати емоційного стану та дієслова-предикати емоційного ставлення. Л. М. Васильєв, крім цих груп, виділяє також дієслова емоційного переживання, які від дієслів емоційного стану відрізняються іншим акцентом позначення. На його думку, як основний аспект виділяють “не емоційний стан, а процес емоційного переживання” [43, с.123]. М. О. Буряков, навпаки, не вважає обов'язковим протиставлення дієслів емоційного стану та дієслів емоційного переживання [42, с.47-59].

О. М. Вольф у роботі “Функціональна семантика оцінки” розглядає її як модальну рамку з обов'язковими елементами (експліцитними і імпліцитними), такими як суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, аксіологічний предикат, аспект оцінки, оцінний елемент, оцінний стереотип і шкалу оцінок.

Дослідниця пропонує свою модель характеристики емоційного стану людини, що експлікується у структурі лексико-семантичної групи: суб'єкт емоції, емоційний стан, причини емоційного стану [60, с.38], обґрунтовуючи її доцільність тим, що є зона оцінки позитивного і негативного (“добре / погано”), між якими розміщена зона нейтрального [60, с.49]. За ступенем інтенсивності поділяє емоції на слабкі, середні та сильні. Найвищим ступенем інтенсивності емоції є афект.

Т. І. Дешерієва називає дієслова емоційного стану афективними з емоційним забарвленням. Першою суттєвою особливістю афективної конструкції (у плані семантики) є суб'єкт, співвіднесений із живим денотатом (зазвичай – людиною, яка щось переживає чи відчуває та пізнає світ дійсності). Певною мірою наслідком першої названої особливості є друга: предикат афективної конструкції, представлений (у більшості випадків) дієсловом почуттєвого сприйняття чи (та) мимовільної дії (“афективної”), чи недієслівною групою присудка з цією семантикою [85, с.77].

Л. М. Васильєв з групи лексем, що позначають моральний стан людини, виділяє дієслова емоційного стану, які виражають ті чи інші почуття і переживання. Напр., дієслово “сумувати” означає одночасно і стан суму, і переживання почуття суму, і прояв стану (почуття) суму. Саме таким синкретизмом дієслів “сумувати”, “радіти”, “сердитися” та подібних можна пояснити той факт, що вони можуть синонімізуватися з дієсловами, які позначають лише один чи два з цих аспектів (напр., *радіти - веселитися, сердитися - ображатися*) [43, с.158].

Дієслово, яке входить до семантичної групи емоційно-психічного стану, пов’язане (безпосередньо чи опосередковано) з іншим дієсловом, а також з дієсловами інших семантичних груп. Особливо активно взаємодіють із дієсловами з семантикою поведінки, почуття, мовлення, інтелектуальної, вольової діяльності, фізіологічної дії та фізичного стану людини.

Дієслівні предикати емоційно-психічного стану представляють достатньо різномірну групу за морфологічним складом, що об’єднана спільним значенням замкнутості дії у сфері суб’єкта. ЛСГ двовалентних дієслів емоційно-психічного стану (270 лексем) об’єднує три групи лексем, що позначають:

- 1) позитивний стан: *радіти, торжествувати, тріумфувати; веселитися, дивуватися, забавлятися, заспокоюватися, насолоджуватися, радуватися, тішитися* (25 лексем);
- 2) негативний стан: *нервувати, страждати, сумувати, тужити; боятися, журитися, злитися, непокоїтися, сердитися, хвилюватися* (140 лексем);
- 3) нейтральний стан: *відати, гамувати, зазнавати, терпіти, настроюватися, обмежуватися, озвичаюватися, перейматися, сповнюватися* (перен.), *хитатися* (перен.) (65 лексем).

Виділено також підгрупу дієслів цієї ЛСГ, що позначають фізіологічний прояв емоцій: *плакати, посміхатися, реготати, ридати, сміятися, хмуритися* (8 лексем). Напр.: ... *Яків Степанович довго і з подробицями розповідав, як він ввіймав на гарячому діда-сторожа, коли той, замість того щоб випасати коня*

, *найбезсовіснішим чином куняв під дубом, а кінь “читав газету”*. *Ми довго сміялися над тим; розійшлися, як давні знайомі* (Збан., 39); *Ти чуєш: плачуть по мені. Ти чуєш: плачуть за тобою* (Вінгр., 306).

Позначення урівноваженого настрою людини – “перебувати у відносно задовільному стані” – це лише нейтральне значення, більшість дієслів мають виразно забарвлені відтінки.

Емоційний стан, який можна кваліфікувати як позитивний, створює ситуацію, що має позитивний для суб’єкта зміст. Сема ‘бути у піднесеному душевному стані’ ідентифікує дієслово *радіти*. Напр.: *Олесеві не хотілось пирога, але він зрадив примиренню ...* (Тют., 35).

В основі об’єднання слів *боятися, хвилюватися* лежить сема ‘душевне хвилювання, зумовлене чимось негативним’. Напр.: ... *Тихо лиш– звір пострілу не боїться, людей боїться* (Багр., 120).

Дієслова *журитися, сумувати, тужити* об’єднані спільним значенням ‘бути у пригніченому душевному стані’. Напр.: *Я тужу тепер за вами, Любими осокорами ...* (Ворон., 38).

У художньому мовленні поширений особливий спосіб вираження емоційно-психічного стану суб’єкта – метафоричний. Образні значення будують на основі переносного вживання дієслів із семантикою “випромінювати”, “виливатися” тощо та іменників, що утворюють єдність на позначення емоційно-психічних станів (*радість, бажання, гнів, доброта* тощо). Метафоричні сполуки виражають рефлекси відповідних станів людини – вираз обличчя, очей, усього тіла: *видушувати посмішку, загравати очима, запалитися злістю, наливатися рішучістю, обволікатися радістю, окутуватися дрімотою, палахкотіти коханням*. Напр.: *Іде собі дівчатко вулицею, виграє очима й косами, на плечі погойдуються граблі, а в руці – білий вузлик з горшками-двійнятами* (Ст., 143); *Ото як вийде, як заграє брівками, Очима стрельне і туди, й сюди ...* (Кост., 42).

Двовалентні дієслівні предикати емоційно-психічного стану організують структуру з семантикою: “носій емоційно-психічного стану – емоційно-психічний стан – об’єкт емоційно-психічного стану”. Речення з дієслівними предикатами цього типу відображають таку ситуацію, за якої один з учасників є носієм певного стану (перцепієнтом), а другий – об’єктом виявлення його. Предикати емоційно-психічного стану завжди мають відношення суб’єктів-осіб. Об’єктний компонент при таких предикатах позначає джерело почуття, яке презентує дієслово (*радіти літу, боятися швидкості* тощо). Лексико-семантичний спектр заповнювачів позиції об’єкта при предикатах емоційно-психічного стану широкий: іменники-назви осіб, особові займенники, назви інших істот та назви абстрактних понять і конкретних предметів.

За характером об’єкта емоційно-психічного стану особи, основна інтенційна модель може мати такі варіанти:

Н (особа) – **Д** – **П** (особа): *Таня не терпить цього Штепи, дарма що в гуртожитку він мешкає з Богданом в одній кімнаті* (Гонч., 38);

Н (особа) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Я ж так боялась підлості і бруду!* (Кост., 40);

Н (особа) – **Д** – **П** (конкретний предмет): *Я глянув на ляльку. Я її навіть трохи зляквся: мордочка з кулачок і сиза, як печене яблуко* (Довж., 173);

Н (неістота) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *Старі могили тужать за лицарством, А тирси шум вже косять на корма* (Охрім., 65).

Отже, предикати стану слід кваліфікувати як суб'єктно-об'єктні. Специфіку дієслів-предикатів емоційно-психічного стану становить їхня сполучуваність із суб'єктною синтаксею як компонентом, що виражає значення неактивності, пасивного носія стану. Іntenційно-валентний потенціал дієслівних предикатів стану зумовлює своєрідне семантико-синтаксичне моделювання структури речення. Позицію суб'єкта займають назви осіб; позицію предиката — дієслова, що позначають внутрішній стан суб'єкта. Правобічну, як і лівобічну, валентність дієслів цього різновиду реалізують назви істот, рідше — абстрактні назви та назви конкретних предметів.

Серед предикатів стану також розглядаємо дієслова фізіологічного стану. В українстиці питання класифікації та семантичних особливостей дієслівних предикатів фізіологічного стану висвітлено в працях Й. Ф. Андерша [11], І. Р. Вихованця [50], Н. Б. Іваницької [110], Н. М. Бурдаківської [41] та ін.

Дієслівні предикати фізіологічного стану уточнюють стан, пов'язаний із життєдіяльністю організму. Їх об'єднує інтегральна сема 'перебувати в певному фізіологічному стані або виходити з нього'.

Дієслова, що репрезентують це значення, дослідники визначають по-різному. Так, А. П. Загнітко лексему *спати* відносить до групи дієслів, що позначає фізіологічний процес [93, с.18]. Так само І. Р. Вихованець дієслово *хворіти* розглядає серед предикатів процесу і пояснює це тим, що процесуальна семантика відображає ситуацію, пов'язану зі змінами станів, і наголошує, що наявна певна кореляція між орієнтованими на статичність предикатами стану і якості та динамічними предикатами процесу [55, с.96]. Н. Б. Іваницька зараховує названі лексеми до лексико-семантичної групи дієслів фізіологічного стану [110, с.96-97].

Поділяючи думку Н. Б. Іваницької, вважаємо, що дієслівні предикати фізіологічного стану об'єднані за диференційними семами: 'нормальний стан', 'порушення нормального стану', 'хвороба'.

Дієслівні предикати фізіологічного стану виявляють своє значення самостійно, незалежно від інших слів, отже, мають достатнє семантичне наповнення, хоча за комунікативної потреби можуть поширюватися іншими словами, присутність яких факультативна, не зумовлена змістом дієслова. Напр.: *зйтхати через невдачі*.

Диференційна сема 'хвороба' вказує на хворобливий стан особи. Предикат репрезентують дієслова зі значенням 'бути хворим, страждати від якоїсь хвороби': *боліти, заслабнути, марніти, нидіти, охляти, підупадати, слабувати, хворіти* та ін. Напр.: – *Весілля весіллям, а щоби дівка без хвороби так **ниділа** та й **марніла** – то воно не може бути* (Леп., 442).

Порушення нормального стану організму іноді спричиняє зовнішні вияви хвороб, що передаються мимовільними рухами тіла чи окремих його органів або ж, навпаки, втратою здатності рухатися, відчувати доторки [110, с.96]. Такі стани представлені дієсловами: *втомлюватися, дрижати, мліти, німіти, паленіти, стовпіти, стріпуватися, терпнути, тремтіти, чманіти* (32 лексеми).

Особливістю двовалентних дієслівних предикатів фізіологічного стану є здатність виражати каузацію стану. Зв'язок між членами речення в таких конструкціях має значення корелятивності – взаємне відношення одиниць [169, с.40].

Н. М. Бурдаківська вважає, що у мовному вираженні причина пов'язана з називанням осіб, предметів, дій та явищ, які існують незалежно від суб'єкта дії і викликають які-небудь дії, явища, стани [41, с.16]. Суб'єкт стану зазнає змін, переходів від одного до іншого, внутрішньо або зовнішньо зумовлених. Тому такі двовалентні дієслівні предикати варто кваліфікувати як такі, що мають трикомпонентну інтенційну структуру: "носій фізіологічного стану – фізіологічний стан – об'єкт / причина".

Каузація є внутрішньою тоді, коли агент і пацієнт представлені однією особою, яка викликає причину і зазнає її результату; внутрішня причина пов'язана зі станом, характером, бажаннями людини. Дослідниця наголошує на необхідності виділення усвідомленої та неусвідомленої внутрішньої причини. Внутрішня причина усвідомлена суб'єктом і викликає наслідок, що повністю контрольований його свідомістю [41, с.82]. Каузація, яка не усвідомлена суб'єктом, не пов'язана з його намірами, бажаннями, уподобаннями тощо, є неусвідомленою внутрішньою причиною [41, с.61].

У функції предиката з семантикою каузації стану виступають дієслова: *померти* (від голоду), *прокинутися* (від сну), *червоніти* (від збентеження), *спаленіти* (від нетактовності).

Залежний компонент репрезентований іменниками з абстрактним значенням, що позначають:

а) емоційний стан (*жах, подив, щастя*): *У Данька **заклякли** руки від страху, і він довго не міг узутися ...* (Земл., 148);

- б) фізичний стан (*втома, спрага, хвороба*): *Христоня затіпався од кашлю, гривеники поплигали з долоні на черінь і задзеленчали* (Тют., 69);
- в) мовленнєві та мисленнєві процеси (*думки, слова, спогади*): *Як же я червонів од тих справедливих заячих слів* (Вишня, 230);
- г) риси характеру людини (*веселощі, гордощі, знання*): *Аж він [Долина] спаленів од своєї нетактовності* (Мушк., 362).

Каузацію вважають зовнішньою тоді, коли агенс викликає причину, а пацієнс є її наслідком.

У функції предиката виступають дієслова, що позначають фізіологічний стан (*чманіти від кольорів*), його зміну (*прокинутися від гуркоту грому*), перехід із одного стану в інший (*померти без хліба*).

Лексико-семантичний спектр заповнювачів позиції об'єкта становлять іменники на позначення:

- а) мовленнєвих, мисленнєвих процесів (*думка, слово, шепіт*): *Остовнів від тих слів* (Збан., 34);
- б) емоційних станів (*крик, плач, сміх*): *Я руйную, руйную, від сміху тихенько вмираю ...* (Охрім., 7);
- в) дій (*гуркіт, ляпас, робота, побої*): *Чи я просто втомився од роботи?* (Довж., 60).

Розмаїття семантики двовалентних дієслівних предикатів фізіологічного стану зумовлює метафоризація. Напр.: *Од болю і сорому світ паленів ...* (Лук., 129); *Є на Полтавщині куточки, де природа наче втомлюється од безконечного степену й каже сама собі: "Годі!"* (Дім., 3).

При дієсловах із семантикою фізіологічного стану позицію суб'єкта можуть займати іменники на позначення атмосферних явищ, різних предметів тощо. При цьому суб'єкт – особа, на яку спрямована дія певного явища або предмета і під впливом якої виникає той чи інший фізіологічний стан, займає позицію об'єкта-додатка. Напр.: *Спека його виснажує; Робота її дуже стомила*. Об'єкт фізіологічного стану позначають семи 'предмет', 'абстрактне

поняття', 'явище навколишнього середовища' тощо. Аналізовані дієслівні предикати здатні виражати каузацію стану. Спонукальна причина може бути зовнішньою (*прокинутися від шуму*) і внутрішньою (*червоніти від слів*). У сформованих цими предикатами реченнях поширювачі дієслів, породжені їх сполучувальними можливостями, є необов'язковими членами.

2.7. Дієслівні предикати із семантикою сприймання та фізіологічної дії

Дієслівні предикати із семантикою сприймання та фізіологічної дії в російському мовознавстві досліджували Н. С. Авілова [2], Л. М. Васильєв [43], О. О. Кретов [136, 137], Є. В. Падучева [192] та ін. На матеріалі української мови вони проаналізовані в працях І. Р. Вихованця [50], А. П. Загнітка [93], Н. Б. Іваницької [110].

На позначення фізіологічної дії в українській мові відсутня дієслівна лексема, котра б узагальнено називала життєдіяльність організму. Реалізуючись у діяльності окремих органів і функціональних систем організму людини (органи зору, слуху, нюху, дотику), фізіологічна діяльність зафіксована у мові лише конкретними одиницями, які містять у своєму змісті семи, що вказують на тип діяльності, її об'єкт, напр.: *нюхати* – “вдихати через ніс який-небудь запах”; *пити* – “ковтати яку-небудь рідину”.

Сприймання лежить в основі усього існування людини. Дієслова сприймання позначають відображення органами чуття людини зовнішнього середовища, властивостей і предметів зовнішнього світу [43, с.70]. Загальне значення сприймання когось, чого-небудь за допомогою думки, інтуїтивно або органів чуття мають дієслова *передчувати, перципувати, помічати, почувати, розрізняти, сприймати, схоплювати, уловлювати*. Сприймання може бути: зорове (*бачити*), слухове (*слухати*), нюхове (*нюхати*), тактильне (*мацати*).

О. В. Падучева, аналізуючи складну семантичну структуру дієслів сприймання та багатоплановість їхніх семантичних протиставлень, наголошує на неможливості ієрархічної класифікації таких дієслів. На її думку, можна говорити лише про реальні параметри значень, які об'єднують слова у більші чи менші угруповання [192, с.96]. До таких параметрів і семантичних компонентів, які наявні у значенні різних лексем і структурують семантичне поле сприймання, дослідниця відносить: тип сприймання, уявне сприймання, помилкове сприймання, оцінку, акцент на ментальному компоненті, міжособистісний контакт, мету, повне охоплення, перешкоду, образ, тло, каузативи, інхоативи, заперечення [192, с.96-99].

Суб'єктом сприймання є завжди істота (переважно особа), здатна сприймати реальність за допомогою органів чуття, вона виступає не активним виконавцем дії, спрямованої до адресата, а пасивним споглядачем іншої особи або предмета. Об'єкт сприймання не піддається активному впливові, а сам впливає на пам'ять людини, зір, слух.

ЛСГ двовалентних дієслів, які презентують предикат сприймання, становить 50 лексем.

Двовалентні предикати репрезентовані лексемами:

- 1) зорового сприймання: *бачити, виглядати, дивитися, пильнувати, розглядати, розпізнавати, споглядати, спостерігати* (35 лексем);
- 2) слухового: *слухати, вислуховувати, заслухуватися, підслуховувати, прислухатися, чути* (6 лексем);
- 3) нюхового: *вдихати, нюхати, обнюхувати, принюхуватися* (7 лексем);
- 4) дотикового: *мацати, торкатися, щупати* (3 лексеми).

За способом реалізації у реченні позиції об'єкта дієслова зорового сприймання О. О. Кретов поділяє на три групи: спрямування зору, бачення і спостереження [137, с.144-145].

Л. М. Васильєв дієслова сприймання поділяє на групи і підгрупи за семами цілеспрямованості / нецілеспрямованості, активності / пасивності, результативності / нерезультативності, каузативності / некаузативності [43, с.76]. Цілеспрямовані дієслова сприймання позначають прагнення до досягнення мети, а нецілеспрямовані – досягнення її (активної діяльності органів чуття і свідомості) [43, с.89].

Предикати зі значенням 'спрямовувати погляд куди-небудь' репрезентовані дієсловами *дивитися, глядіти, косувати*. Позицію суб'єкта при таких предикатах може займати також іменник *очі*. Пор.: *І тепер на кожну хату Артемон косував, як на ворога* (Ст., 55); *Тітка з дядьком простували серединою вулиці, високо підвівши голови, буцім на параді, і тільки очі їхні косували в бік Цеколового двору* (Дрозд, 25).

Значення 'сприймати зором що-небудь' мають дієслова *бачити, розглядати*. Напр.: ***Побачив** цар ті терем новії та став тоді своїх рабів рабом* (Ант., 40).

Семою 'тримати у полі зору і уваги кого-, що-небудь з певною метою' об'єднані дієслова *пильнувати, спостерігати, стежити*. Напр.: *Всі стежили за парадними дверима* (Тют., 64).

О. О. Кретов серед обов'язкових позицій при предикатах зорового сприймання виокремлює позицію інструмента (іменник очі і його синоніми), зараховуючи її до надлишкових, оскільки сема 'інструмент' імпліцитно наявна у значенні дієслова. Реалізація такої позиції залежить від комунікативного завдання. Факультативні позиції при дієсловах зорового сприймання – це позиції обставинних поширювачів місця, часу [136, с.41].

Залежний іменник при предикатах зорового сприймання здебільшого вказує на назви осіб, інших конкретних предметів або на абстрактні поняття.

Дієслівні предикати зі значенням 'сприймати на слух' поділяють на дві підгрупи, протиставлені одна одній за семами цілеспрямованості / нецілеспрямованості та активності / пасивності.

Активне цілеспрямоване слухове сприймання передає дієслово *слухати*. Напр.: *Стояла я і слухала весну, Весна мені багато говорила ...* (Л.Укр., 118). Значення 'напружуючи слух, намагатися почути що-небудь' мають дієслова *вслухатися, дослухатися, прислухатися*. Напр.: ... *Похитується колиска, дитя дослухається до рідного голосу, який входить у глибину його єства* (Мовч., 97).

Дієслово *чути* виражає значення результату активного цілеспрямованого сприймання звуків слухом. Напр.: *Чую земле, твоє дихання, Розумію твій тихий сум ...* (Сим., 91).

Такі предикати тісно пов'язані з дієсловами звучання, оскільки об'єктом слухового сприймання є лише звуки. Позицію об'єкта при аналізованих предикатах займають назви звуків (звуків мови або їхніх джерел).

Дієслівні предикати зі значенням 'сприймати нюхом' означають активне цілеспрямоване сприймання запахів. Напр.: *Мов зачарований, ходив я з класу в клас, жадібно вдихав присмачене крейдою та фарбами шкільне повітря* (Збан., 29).

Група дієслівних предикатів зі значенням 'сприймати на дотик' представлена лексемами *мацати, шупати*. *Дівчина обмацала сумку*.

Досить поширеним є явище персоніфікації як різновид метафори у реченнях з двовалентними дієслівними предикатами сприймання. Напр.: *Вони [вікна] дивилися широко, тож бачили світ злагоди і гармонії, світ рівноваги і світ любові ...* (Мовч., 148); *Заглядає ніч у темні труби і плащем засніженим шумить* (Сос., 287); *Волошки дивляться в небо* (Коц., 276); ... *Катеринині очі обшупують кожну потилицю: нема Ілька ...* (Іванич., 380); *Жерло гармати в підбитого танка скручено вбік і вниз, наче танк сумно принохується до будяків, над якими гудуть бджоли* (Гуц., 98); *Німецький ліс із здивуванням прослухав його спів ...* (Янов., 401).

Двовалентні дієслівні предикати сприймання утворюють інтенційну структуру: "перцепієнт – сприймання – об'єкт сприймання". Відношення між аргументами може бути охарактеризоване як "відношення сприймання (рецепції), аргументи як рецепієнт і об'єкт рецепції" [145, с.41].

Дієслівні предикати вимагають участі в дії перцепієнта і об'єкта сприймання; при цьому перцепієнт позбавлений активності, а об'єкт сприймання – семантики пацієнса. Лівий партиципant представляє "істоту" (переважно "особу"), а правий – "істоту" чи "предмет".

У реченнях із дієслівними предикатами умисного зорового сприймання перцепієнт може набувати семантичного відтінку агенса, а об'єкт сприймання – пацієнса. Напр.: *Пан отаман та на хвилю Мовчки **поглядає*** (Шевч., 52). У ролі предиката в таких конструкціях виступають здебільшого дієслова з префіксом *по-*: *поглянути, подивитися* тощо.

За семантикою лівостороннього і правостороннього партиципantів інтенційної структури аналізованих дієслівних предикатів можна виділити такі типи:

Н (особа) – **Д** – **П** (предмет): *Командири **розглядали** мапу* (Янов., 158);

Н (особа) – **Д** – **П** (особа): *Ничіпир Сніп **вислухав** агронома і, нічого не підозрівачи, погодився ...* (Зар., 258);

Н (особа) – **Д** – **П** (істота): *Споглядаємо **раків, молюсків і рибу*** (Лук., 175);

Н (особа) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *... **Я відчуваю** терпкий **щем** усамітнення ...* (Іванич., 377);

Н (особа) – **Д** – **П** (частина тіла): ***Ми нашорошили** **вуха**, прислухаючись* (Гуц., 170);

Н (істота) – **Д** – **П** (особа): *Вірний **пес**, що спав біля порога, **пізнав** її. Пізнав свою **газдиню*** (Леп., 378);

Н (істота) – **Д** – **П** (предмет): ***Нюхали** [собаки] **слід**, і шерсть на них стала дуба на спинах* (Багр., 204);

Н (істота) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): ***Тварини передчують** **бід**у раніше, ніж люди* (Земл., 173);

Н (предмет) – **Д** – **П** (предмет): ***Кажуть**, навіть **дерево і рослина відчують** **руку** люблячу і добре ростуть, коли посаджені такою рукою* (Сверст., 51);

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **П** (предмет): ***Заглядає** у **двері** горбата **бабуня** **Нудьга** ...* (Охрім., 28).

Серед дієслівних предикатів фізіологічної дії виділяють групу предикатів, об'єднаних за ознакою 'фізіологічні потреби організму', основною з яких є 'їжа'.

Двовалентні дієслівні предикати зі значенням споживання представлені лексемами: *їсти, жувати, куштувати, ласувати, лузати, пити, смакувати, споживати, хруммати* (23 лексеми). Напр.: *Сиджу на черешні і ласую ягодами, радий, що дочекався спілих* (Гуц., 111).

Двовалентні дієслівні предикати аналізованої групи можуть бути представлені лексемою зі значенням дії, яка має шкідливий вплив на організм: *курити*. Напр.: *Їдучи додому, старий Сірко всю дорогу тільки те й робив, що куриє люльку* (Багр., 230).

Двовалентні дієслівні предикати зі значенням споживання утворюють інтенційну структуру: “агєнс – активна дія – об’єкт споживання”. Позицію суб’єкта обов’язково займає істота, а об’єкт позначає їжу або питво.

За семантикою лівостороннього і правостороннього партиципанти інтенційної структури аналізованих дієслівних предикатів можна виділити такі типи:

Н (особа) – **Д** – **П** (їжа / питво): *Дядько Дєнис, смачно плямкаючи, пережовує яєшню з салом і зелено-жовті, бо давно не дощило, огірки* (Дрозд, 12); *Мовчки одягається [Наталка], п’є чай* (Янов., 256);

Н (істота) – **Д** – **П** (їжа / питво): *Він [пєс] любив допомагати в господарстві, ... носив з городу огірки в зубах і складав у саду в одну купу, випивав зайві курячі яйця* (Довж., 193);

Н (особа) – **Д** – **П** (предмет): *Степан пригноблено закуриє свою легку цигарку ...* (Підмог., 347);

Н (істота) – **Д** – **П** (предмет): *Просто якомсь мені незручно В безгомінні старого дому Наслухати, як люто миші Обгризають пергамент білий ...* (Охрім., 42);

Н (істота) – **Д** – **П** (абстрактне поняття): *То коні баскі співають вже синяву сфер* (Охрім., 104).

Отже, при двовалентних дієслівних предикатах із семантикою сприймання та фізіологічної дії носій фізіологічної дії характерний селекційною семою ‘особа’ (як ціле) і ‘особа’ (її частини тіла). Роль залежних від предиката компонентів виконують іменники різних семантичних розрядів.

2.8. Дієслівні предикати локативного стану

У вивченні семантики дієслів стану Л. В. Щєрба [262], І. І. Мещанінов [168], В. В. Виноградов [49], Ю. Д. Апресян [16], К. Г. Городєнська [72], А. П. Загнітко [94] та ін. приділяють особливу увагу поняттєвій сутності категорії стану.

Локативні предикати не становлять абсолютно нової щодо предикатів стану семантичної сутності, що уможлиблює в загальному плані кваліфікацію їх як предикатів стану. Проте наявна і деяка формально-синтаксична та морфологічна своєрідність, яка полягає насамперед у їхній аналітичній будові: вони вербалізують локативними прийменниково-відмінковими формами субстанціальні синтаксеми і надають локативним предикатам різноманітних лексичних значень [55, с.104].

Т. В. Булигіна, О. М. Сєліверстова називають утворювані ними локативні, екзистенційні та посєсивно-екзистенційні конструкції [213, с.146].

Н. Д. Арутюнова та Є. М. Ширяєв виділяють три логіко-граматичних типи речень: буттєві (екзистенційні), тотожності і характеристичні. У буттєвих реченнях виділяють предикати, представлені дієсловами: 1) які репрезентують буттєвість у чистому вигляді – *бути, існувати ...*; 2) делексикалізовані у функції предиката буттєвого речення – *стояти, йти ...*; 3) лексикалізовані, локативні *мешкати, гніздитися* тощо. Виділяють як первинні власне буттєві дієслова та вторинні – дієслова зі значенням положення у просторі [24, с.32-36].

Л. М. Васильєв серед предикатів буттєво-просторової локалізації (локативів) розрізняє підтипи: абстрактно-локативні (*перебувати де-небудь* і под.), моторно-результативно-локативні (*з'являтися де-небудь*), моторно-кратно-локативні (*відвідувати, навідуватися*), предикати конкретного місцеположення (*розміщуватися де-небудь / у чому-небудь*) та предикати способу розміщення в просторі, тобто локативи-кваліфікативи (*стояти, лежати, сидіти*) [46, с.4].

А. П. Загнітко серед дієслів стану вирізняє ядерну і периферійну площини. До ядра дієслів із семантикою стану він відносить лексеми (*бути, жити, зароджуватися, існувати, стояти* та ін.; до периферії стану відносить дієслівні лексеми, що позначають простір (*висіти, лежати* тощо) [93, с.18].

Г. О. Золотова вважає, що дієслова з екзистенційним значенням характерні лексичною ослабленістю і часто бувають лексично чи семантично зв'язані [106, с.160].

Відома також думка, що дієслова існування належать до окремої семантичної групи за констатацією наявності явища чи предмета [2, с.71].

Значення предикатів перебування у просторі визначає своєрідність статусу суб'єкта. Загалом суб'єкт предиката буття не має ознак, пов'язаних з активністю / неактивністю, у багатьох випадках перебування характерне для неагентивного суб'єкта. Напр.: *Зошити лежать на столі*.

Перебування в просторі не сприймають як явище, яке створює суб'єкт. Проте є предикати, в значенні яких сема перебування пов'язана з

функціонуванням суб'єкта у межах простору, напр.: *бувати, жити, пробути*. При таких дієслівних предикатах суб'єкт може бути представлений як пасивний учасник ситуації: *Туристи знаходяться у галереї*. Така неоднорідність сполучуваності з агентивним та неагентивним суб'єктом зумовлює різні погляди на структуру речень із локативними предикатами: їх розглядають у межах предикатів стану або процесу. І. Р. Вихованець серед локативних дієслівних предикатів виділяє три групи: власне-локативні, процесуально-локативні та акціонально-локативні [56, с.256]. На його думку, власне-локативні відповідають диференційним ознакам предикатів стану, процесуальна та акціональна локативність характеризується інтегральними показниками і представляє проміжний тип [55, с.104-109]. У. Л. Чейф зарахував до процесуально-локативних предикатів одиниці вузької групи, називаючи їх локативними процесами, куди увійшли дієслова тільки виразно динамічного типу. Локативні процеси являють собою одиниці на зразок “*надати з*”, “*занурюватися в*”, які супроводжують іменники місцеперебування [252, с.185]. О. Г. Межов, розглядаючи дієслова за представленням предиката, до акціонально-локативних відносить дієслова з динамічною домінантою типу *падати, опадати, звалюватися, текти, хилитися, капати, гнутися* [165, с.172]. Цим дієсловом властиві як деякі ознаки предикатів дії, так і деякі ознаки предикатів процесу. З предикатами процесу їх зближує наявність “пасивного” суб'єкта у лівобічній валентній позиції. Процеси, що передають такі дієслова, відбуваються стихійно, і для їхнього перебігу не потрібно зусиль суб'єкта. Стосовно цього І. Р. Вихованець зауважує, “у граматичній системі сучасної української мови існують плавні переходи від предикатів процесу до предикатів дії” [55, с.108]. Напр.: *Білі ділі річні ... Похилилися сумні На хвильки сріблесті* (Рил., 36); *Тітка Олена теж нахилиються до припічка і теж надують щоки глечиком ...* (Тют., 71).

Найзагальнішим позначенням процесу буття є дієслово *бути*. Окремі значення цього дієслова характеризують той чи інший бік буття. Серед них можна виділити такі семантичні компоненти: “*існувати*”, “*перебувати*”, “*відвідувати*”, “*трапитися*”, “*статися*”. У кожному з цих значень переважає якийсь один ядерний компонент, який підкреслює той чи інший бік процесу буття. Такі домінантні семи і лежать в основі семантичних класів дієслів буття.

Предикативні денотати просторових предикатів розрізняють між собою за просторовим орієнтиром – у якому перебуває об'єкт. Локативні предикати виявляють специфіку вираження відношення як до реальної, так і до абстрактної часової осі [213, с.156].

Дієсловом на позначення локальної характеристики предмета та сприймання його ознак органами зору властива денотативна сема ‘стан’ та інтегральна сема ‘бути в якомусь стані’. Конкретизація можлива у двох напрямках: 1) ‘локальний стан’; 2) ‘оптичне сприймання’.

Н. П. Ковачова на основі аналізу цієї групи дієслів у російській та болгарській мовах робить висновок, що за денотативною семою ‘локальний стан’ об'єднують лексеми для вираження локальної характеристики якої-небудь субстанції. Вони позначають стан предмета, що є незмінним на будь-якому

відрізкові його перебігу. За семантичними ознаками вони поділені на такі підгрупи: ‘місцеперебування у просторі’, ‘виділення предмета за висотою’.

Для лексем із значенням ‘місцеперебування у просторі’ властива інтегральна семантична ознака ‘положення у просторі’ і диференційна – ‘характер положення’: ‘по вертикалі’ / ‘горизонталі’, ‘сидить’ / ‘висить’ [127, с. 58].

В українській мові ЛСГ двовалентних дієслів зі значенням локативного стану охоплює близько 110 лексем.

До підгрупи двовалентних дієслів із загальним локативним значенням належать: *бути, жити, залишатися, знаходитися, мешкати, опинятися, оселятися, перебувати* та ін. (40 лексем).

До підгрупи двовалентних дієслів, що вказують на місцеперебування особи (предмета), належать: *валятися, викачуватися, висіти, звисати, лежати, обставати, обступати, сидіти, стояти* та ін. (22 лексеми).

Дієслова підгрупи за ознакою ‘виділятися висотою, здійматися над чим-небудь’ вказують на положення предмета над рівнем, поверхнею якоїсь площини. До них належать лексеми: *видаватися, височіти, підвищуватися* (7 лексем).

Дієслова зі спільною ознакою ‘оптичне сприймання’ передають статичну дієслівну характеристику предмета, яка відображена в свідомості на основі сприймання зором.

За семою ‘бути видимим’ об’єднують дієслова: *блищати, виднітися, іскритися, мерехтіти, світитися, сяяти, яскравіти* (15 лексем).

Сему ‘бути видимим за кольором’ мають дієслова, що означають кольорову гаму предмета та вказують на окремі кольори спектру та їх відтінки, природні кольори і додаткові забарвлення: *багріти, біліти, бронзовіти, зеленіти, золотитися, мінитися, рожевіти, рум’яніти, сріблитися, фосфоритися* (23 лексеми).

Предикати локативного стану утворюють інтенційну структуру речення: “носій стану – дія – адвербіалізатор”. Лівобічний учасник дії (партиципant) – носій стану – характеризує предмет, особу тощо, які перебувають у тому чи іншому положенні в просторі, а правобічний – обставини, за яких реалізовано локативний стан. Напр.: *Човен лежить на березі*. Предикат вимагає суб’єкта (вираженого формою називного відмінка) і правобічного валентнісно зумовленого партнера з локативним значенням (вираженого формою місцевого відмінка).

Субстанціальній синтаксемі у функції суб’єкта стану властиві ознаки пасивності та валентного зв’язку з предикатами стану.

О. Г. Межов у дослідженні “Суб’єктні синтаксеми у структурі простого речення” характеризує функцію суб’єкта стану в таких різновидах: а) суб’єкт локативного стану при власне-локативних предикатах *бути, перебувати, опинятися* та ін.; б) суб’єкт існування / неіснування (наявності / відсутності) при предикатах *(не) бути* (у значенні “не існувати”), *(не) існувати, (не) жити* та ін.; в) суб’єкт результативного стану [164, с.8-9].

Носієм стану при локативних предикатах може бути: особа (*Дівчина стоїть серед поля*); тварина (*Собака лежить у будці*); предмет (*Музей знаходиться у центрі міста*); речовина (*Вугілля лежить на подвір’ї*); абстрактне поняття (*Радість оселилася у хаті*); населений пункт (*Селище знаходиться біля моря*).

Адвербіалізатор у функції правобічної локативної синтаксеми допускає значний семантичний діапазон поширювачів. При локативних предикатах стану можливі просторово-часові поширювачі, виражені прийменниковими формами іменників на позначення топонімів (*Київ, Карпати, Італія*); предметів побуту людини (*ліжка, стіл, шафа*); назв будівель, приміщень або їх частин (*хата, кабінет, двері*); місця на поверхні землі, або водного простору (*ліс, море, степ*); узагальнених понять простору (*лінія, площина, вектор*); назв рослинного світу, зокрема дерев та кущів (*дерево, калина, ясен*); понять необмеженого простору (*повітря, атмосфера, космос*).

Узагальнивши семантичні різновиди лівобічного і правобічного партиципantів інтенційної структури просторово-локативних предикатів стану, можна виділити такі її типи:

Н (особа / істота) – **Д** – **Адв** (місце на поверхні): *А в малині лежав повернений з небес маленький ангел і плакав без сліз* (Довж., 161);

Н (особа) – **Д** – **Адв** (предмет): *Можливо, нарешті, ніколи він [анарх] не був у санаторійній зоні і сидить зараз десь в ізольованому помешканні* (Хвил., 321);

Н (предмет) – **Д** – **Адв** (предмет): *Запах яблук у коморі, яблуковим духом виповнене подвір’я, бо на погребниці стоять повні дека яблучних кришеників, вариться варення і повидло* (Мовч., 178);

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **Адв** (особа): *В людині перебувають усі історичні часи, і вона мусить навчитися їх чути в собі ...* (Мовч., 193);

Н (тварина / рослина) – **Д** – **Адв** (місце на поверхні): *Барвінок стелиться в траві ...* (Ворон., 40);

Н (природні явища) – **Д** – **Адв** (простір): *Велично пливають пароплави, Купаються хмари в блакиті* (Лук., 202);

Н (абстрактне поняття) – **Д** – **Адв** (абстрактне поняття): *Шукаю істину. Вона живе за межами тлумачень ...* (Охрім., 105).

Семантика дієслів із загальним локативним значенням зумовлює вибір іменника на позначення істоти або предмета. Так, дієслова *бувати, ночувати* передбачають перебування у просторі істоти. Названі стани, форми існування і дії не властиві предметам. Дієслово *розміщуватися* може сполучатися з іменниками-назвами істот і неживих предметів.

Дієслова, що вказують на місцеперебування особи (предмета) (за винятком *висіти*) характерні ознакою наявності / відсутності контакту, що зумовлено типом носія стану і адвербіалізатора. Напр.: *Над чорнобривцями в саду Останнє яблуко висить* (Вінгр., 162). Наявність контакту при локативних предикатах очевидна, проте не створюють контакту з поверхнею інших об'єктів такі носії стану, як небесні тіла, природні явища тощо.

Загальні властивості дієслівних предикатів локативного стану визначають і деякі їхні функціональні особливості. Такі дієслова неспіввідносні за видом: усі вони недоконаного виду. Похідні від них утворення доконаного виду завжди мають інше лексичне значення та спосіб (рід) дії (пор. *сидіти* – *висидіти, досидіти, засидітися, насидітися, відсидіти, пересидіти, посидіти, просидіти*). Від більшості з них можна утворити дієслова часового способу дії з префіксом *по* (*повисіти, полежати деякий час*). Дієслова локативного стану не можуть сполучатися з такими обставинами, як *швидко, повільно, поступово* (оскільки ці обставини передбачають дії, що пов'язані з певними змінами) [38, с. 27].

Особливість локативних синтаксем при двовалентних дієсловах полягає у тому, що вони вживаються переважно у формі родового, орудного і місцевого відмінків з просторовими контактними й дистантними прийменниками, що визначають параметри локалізації стану. Контактні вказують на контакт із

внутрішньою частиною просторового орієнтира (*в, всередині (усередині), серед*), з його поверхнею (*на, зверху, поверх*) або з внутрішньою частиною предмета чи його поверхнею недиференційовано (*посеред, посередині*), а дистантні – на загальну дистантну локалізацію (*поза, за*), локалізацію за ознакою близькості / віддаленості (*біля, коло, близько, близько від, поблизу, неподалік, недалеко від, віддалік (оддалік), від, далеко від та ін.*), локалізацію по колу (*навколо, довкола, навкруг (навкруги), довкруг (довкруги), круг, округ, кругом*), локалізацію між просторовими орієнтирами (*між, поміж, проміж*), локалізацію щодо горизонтальної та вертикальної осі (*перед, поперед, попереду, проти, навпроти, напроти, за, позад, позаду, ззаду, поряд, поряд з, поруч, поруч з, збоку від, ліворуч, ліворуч від, праворуч, праворуч від, обабіч, обіруч, обіруч від, побіч, край, кінець, осторонь, осторонь від; над, понад, вище, під, попід, нижче, врівні з та ін.*) [72, с.7-8]. Прийменники названого типу свідчать про зайнятість позиції при них формою із статичним локативним значенням.

О. Ф. Ледней зазначає, що локативні дієслова *бути, жити, стояти*, які внаслідок префіксації стали перехідними, також здатні керувати знахідним відмінком об'єкта – іменниками з темпоральним відтінком у значенні, що мають семантику псевдодатування: ***Відстояв утренью*** (Мушк., 136) [147, с.144]. Ці дієслова сполучаються з іменниками – назвами пір року, часових періодів, конкретних та абстрактних іменників з темпоральним відтінком у значенні, завдяки чому набули екзистенційного значення [147, с.149].

У реченні локативні предикати відкривають дві позиції субстанціальних синтаксем: позицію суб'єкта локативного стану і позицію локатива. Виділяємо такі типи лексем:

1) компоненти із семантикою статичної локативності, які входять до валентної рамки аналітичного комплексу “*бути (перебувати) тощо + прийм. в(у), на, при, під* з просторовим значенням” та іменник. Напр.: ***В осередді нашої культури завжди була людина, як структурний “складник суспільства” (вислів Маланюка)*** (Мовч., 145); ***Мотрона Максимівна перебувала у в'язниці Білоцерківського гестапо*** (Павлов., 74); ***Колишня жертва і вчорашній кат В одному нині проживають домі*** (Лук., 76); ***Друга група відчужених від української мови локалізується в діловому світі ...*** (Дзюба, 153);

2) локативні синтаксеми, представлені процесуально-локативними дієсловами типу *стояти, лежати, сидіти, висіти* у поєднанні з формою місцевого відмінка з прийменниками *в(у), на, по, при* та іменник. Напр.: ***На розпутті кобзар сидить*** *Та на кобзі грає ...* (Шевч., 37); ***І одне вікно в селі світилось, І сиділа жінка при вікні*** (Лук., 151); ***Чорний, бурий, мурий кіт на білій призьбі лежить ...*** (Ант., 206); ***Вдарив копитом, іскри синнули, підкова Висне на дверях, сонце в печі жевріє ...*** (Охрім., 38).

Отже, дієслівні предикати локативного стану виокремлюємо у межах статичних дієслів, що характеризують просторовий стан предметів. Своєрідність предикатів перебування у просторі полягає в тому, що їхні денотати не представлені як такі, що створюються чи виникають у часі, вони вказують лише на зв'язок суб'єкта (істоти або предмета) з тим чи іншим простором, тобто на місцеперебування суб'єкта протягом певного часу. У

побудові речень із локативним предикатом беруть участь дієслова (*залишатися, лежати, мешкати, розташовуватися, сидіти*) та іменна синтаксема з локативним значенням. Прийменникові словоформи просторового статичного значення при дієслівному присудку реалізують різні семантичні відтінки локативності. Сполучуваність дієслівних предикатів локативного стану з іншими лексичними одиницями залежить від того, яка із сем актуалізована у конкретному виявленні. Дієслівні предикати на позначення власне-локативного стану є двовалентними, вони поєднуються з іменником, що означає носія цього стану, та словоформою іменника з прийменником, що вказує на місце вияву стану. Аналіз інтенційних структур показав, що дієслова вербалізують предикат локативного стану у єдності з суб'єктною синтаксемою, вираженою назвою особи або іншої істоти, матеріальних об'єктів, рослин та речовин. Аналізовані предикати здатні поєднуватися з найрізноманітнішою іменниковою лексикою в локативній позиції.

2.9. Дієслівні предикати з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові

Дієслівні предикати із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові в українській мові становлять своєрідну щодо функціонування групу, дослідження яких учені пов'язують насамперед із функцією орудного відмінка (Є. К. Тимченко [242], М. Я. Плющ [198], І. Р. Вихованець [53] та ін.).

Орудний відмінок у синтаксичній системі сучасної української мови багатofункціональний. Центральне місце в семантичній структурі цього відмінка займає орудний знаряддя і засобу дії [198, с.66]. Ця функція є первинною. Вторинною є функція об'єкта дії чи стану, якій властиві синтаксичні ознаки субстанціальності, пасивності, фінальної спрямованості та формально-синтаксична ознака центральності [53, с.128].

Значення орудного відмінка, позбавленого конкретної семантики, у придієслівній позиції виділяв О. О. Шахматов [258, с.341], Р. Мразек [177, с.180-206], О. С. Мельничук [167, с.476-477]. Є. К. Тимченко вирізняв орудний знаряддя або засобу дії, матеріалу і не виділяв орудний об'єкта [242, с.33-51]. А. Вежбицька із сімнадцяти значень орудного відмінка виділила орудний об'єкта дії та орудний назв частин тіла [47, с.319-325].

За словами М. Я. Плющ, в об'єктній функції орудний, позначаючи субстанцію, повністю охоплену дією, як і будь-який інший об'єктний відмінок, є сильнокерованою формою іменника (займенника), зумовленою дієсловом [198, с. 55].

І. Р. Вихованець зазначає, що знахідний домінує в об'єктній функції, а всі інші варіанти об'єктної синтаксеми підпорядковано знахідному, становлячи його лексико-комбінаторні еквіваленти [53, с.84-85]. Зокрема у сферу еквівалентних відношень із знахідним прямого об'єкта в позиції придієслівного додатка вступає орудний об'єкта, який використовується при тих самих дієсловах, що і знахідний [50, с.30].

У словоформах із знахідним відмінком дієслово виражає навмисну дію, безпосередньо спрямовану на об'єкт, тобто уведенням знахідного об'єкта активної дії зосереджується увага на самій дії. У конструкціях із формою орудного відмінка дія може бути також спрямованою на об'єкт, який виражає мету руху. Так, дієслова з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові в українській мові керують двома відмінками – орудним (*вертіти хвостом, ворушити ногами, хитати головою, шарудіти листям*) або знахідним на позначення повного охоплення предмета дією (*вигинати спину, надувати щоки, розводити руки, розправляти крила*).

Розглядаючи дієслова з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові, мовознавці використовують різні терміни: дієслова “невільного” (або “часткового”) руху [118, с.55], “неконтрольованого руху” [16, с.269], рухливої дії [105, с.368], дієслова, що позначають рухи, виконувані неактивними учасниками дії [11, с.65], моторні дієслова [161, с.69].

В. В. Мозгунов такі лексичні одиниці називає лексемами вузької сполучуваності, значення яких відрізняє здатність сполучатися з однією або тільки кількома іншими лексемами. Унаслідок цього “утворюються сталі контексти, які не характерні реально-логічними семантичними зсувами, або певною переоцінкою компонентів. Наявна лише велика ймовірність вжитку іншої конкретної лексеми, більш відповідної:

мружити – тільки мружити очі;
насупити – тільки насупити брови;
шкірити – тільки шкірити зуби;
моргати – тільки оком.

Вузька сполучуваність такого типу являє собою стовідсоткову передбачуваність, лексеми ж такого розряду називаються лексемами моновалентними” [172, с.52].

Услід за М. Я. Плющ [198, с.59], у запропонованій нами класифікації лексем, називаємо їх дієсловами з загальним значенням надання руху або

певної форми об'єктів. Кількісний склад двовалентних дієслівних лексем цієї лексико-семантичної групи – близько 160.

До аналізованої ЛСГ двовалентних дієслів, що керують знахідним відмінком, належать лексеми: *викруглювати, випрямляти, гнути, горбатити, зліплювати, зморищувати, надувати, розтуляти, хилити, щурити* (70 лексем).

Напр.: *Молодий смутно чоло схилив, – Не журіться, то щастя віщує!* (Л. Укр., 64); *Тихо...Ви [панно] спустили вії ...* (Ворон., 75); *Колосовський міцно прикусив губу* (Гонч., 23); – *Миша над усе в світі любить малиновий дзвін кришталю, - побожно округлила великі передрані очі Шухновська* (Збан., 27).

Орудним відмінком керують двовалентні дієслова:

- 1) із загальним значенням надання руху об'єктові: *блмати, дригати, жестикулювати, кивати, кліпати, моргати, рухати, смикати, стенати, трясти* (47 лексем);
- 2) зі значенням надання руху об'єктові, що супроводжується певними звуками: *бряжчати, гупати, дзенькати, клацати, лопотати, рипати, скреготати, стукати, цокати, шелестіти* (44 лексем).

Можуть керувати формами як знахідного, так і орудного відмінків такі дієслова: *вертіти, ворушити, крутити, мотати, перебирати, рухати, сіпати, смикати, трусити, хитати* (28 лексем). Наприклад, дієслово *крутити* має значення: “надавати чомусь обертового руху; обертати”; “швидко повертати з одного боку в інший” (СУМ, IV, с.374): ... *Я задумливо **крутнув** глобус, він замерехтів синіми цятками океанів і жовтизною пустель* (Дрозд, 11); *Старий Сірко послухає – послухає, **скрутне** головою задоволено і сам підтягує* (Багр., 136).

Предикат зі значенням дії вимагає суб'єкта дії – аргумента, що позначає діяча, вираженого субстантивом у формі називного відмінка, із синтаксичною функцією підмета в реченні. Семантико-синтаксичні відношення, в які вступає об'єктний компонент, відображають різні значення дії. Сема ‘швидко повертати з одного боку в інший’ спричинює появу аргумента зі значенням знаряддя дії,

вираженого іменником у формі орудного відмінка (*головою*), сема 'надавати чому-небудь обертового руху; обертати' – зумовлює уведення в речення аргумента, що виступає у ролі об'єкта дії, вираженого іменником у формі знахідного відмінка (*глобус*).

Дієслова типу *підиморгувати, посвистувати, чмихати, шмаркати, шморгати* означають мимовільні супровідні вияви дії чи стану. Напр.: *Чоловік уже спав. Тихенько мов водночас пробачаючись, **посвистував носом** ...* (Дім., 95); *Хлопчик перелякано **сьорбнув носом**, спинив конячинку ...* (Виннич., 65). Додатково вони можуть передавати також своєрідні симптоми внутрішнього стану людини. Напр.: *І од **злості** **Зубами скрегоче**. Отако-то бува мати!.. Де ж серце жіноче?* (Шевч., 121); *Я **заклінав з подиву очима*** (Мотр., 32).

При двовалентних дієсловах у позиції предиката позицію суб'єкта займають іменники (займенники) на позначення:

- осіб: *Гришка **здвигнув плечима**, зігнувся, підождав трохи, подивився на Тараса ...* (Виннич., 37); *Вона [дівчина] **вимахувала сумочкою** і загравала до вітру ...* (Сим., 202);
- інших істот: *Коні шалено **хвиськали хвостами**, били ногами, пирскали, мотали головами* (Багр., 90);
- механізмів, машин тощо: *Мотор **запихкав** їдким **димом** ...* (Зар., 154);
- природної сили: *Скаженіючий **вітер торгикав ворітьми**, обвивав на акаціях руді плюсклі млиночки, і вони хурчали в повітрі, як джмелі* (Тют., 28);
- абстрактних назв (девербативів): *Крізь дим прорвався **дзвін крилатий, Махнув осмаленим крилом** ...* (Ол., 129).

Інструментальна синтаксема при таких предикатах є зв'язаною.

Об'єктний компонент при дієслівних предикатах із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові може бути виражений:

- 1) іменниками на позначення частин тіла (*вихитувати головою, ворушити бровами, дригати ногами, здвигати плечима, кивати пальцем, кліпати очима, скреготати зубами* та ін.);
- 2) іменниками на позначення конкретних предметів (*гупати чобітьми, клацати засовом, махати смичком, рипати дверима, смикати віжками, стукати ложкою, шелестіти паперами* і под.).

Напр.: – *Звідки така поінформованість? – **Марія** здивовано **зметнула бровами*** (Мотр., 217); *Вояки **шаркали запальничками**, але вітер одразу задував вогонь, і той у мент гас* (Явор., 89).

Орудний об'єкта, вербалізований назвами частин тіла, може передавати рух як знак-жест: *кинути головою* – сказати "так", *помахати рукою* – привітатися, *здвигнути (стенути) плечима* – виразити нерозуміння. Напр.: – *Що він говорить. Боже ж мій! – **сплеснула руками** **Ганнуся**, якої Яшине пророцтво найбільше торкалось* (Підмог., 338); *Я глянув угору, **помахаєв рукою**, вона мене впізнала* (Іванич., 319); – *Мені – що, – байдуже **стенула плечима** **Уляна*** (Дім., 36). У першому реченні форму орудного сприймаємо як вияв здивування; у другому – жест привітання; у третьому – як вагання.

Словоформа зі знахідним об'єкта передає дію як мотивовану бажанням змінити положення частини тіла, що не можна передати орудним об'єкта. Пор.:

розставляти ноги - дригати ногами; жмурити очі - кліпати очима; щулити вуха - ляпати вухами.

При дієсловах, що керують знахідним відмінком, залежний компонент може бути виражений іменником на позначення частин тіла людини або істоти. Напр.: *Шухновський випнув губи, нахмури**в** брови, мабу**ть**, дума**в**, що відказати* (Збан., 78); *Він [Микола] то стиску**ва**в, то розтиску**ва**в зуби, дихав важко, хри**п**ко ...* (Мушк., 48); *Леж**и**ть [осел] на жовт**і**м піску, витяг**ну**в но**г**и, вишкір**и**в зуби, а волохат**и**й жив**і**т – так, як гора* (Коц., 197).

Це значення передають і предикати, виражені сполученням дієслова й іменника з метафоричним перенесенням. Напр.: *Очі розкр**и**ла конвалія біла І в дивуван**н**і застигла, зомліла ...* (Олесь, 62); *Підня**л**и блакитні вії васильки кругом* (Сос., 291); *Розіг**ну**в Закляк**л**у спину кволий ранок* (Охрім., 84); *Замисли**л**ись поля, сту**л**ило вії сонце* (Сос., 222); *Багрян**и**й ранок мруж**и**ть вії* (Луц., 112); *Заплющ**и**ть очі давнина, Подив**и**ться на себе* (Вінгр., 329); *І сила неприборк**а**на й сліпа Вишкір**ю**є зловісно ікла вовчі* (Луц., 93); *Скеля здвиг**ну**ла плечима – і звуки впали в її пошрамовані руки* (Римар., 119).

Двовалентні дієслівні предикати з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові утворюють інтенційну структуру речення: “агенс – активна дія – інструмент”. Агенсом виступає “істота” (рідше – “природна сила”), інструменталь характерний як предмет-знаряддя.

За семантикою лівобічного і правобічного партиципantів інтенційної структури аналізованих дієслівних предикатів можна виділити такі типи:
Н (особа) – **Д** – **П** (частина тіла): *Низенький пенсіонер потис**ну**в плечима й подався за ним* (Мушк., 492); *Умивши**сь**, [Маруся] присіла тут же, на березі, випростала но**г**и, розслабила тіло* (Дім., 70);

Н (особа) – **Д** – **П** (предмет): *А Архип знай розмаху**є** косою, знай підтина**є** стебла і кладе їх в покоси* (Самчук, 121);

Н (істота) – **Д** – **П** (частина тіла): *На шлюб виряджають чужі людоньки, а коники ш**и**ї гн**у**ть, і дружечки співають* (Самчук, 31);

Н (предмет) – **Д** – **П** (предмет): *Потім семафор **махнув** червоною дощечкою...* (Янов., 118); *На шафі влаштувалися в ряд замащені пальцями слони, **випріцив** здивовано великі жовті оченята-гудзики потертий плюшевий ведмедик (Збан., 24);*

Н (природна сила) – **Д** – **П** (предмет): *Дядько Денис моргав до мене, аж вітер ходив по кімнаті і **шарудів** газетою, але я не зважав на засторогу ... (Дрозд, 30); Вітер **надував** їх [вітрила], і вони **виривалися** з рук, як великі білі птахи... (Коц., 117);*

Отже, двовалентні дієслова з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові допускають альтернативне керування. Форма орудного відмінка виражає відношення неспрямованої дії суб'єкта з певною настановою у використанні об'єкта, а форма знахідного – відношення активної дії суб'єкта, спрямованої на об'єкт. Агенс може бути представлений назвою особи, істоти, предмета, природної сили чи абстрактним поняттям. Другим партиципантом може бути назва частини тіла або предмета.

Висновки до розділу 2

Аналіз інтенційних характеристик двовалентних дієслівних предикатів дозволяє констатувати, що вони своєю семантикою передбачають обов'язкову актуалізацію в структурі речення двох аргументів. За відсутністю одного з них семантика дієслова може сприйматися як не повністю реалізована, хоча наявність об'єктного компонента у конкретному реченні-висловлюванні не завжди є облігаторною.

Для дієслівних предикатів конкретної фізичної дії характерною є функція спрямованості дії агенса на об'єкт у повному чи частковому обсязі: з метою створення або відтворення чого-небудь, зміни зовнішнього вигляду чого-небудь або часткового чи повного знищення чогось.

За семантикою дієслівні предикати активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, прогнозують позицію суб'єкта, який здійснює дію, та позицію об'єкта, що зазнає активного впливу дії. Суб'єктна синтаксема при дієсловах цього типу позначає того, хто виконує активну дію на користь або на шкоду об'єкта, і виражена іменниками на позначення осіб. Об'єктна синтаксема (у плані семантичного навантаження) переважно позначає істоту, на яку поширено або орієнтовано дію, з якою пов'язані процес чи стан.

При предикатах мовленнєвої діяльності один із аргументів означає виконавця дії, а інший – об'єкт, на який спрямована дія, або адресата дії. У значенні об'єкта при двовалентних дієслівних предикатах виступають іменники (займенники) різної семантики (назви осіб, назви неістот чи абстрактні поняття).

Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності об'єднані в окрему групу за денотативною ознакою “здійснювати мисленнєвий процес”. Правобічну валентну позицію об'єкта мисленнєвої діяльності заповнюють здебільшого іменники-назви неістот, які позначають конкретні предмети, явища, абстрактні

поняття, рідше – назви істот. Об'єктний компонент виражає об'єкт роздумів або думок.

Дієслівні предикати ставлення суб'єкта до об'єкта виражають стан людини, що є результатом емоційного ставлення суб'єкта до кого-, чого-небудь, або почуття суб'єкта до кого-, чого-небудь. Предикати ставлення керують переважно іменниками – назвами істот.

Специфіку дієслів-предикатів емоційно-психічного стану становить обов'язковий зв'язок із суб'єктною синтаксею як компонентом, що виражає значення неактивності, пасивного носія стану. Позицію суб'єкта займають назви осіб; позицію предиката — дієслова, що позначають внутрішній стан суб'єкта як результат зовнішнього впливу. Правобічну, як і лівобічну, валентність цих дієслів реалізують іменники, що є назвами істот, меншою мірою – абстрактними назвами та назвами конкретних предметів. Об'єкт фізіологічного стану позначають іменники, що є назвами предметів, явищ навколишнього середовища, абстрактних понять.

При дієслівних предикатах сприймання та фізіологічної дії роль залежних компонентів виконують іменники різних семантичних розрядів.

Своєрідність дієслівних предикатів локативного стану полягає в тому, що їхні денотати не представлені як такі, що створюються чи виникають у часі, лише характеризують зв'язок суб'єкта (істоти або предмета) з тим чи іншим простором, вказують на місцеперебування суб'єкта упродовж певного часу. Предикати на позначення власне-локативного стану вербалізують предикат локативного стану у єдності з суб'єктною синтаксею, вираженою назвою особи або іншої істоти, рослин, матеріальних об'єктів та речовин.

Агенс при дієслівних предикатах із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові може бути представлений назвою особи, істоти, предмета, природної сили чи абстрактним поняттям. Другим партиципантом може бути назва частини тіла або предмета.

Аналіз двовалентних дієслів різних груп і підгруп засвідчив можливість варіантного представлення їх у структурі речення: як одновалентних, якщо посилено увагу на самій дії або стані, або тривалентних, якщо вербалізовано необов'язковий компонент, який займає периферійну позицію.

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ РЕЧЕНЬ З ДОВОАЛЕНТНИМИ ДІЄСЛІВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

3.1. Мінімальні структурні типи речень з двовалентними дієслівними предикатами

Пошук моделей речення у синтаксисі ґрунтується на компонентному складі речення, а сам вибір окремого домінантного принципу опису семантичної моделі визначає і аспект аналізу, і ступінь узагальненості семантичних моделей.

Система конкретних речень входить до чітко визначеного переліку структурно-семантичних типів – моделей речень. Основним завданням для семантичного синтаксису є створення визначеного переліку моделей та з'ясування їх основних особливостей, модифікацій і умов реалізацій. Під моделлю речення (структурною схемою речення) розуміють узагальнену структурну схему, яка дає можливість уявити різноманіття конкретних речень мови у вигляді кінцевого синтаксичного репертуару – списку синтаксичних структур [228, с.24]; певний зразок, абстрагований від конкретних мовленнєвих реалізацій, який “складається з мінімуму компонентів, необхідних для створення речення” [243, с.112]. Поняття “*модель речення*” для дослідження семантико-синтаксичних особливостей речень певного типу є найбільш вдалим, бо його застосування передбачає комплексний розгляд семантики речення: визначення структури події, встановлення аспекту репрезентації ситуації, що виявлено у визначенні предикатного і непередикатних компонентів речення, з'ясування їхньої морфологічної форми та лексичного вираження [158, с.177-193].

Варто зазначити, чим абстрактніша категорія, що лежить в основі опису семантичних моделей, тим більш узагальнені, абстрактніші самі семантичні моделі. Кількість семантичних моделей, які ґрунтовані на пропозиції, невелика,

значно більший набір моделей, що виділяють у межах певних структурних сем.

До проблеми опису моделей речення зверталось багато лінгвістів – Л. А. Булаховський [39], О. С. Мельничук [166], Н. Д. Арутюнова [23], Т. П. Ломтєв [157], В. В. Богданов [37], Г. О. Золотова [103], І. П. Распопов [207], Н. Ю. Шведова [259], О. І. Москальська [173], Й. Ф. Андерш [11], Н. М. Арват [20]; А. П. Грищенко [77, 78], І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський [58], Н. Л. Іваницька [112], О. І. Леута [151] та ін. Існують різні погляди щодо критеріїв виділення моделі речення у мовознавстві. Розбіжності спостерігаємо у термінологічному визначенні суттєвих для речення ознак, таких, як його формально-граматична організація, інформативна достатність / недостатність, конститутивний склад, комунікативна достатність та комунікативна необхідність.

Визначення типів речень, критеріїв їх виділення, які і саме поняття типу речення залежить, від способів опису структури речення. У мовознавстві існують два різних способи опису структурної основи (моделей) речень. Перший описує структурну основу речення як суб'єктно-предикатну побудову. Відповідно до цього виділяють суб'єкт і предикат (те, що стверджується або заперечується щодо суб'єкта). Схематично використовують таку упорядковану систему символів: $S = (N + V)$, де S – загальний символ речення, $N + V$ – предикатне ядро. Другий спосіб полягає у зображенні структурної схеми речення як системи предметних відношень. Предикат згідно з цим підходом позначає відношення, яке вміщує місця для предметів, а не те, що стверджується або заперечується стосовно суб'єкта. Відповідно структура речення складається з імен предикатних предметів та імен їх відношень. Система з відношеннями має такі символи: $S = (A, P)$, де S – система, A – деяка предметна зона, P – певні відношення.

Отже, першою одиницею семантичного опису є *структурна схема (модель)* речення. Модель речення як абстрактний зразок пов'язана з узагальненням багатьох сторін реального речення-висловлювання. Важливим

при цьому є необхідний мінімум структурних рис, які характеризують відповідний тип речення. Так само і семантичний аналіз моделі речення зосереджений на таких фундаментальних властивостях, які утворюють основу значеннєвої структури речення, його семантичну модель [175, с.15].

Семантична модель речення – це той або інший стереотип структурування смислу речення, за допомогою якого внутрішнє мовлення переходить у висловлення [173, с.34].

Наявність мінімуму речення є необхідною умовою для побудови поширеного (елементарного) речення. Мінімум речення – “межа семантичної автономності, здатності до виконання номінативної функції” [187, с.306], тобто до вираження того змісту, яке здатне виражати речення – до вираження певного виду “події”, “ситуації”.

За Т. П. Ломтевим, речення як лінгвістична одиниця – явище двопланове і має план змісту і план вираження [157, с.140]. З боку свого змісту речення є висловленням, яке містить постійні та змінні елементи. Закономірний зв'язок постійних елементів речення – це його модель. Речення сформоване з постійних елементів, які є носіями змінних елементів. Різні речення можуть бути відмінними за характером змінних елементів і тотожними за характером постійних елементів [157, с.145-146].

Г. О. Золотова виділяє моделі речення, розрізняючи їхнє “типове значення”, що створене формою та лексичним наповненням компонентів речення у комплексі [103, с.192].

На думку Н. Д. Арутюнової, Н. Ю. Шведова розглядає семантичну структуру речення без урахування структури позамовної ситуації. Структурна схема вже має семантичну своєрідність, яка створена взаємодією категорійного та конкретного значень [23, с.14].

Структурна організація і семантична наповнюваність речення утворюють діалектичну єдність. Тому для моделі (структури, схеми) речення однаково важливими є формально-граматична будова, пов'язана з граматичним мінімумом, і семантична наповнюваність, що сформована на мовних фактах, граматичних категоріях і синтаксичній деривації. Н. Л. Іваницька з цього приводу зазначає, що “в центрі уваги формально-граматичного і семантико-синтаксичного описів структури і моделей двоскладного речення знаходиться мінімальна реченнєва структура (модель речення), об'єм і межі якої встановлено шляхом виділення в реченні його формально-граматичного центру (головних компонентів, обов'язкових компонентів припідметової і приприсудкової залежності (обов'язкових первинних компонентів) і їх ланцюгових рядів (обов'язкових вторинних компонентів)” [112, с.6].

Предикат відкриває при собі синтаксичні позиції, які заповнюють семантично сумісні з ним компоненти. Предикат як центральний елемент структури речення на формально-синтаксичному рівні ототожнюють із присудком (виняток становлять структури із безособовими дієсловами у ролі предиката), а суб'єкт – із підметом. Для двовалентних предикатів властива здатність імплікувати функціонально-синтаксичні позиції об'єкта: “... більшість додатків є необхідними поширювачами дієслова-предиката, відіграючи

конструктивну роль у формуванні структурно-інформативного мінімуму речення” [11, с.7]. Адвербіальні компоненти є одиницями факультативними у структурній схемі, за винятком тих, які є обов’язковими для повної реалізації семантики окремих предикатів на взірць *протікати, текти: Тече вода в синє море, Та не витікає ...* (Шевч., 13).

Системний опис семантико-синтаксичної структури певної групи речень передбачає виокремлення базових схем, які формують цю групу. Необхідним при з’ясуванні цього питання є поняття мінімального структурного мінімуму (мінімального структурного типу речень), який є репрезентантом базової схеми. Мінімальний структурний тип – це інформативно достатнє непоширене речення або речення з облігаторним поширювачем, який програмований семантикою предиката. Розширений структурний тип – це поширене речення, до складу якого, крім обов’язкових, входять також факультативні поширювачі [150, с.115].

Враховуючи кількість та якість компонентів речення з погляду валентнісного аналізу, можна виділити такі мінімальні структурні типи речень з двовалентними дієслівними предикатами:

1. Subj – Vf Praed – Obj

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб’єкта та об’єкта: *Я все ж тебе люблю ... Ти з мене глузувала ...* (Рил., 43);

2. Subj – Vf Praed – Adv

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб’єкта та обставини: *На тлі блакитного неба чітко й ясно викреслювалася голова Вер* (Домонт., 208);

3. Subj – Vf imp Praed – Adv

Дієслівний предикат, виражений безособовим дієсловом, програмує позиції суб’єкта та обставини: *Спочатку навіть в жижках йому тепло ...* (Гонч., 184);

4. Subj – Vf imp Praed – Obj

Дієслівний предикат, виражений безособовим дієсловом, програмує позиції суб'єкта та об'єкта: *Мені таланило на молодих колег, з якими довелося пліч-о-пліч працювати у редакціях газет “Срібна Земля” та “Срібна Земля-Фест”* (Ільн., 154).

Поряд з обов'язковою валентністю дієслівних предикатів існує також і факультативна реалізація валентності, яка створює ускладнені схеми, які можна розглядати як варіанти базових.

3.2. Співвідношення семантичної і формально-граматичної структур у реченнях з двовалентними дієслівними предикатами

Речення займає центральне місце в граматичній системі мови. Будь-яке речення являє собою єдність конкретного змісту та абстрактної граматичної форми. Між змістом і граматичною формою немає органічного зв'язку. Різні за змістом речення можуть мати однакову форму, як і той самий зміст може бути представлений реченнями різної форми.

Однією з актуальніших проблем синтаксису є питання про співвідношення формальної та семантичної структур речення. У сучасній синтаксичній теорії ця проблема знаходить своє відображення в роботах Л. С. Бархударова [28, 29], О. І. Москальської [174], Й. Ф. Андерша [10], Н. М. Арват [18], І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, В. М. Русанівського [58], О. К. Безпояско [32] та ін.

Реченню як лінгвістичному знакові, властиві формальні та семантичні ознаки. У реченні взаємодіють логіка мисленнєвих процесів і формальний та змістовий аспекти його структури. Питання співвідношення граматичної і семантичної структури речення, їх асиметричності є власне питанням граматичного вираження семантичних компонентів, його складу речення. Семантична структура як виразник інформативного значення речення, абстрагованого від формальної та словесної організації речення, представлена як замкнута система відношень елементів змісту. Характерну особливість формально-граматичної структури речення становлять синтаксичні зв'язки і вирізняювані на їхньому ґрунті компоненти речення (головні та другорядні).

На думку Л. С. Бархударова, формальні моделі не тотожні та не ізоморфні моделям семантичним – за однією формальною структурою можуть стояти різні семантичні структури. Можливе також явище синтаксичної синонімії, тобто вираження тією самою семантичною структурою різних формальних структур. Рівень репрезентації структури речення синтаксичною моделлю тим глибший, чим більше ця модель абстрагована від конкретно-мовних формальних особливостей [29, с.12-13]. Внутрішня формальна організація речення ґрунтована на граматичній семантиці синтаксичних засобів, що беруть участь у його побудові. І, навпаки, семантична структура речення, закріплена у формально-граматичних засобах, спирається на лексичне заповнення позицій.

Семантико-синтаксична структура речення, утворена двовалентними дієслівними предикатами, інколи характерна порушенням прямих співвідношень між компонентами. На семантичному рівні це відображено у перетворенні логічного суб'єкта на об'єкт. На формальному відбувається переорієнтація агенса з позиції підмета у позицію додатка чи обставини, а пацієнса – з позиції додатка чи обставини у позицію підмета. Напр.: *Дизайнер створює інтер'єр – Інтер'єр створюється дизайнером*. Ці речення перебувають у відношеннях перетворення, оскільки вони мають спільні змінні елементи та різні постійні елементи. Таку модель, у якій дієслівний предикат набуває зворотної форми, Й. Ф. Андерш називає реверсивно-пасивною [12, с. 132]. Отже, семантична структура речень з двовалентними предикатами дії може зазнавати змін, пов'язаних із переміщенням називного суб'єкта дії в позицію орудного суб'єкта дії, що зумовлює зміну активної конструкції на пасивну. Внаслідок цієї модифікації предикат дії набуває результативного стану, об'єктна синтаксема переміщується у позицію суб'єктної. Напр.: *Художник намалював картину → Картина намальована художником → Картину намальовано*. Нульове вираження суб'єктної синтаксеми спричиняє процес формально-граматичної нейтралізації суб'єкта. Імпліцитно позиція суб'єкта наявна у семантичній структурі речення, проте з лексичного погляду її усунуто.

К. Г. Городенська вважає, що із формально-граматичного погляду така пасивна конструкція залишається двоскладним реченням, але на відміну від вихідної, для неї властиве порушення кореляції між семантико-синтаксичними функціями суб'єкта та об'єкта і формами їхнього вираження, оскільки в позиції підмета виступає називний об'єкта дії, а в позиції другорядного члена – орудний суб'єкта дії, що свідчить про похідний характер такої конструкції [71, с.70-71].

Семантико-синтаксична структура, сформована двовалентними дієслівними предикатами стану, також має модифікаційні зміни, в результаті

яких відбувається згортання валентної рамки предикатного компонента, напр.: *Вона червоніє від сорому* (Домонт., 145). *Їй стає соромно і → Вона червоніє.* Дієслівний предикат *червоніти* за своєю природою є одновалентним, але каузований компонент зумовлює на поверхневому рівні появу відмінково-прийменникової форми, яка передає згорнену ситуацію. Дієслово *червоніти* має декілька синтаксичних валентностей, які є факультативними, тому що кожна з них може залишатися нереалізованою, пор. *червоніти за товариша* та *червоніти перед класом.*

Формально-синтаксичний рівень ґрунтується на синтаксичних зв'язках між членами речення і є формою реалізації семантико-синтаксичного. Найбільші перетворення в структурі речення зумовлені трансформацією суб'єктно-об'єктних відношень, що залежать від одного з лексико-семантичних варіантів дієслів у функції предиката. Формально-граматичні перетворення двовалентних дієслівних предикатів, пов'язані зі згортанням речень, синтаксичною деривацією, не порушують семантики синтаксичних одиниць. Для семантичної та формально-граматичної структури речень з двовалентними дієслівними предикатами характерні симетричні та асиметричні кореляції. Симетричні співвідношення виявлені в однозначному функціональному зв'язку між членами речення і компонентами семантичної структури, вияв асиметричних кореляцій пов'язується з порушенням такого міжрівневого зв'язку та з наявністю аналітичних семантичних компонентів.

3.3. Морфолого-синтаксична реалізація двовалентних дієслівних предикатів

На конкретному рівні семантико-синтаксичного моделювання речення знаходять свою морфолого-синтаксичну реалізацію основні мінімальні структурні типи речення, в організації яких важливу роль виконує категорія відмінка. Характеризуючись синтаксичною спрямованістю, категорія відмінка має безпосереднє відношення до внутрішньої організації мінімальних реченневих структур, до вираження їх компонентів [11, с.25; 198, с.38]. Відмінки, разом із прийменниками і без них, є основним засобом реалізації й диференціації мінімальних реченневих структур і їхніх модифікацій.

3.3.1. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт Структура Subj – Vf Praed – Obj

Трикомпонентна структурна модель **Subj – Vf Praed – Obj** відзначається високим ступенем продуктивності в українській мові. Ця структура може знаходити реалізацію в різних структурних моделях, залежний компонент яких може мати відмінкову або прийменниково-відмінкову форму.

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

- 1) двовалентний предикат. Напр.: *Але Ганна завжди **тинькувала** та мазала її [хату] ...* (Зар., 45); *Навпаки, вона [церква] **хазяйновито розширює** свої “канонічні території”* (Сверст., 85); *Весною цегляну хату заложили, **мурували**, **барвили** кути й комин ...* (Самчук, 17);
- 2) дво-тривалентний предикат у двовалентній реалізації. Напр.: *Варвара **варить** борщ на примусі, а Андрій **чистить** картоплю* (Хвил., 101); *Панство **смажить** вепра* (Кост., 128); *А бачилися [пращури] **справжніми** інтелектуалами, які **вирубували** ліси, **орали** перелоги, **вирощували** збіжжя, **будували** житло, **ліпили** горщики, **творили** епоси та пісні, **лагодили** тулумбаси зі шкур забитих звірів, **різьбили** сопілки ...* (Мовч., 188); *Напередодні олімпіади **випрасував** лижний костюм і **наквацав** ботинки* (Дрозд, 42);
- 3) дво-тривалентний предикат у одновалентній реалізації. Напр.: *Як би не хотілося нам, щоб жінки й дівчата **творили** свої хати з піснями, вони **роблять** це мовчки – **місять** глину, **укладають** вальки, **фарбують**, **білять*** (Довж., 226).

Відмінкові форми, вербалізовані валентно зумовленими компонентами речення дієслівних предикатів конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт, мають такі особливості: лівобічну позицію займає суб'єкт-діяч у формі називного відмінка; правобічні компоненти представлені словоформами у непрямих відмінках: об'єкт дії оформлений основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми – знахідним відмінком та орудним відмінком.

Структурна модель N1 – Vf – N4

За цією моделлю утворюються речення, в позиції предиката яких виступають перехідні дієслова, що реалізують модель семантичних компонентів: особа (підмет у називному відмінку), предикат конкретної фізичної дії та об'єкт (додаток у формі знахідного відмінка).

Знахідний відмінок найчіткіше репрезентує опозицію з називним відмінком за ознакою “суб'єктність / об'єктність” і займає синтаксичну позицію першого об'єкта, на який безпосередньо спрямована дія [189]. Сполучаючись із перехідними дієсловами, знахідний об'єкта зумовлений їхньою валентністю.

Знахідний об'єкта вступає у сильний зв'язок з дієсловом, тобто на думку М. Я. Плющ, дієслово реалізує морфологічну валентність через обов'язкове приєднання словоформи з об'єктною функцією [197, с.43].

Предикати дії насамперед відкривають позицію іменникової синтаксеми у функції суб'єкта дії, який на формально-синтаксичному рівні виконує функцію підмета (назви істоти), рідше – назви неістоти. У правобічній валентній позиції перебуває об'єктна синтаксема, лексичне наповнення якої обмежене іменниками-назвами неістот, позначає предмет, на який спрямовано дію або в результаті якої він створюється, відтворюється, перетворюється частково або повністю знищується. При предикатах фізичної дії можливі й інші обставинні детермінанти (час, місце, якість, інтенсивність та ін.), але вони факультативні.

Двовалентні дієслівні предикати в конструкціях зазначеної моделі виражають:

- 1) значення екзистенційності об'єктів (*творити, колекціонувати, кувати, прясти, рецензувати*): *Люди держаться одні за одних, щоб зберегти місьця в чотирирядному натовпі, – так бджоли **творюють пасма**, кріпко зчіплені* (Барка, 215); *Від звичайних людей Севочку відрізняло тільки те, що він **колекціонував бритви*** (Соб., 53); *Дід Захарко був коваль, хоч я ніколи не бачив, аби він **щось кував*** (Довж., 166); ***Пряду куделю**. Не зберусь думками* (Кост., 65); *Іван Франко, по суті, **рецензував український соціал-демократичний місячник “Вільна Україна”** ...* (Жулин., 55);
- 2) значення каузації і зміни структури об'єкта (*змінювати, нейтралізувати, трусити, чепурити*): *По тому, як листа було вкинуто, **Вуточка заходжувалася чепурити хату** ...* (Тют., 118); *А **Галя трусить килими та рядна*** (Кост., 41); ***Вер пудрилась, підфарбовувала губи, натягувала капелюх*** (Домонт., 268); *Бо це в свою чергу пов'язано з енергополями, які **ми можемо підсилювати чи нейтралізувати*** (Мовч., 77); *Так уже років з десять **Федір Власович змінював назви майбутньої дисертації, але не написав жодного рядка*** (Зар., 355); *Городяни святкували, а **піротехніки знешкоджували міну*** (ГУ – №89. – с.7);
- 3) семантику каузації функтивних відношень (*організовувати, лагодити, реставрувати, сортувати, страхувати*): *Згодом уже хтось (не я, не я) пояснив, що то в них раніше почалося, коли **Могол не захотів свою хату застрахувати*** (Явор., 8); *Він [Комаха] писав, **сортував випуски*** (Домонт., 237); *І **реставруєш літери** зникомі, й життя своє відчитуєш назад ...* (Римар., 151); *...Коли **організовували тракторну бригаду, все правління умовляло Семена Федоровича призначити на бригадира Снопа*** (Зар., 42); ***Лагодить [хлопець] побутову техніку і в електриці, як карась у сметані*** (Чорногуз, 272); *Отож німців було рівно сто, **вони вартували залізницю** ...* (Земл., 512);
- 4) семантику каузації посесивних відношень (*завойовувати, очолювати, розкрадати*): *Він [професор Бебешко] **очолив клінічний напрямок з радіаційної медицини*** (Павлов., 38); ***Багато продукції розкрадали працівники заводу*** (Павлов., 48); ***Олександр Великий, Цезар і Ганнібал завойовували світ, але вони не мали друзів*** (Мовч., 116); *“**Ми штурмували проклятий Берлін, Який тоді здавався гіршим пекла**”* (Луц., 423).

Структурна модель N1 – Vf – N5

За цією моделлю побудовані речення на базі дієслів, яким властиві дві валентності – N1 і N5. Опору відмінкової периферійності становить орудний відмінок, первинні семантико- і формально-синтаксична функції якого є ядерними (непохідними) і створюють автономну, що не ґрунтується на інших відмінках, позицію [53, с.125]. В українській мові, як зазначає М. Я. Плющ, об'єктна функція орудного є виявом його граматичної семантики. Орудний об'єкта, позначаючи субстанцію, яка повністю охоплена дією, виступає засобом детермінації дієслова, і, як і будь-який інший об'єктний відмінок, є сильнокерованою формою іменника (займенника), формально зумовленою дієсловом [198, с.55].

Керовані імена у формі орудного відмінка означають об'єкт впливу з боку суб'єкта. Серед лексем зі значенням каузації посесивних відношень виділено підгрупу дієслів володіння і керування. У сучасній українській мові орудний об'єкта є засобом детермінації дієслів зі значенням володіння, керування, однак ступінь акціональності послаблено внаслідок того, що в них немає відповідності між формальною і змістовою перехідністю [177, с.43].

Конструкції з предикатами володіння і керування містять суб'єкт та об'єкт володіння (керування) як обов'язкові синтаксеми. У суб'єктній позиції при предикатах каузації посесивних відношень найчастіше функціонують:

- 1) іменники-назви осіб: *І всім отсим диригує Мічурін, натхненний і щасливий* (Довж., 99);
- 2) назви угруповань людей, що граматично категорії істот не виражають і не належать до збірних іменників (*держава, загін, народ, натовп, полк, юрба* і под.): *Великий і завзятий рід; Всім світом буде упрвляти ...* (Котл., 80).
- 3) назви явищ і ситуацій, що виявляють вплив на життя людини: *Сама гордість та гідність запанували ним* [Боніфацієм] (Земл., 146); ... *Вчинила те, бо була*

темна язичниця. Мстивість керувала мною ... (Мотр., 14).

Об'єктну позицію при предикатах володіння і керування займають назви істот (осіб, тварин, угруповань людей) чи неістот, абстрактних понять (диригувати оркестром, керувати будівництвом, командувати полком, користуватися пільгами тощо): Конем правив Аріспид Киндзя, то перед самим селом повернув до млина (Земл., 520); Хто, Богдане, володіє грішми – Той тепера в Україні пан (Ол., 83); Фабіян і гадки не мав, що одноосібно правитиме Вавилоном (Земл., 480); Григорій Григорович молодший зручно сидів у діда на руці і диригував довжелезною цукеркою в такт дідовим крокам (Янов., 433); Віником орудував херувим крилатий (Охрім., 86); Отим ладним човником я й користувався ... (Дім., 7).

Варіантом аналізованої схеми є модель **N1 – Vf – над N5** : *верховодити, панувати, царювати*. Напр.: Хотів би ти, щоб Карфаген тепер над Римом панував, хоч би й любов'ю (Л.Укр., 84).

3.3.2. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт

Структура Subj – Vf Praed – Obj

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

- 1) дво-тривалентний предикат у двовалентній реалізації: Вона [мати] ж свою дитину годувала та вже й сусідську бавила, чужу (Кост., 14);
- 2) двовалентний предикат у тривалентній реалізації: ... Жінка в яслах чужих дітей бавить, а своїх вони чогось не мають ... (Явор., 15); А мене ти приворожив Та й очима карими (Луц., 31); Мати доїла в дворі корову Маньку (Дрозд, 12); Та ще й підстрелять зайця де-не-де, та ще й ведмедя викурять з барлоги (Кост., 127); Наших дітей усиновлюють переважно у восьми країнах світу (Віче – № 1. – с.23).

Суб'єктну позицію в реченні займає особа-діяч у формі називного відмінка. Об'єктна синтаксема при двовалентних предикатах аналізованої лексико-семантичної групи може бути експлікована формою знахідного, орудного або давального відмінків.

Структурна модель **N1 – Vf – N4**

Предикат, що відкриває позицію об'єкта, може бути виражений:

- 1) дієсловами активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, що не видозмінює його (*всиновляти, госпіталізувати, масажувати, реабілітувати, сватати*): Грицько посватав Галю Вишняківну, повзявши намір брати з нею шлюб (Кост., 8); Він [Панас Григорович] уміє бути в курсі всіх подій, знає всі історії, всіх робітників, ... хто записався в загсі, хто христив дитину ... (Домонт., 151); От ви приходите до фотографа й кажете: “Сфотографуйте мене, щоб я на картці був красунь” (Підмог., 367); Служниці кинулися роздягати її [княгиню] (Мотр., 10); Закільцювали птаха. Розумію, Потрібно для науки, Але млію ... (Павл., 403); ... Незабаром мене демобілізували (Іванич

.*, 17). У реченнях цієї моделі суб'єкт експлікують іменники (займенники), що позначають особу або іншу істоту, отже, можливий лише один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – кого”

Мати контролювала сина.

Невелика група неперехідних дієслів виявляє здатність поєднуватися з формою знахідного відмінка іменника з прийменниками *за* і *до*, вказуючи на особу, на яку спрямована дія (*заступатися, свататися*): *Більше ніхто не ходив до неї свататися* (Іваник., 85). Ці особливості визначають такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – праер кого”

Хлопець заступався за товариша;

2) дієсловами діяльності агенса, яка спрямована на шкоду або знищення об'єкта (*вигищувати, гнобити, мучити, калічити, убивати*): *А втім, яка мені уже різниця? Я теж убивця. Я убила Гриця* (Кост., 28); *А цар його [юнака] стратив, Громами убив* (Луц., 208); *Наталчиного батька репресували і вислали до Сибіру, як куркуля на кілька років* (Павлов., 32); *Деревлянські вояки ... Князя Ігоря самого Обеззброїли, взяли* (Олесь, 334); *Здоров, удодуку красивий, тебе не мучить тут ніхто* (Сос., 315); *І воїна садисти катували* (Луц., 325); *Отелло душить Дездемону ...* (Світлич., 76). Агенс і пацієнс характерні як “істота”, “особа”. Крім того, пацієнс уточнений як об'єкт, що видозмінений під впливом дії агенса, знищується. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – кого”

Нападники грабували селян.

3) дієсловами активної діяльності агенса, яка може бути зrealізована як вплив особи на волю, почуття або розум іншої особи (*гіпнотизувати, дресировувати, заспокоювати, обдурити, обманювати*): *... А наш народ гіпнотизують давно* (Мотр., 211); *Обманув [Кутень] людей, які з ним щойно поділилися шматком хліба* (Зар., 259); *А я чуток не дочувала, втішала матір попервах* (Кост., 39);

Приручив його лікар партизанський, взяв шефство над хлопчиком (Гонч., 495); *“Бреше, - скажуть, - сякий-такий!”* (Звичайно, не в очі). *“А так тільки псує мову Та людей морочить”* (Шевч., 29). Особливістю речень цього типу, порівняно з попередньою групою є те, що в них пацієнс характерний як об’єкт-особа, на який активно діє суб’єкт, впливаючи на волю, почуття або розум особи, при цьому не видозмінюючи і не знищуючи об’єкт. Імпліцитно простежується вказівка на певні зміни в стані суб’єкта. Можна виділити один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – кого”

Вчителька заспокоює учня;

4) дієсловами активної діяльності агенса, що позначають позитивний або негативний емоційний вплив на об’єкт (*окриляти, смішити, ображати, хвилювати, шантажувати*): *Тільки дивовижною силою волі тримав [Захар] свою увагу на окопі, відповідав бійцям, бадьорив їх, мобілізуючи на пильність* (Загр., 345); *Особливо хвилює дячка Онисько: це ж такий мізерний чоловік* (Хвил., 284); - *Ви ображаєте людей ... – вчитував нас перехожий* (Сим., 191); - *Що ти, хлопче, розводиш паніку і нервуєш людей щораз?* (Ол., 181); *Еней був тяжко не по серцю Юноні – все її гнівив ...* (Котл., 7). Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – кого”

Хлопця шантажує невідомий;

5) дієсловами активної діяльності агенса, під активним впливом якої змінюється зовнішній вигляд або стан особи (*будити, знесилувати*): *Я будує дружинку, щоб переконатися, що вона є ...* (Іванич., 377); *І ти біг до дядька Никифора за тридев’ять земель, розбурхував його ...* (В.Погр., 76). Позицію суб’єкта та об’єкта обов’язково займає істота, тобто конструкція має таку форму прочитання:

“хто – Vf – кого”

Лікар вилікував хворого.

Структурна модель N1 – Vf – N5

В. В. Виноградов вважає, що при дієсловах взаємноспрямованої активності (реципрокно-рефлексивних) виступає орудний соціативний, тобто орудний об’єкта, разом з яким реалізується дія [49, с.633].

Орудний об’єкта поєднується:

1) з дієсловами комунікативно-контактної дії та дієсловами взаємноспрямованого прояву емоцій (*ладити, приятелювати, спілкуватися*): *Отак я й прибився в село Rogozivku та й познайомився з дідом Ільком Пелехатим ...* (Дім., 6);

2) з дієсловами зі значенням “об’єднуватися або роз’єднуватися” (*вінчатися, кооперуватися, миритися, прощатися, розлучатися*): *У Кайдашевій хаті стала мирнота : свекруха помирилася з невісткою* (Н.-Лев., 263); *Я ніколи не помирюсь з фашистами* (Янов., 309); *Татарка побалакала з дорослою жінкою. І попрощалася з Фатьмою* (Янов., 69); *І сотні нас з чужинцем побратались, Втекли від нас в ворожий стан* (Ол., 126); *Хочуть [древляни] з Ольгою миритись, До княгині шлють послів ...* (Олесь, 336).

Особливістю цих двох семантичних структур є те, що вони відображають процеси, у яких лівий партиципant бере активну участь (він є агенсом), а правий — неактивну, характеризує як об'єкт / партнер, “зацікавлений у здійсненні змісту предиката” [4, с.29], причому обоє партиципantів експлікують “особу” (або “персоніфіковану особу”). Отже, можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граер ким”

Хлопець знайомиться з дівчиною.

Підгрупа дієслів одруження (*вінчатися, обручатися, одружуватися, оженитися*) керує переважно орудним відмінком з прийменником *з*: *Він знає, що їм навіть відомо, коли він буде вінчатися з Гликерою Парменовною ...* (Виннич., 56); *... Я хотів би одружитись з дівчиною, яку покохав ...* (Домонт., 137); *Ума Турман заручилася з мільйонером* (УМ – №103. – с.12). Ці дієслова також можуть керувати місцевим відмінком з прийменником *на*: *... признався, що він [офіцерик] жити не може без Галі – хоче на ній одружитися* (Дім., 23). Особу, з якою беруть шлюб, може позначати форма знахідного відмінка із прийменником *за*, напр.: *Під кінець вечірки, коли Ніна танцювала з полковником, вона, торкаючись носа партнера прошепотіла: – Я даю згоду, я вийду за вас* (Павлов., 60). Сполучення з цим значенням належать до числа фразеологізованих [227, с.485].

3) дієсловами, що позначають боротьбу, ворожнечу, з проявом взаємноспрямованої активності (*ворогувати, сперечатися, судитися*): – *Він б'ється з нашими ворогами – большевиками й денікінцями* (Штан., 8); *Едик сперечається зі мною, ми з ним на цьому терені так і не дійшли згоди* (Мушк., 201); *Він [Симон] і з Басею не посварився жодного разу ...* (Дім., 190). Позицію суб'єкта і об'єкта обов'язково займає назва особи, тобто можна виділити таку форму прочитання речення:

“хто – Vf – граер ким”

Працівник судиться з підприємством;

4) дієсловами, що мають експресивний відтінок і означають “займатися ким-небудь” (*няньчитися, опікуватися, опікунствувати*) та дієсловом зі значенням “знущання” (*знущатися*): *Окрім усього Демид опікувався сім'єю брата* (Павлов., 20); *Федір Данилович ніби грався з дітьми, і вони його слухали, виконували кожний його наказ, до кінця підкорялись волі старого вчителя* (Збан., 118); *Матвій відіграв таку роль у подальшій долі Уляни, що я мушу возитися з ним* (Дім., 41). Суб'єктом і об'єктом у таких реченнях завжди є назва особи. Можливе функціонування одного варіанту прочитання речення:

“хто – Vf – /праер/ ким”

Мати няньчиться з дитиною.

Деякі дієслова можуть мати варіантне керування: *знущатися з однокласника / над однокласником, опікуватися хворим / над хворим, про хворого, няньчитися з дитиною / коло дитини.*

Структурна модель **N1 – Vf – N5 – (Adv Facult)**

Речення цієї моделі, крім обов'язкових позицій суб'єкта та об'єкта, можуть також поширюватися обставинним детермінантом, який виступає конкретизатором дії. Його форма стосовно дієслівного предиката є довільною. Залежно від уточнення дії компонент **Adv** може набувати вигляду **Adv inten, Adv man, Adv temp**. Напр.: *Комаха з Ірцею приятелюють нещодавно* (Домонт., 176); ... *Зина розповіла мені про поета Стефана Хоминського, що з ним вони, Зина й Леся, познайомилися улітку ...* (Домонт., 92); *Тут вона подружилася з лікарем-терапевтом – дружиною одного військового командира Валентиною* (Павлов., 60); *Послали мене, я з ним [Андріяном] дружив потай од усіх і не поділяв ворожнечі до Мальви ...* (Земл., 13); *Данько здружився з Даринчиним батьком у нічних, хоч і був значно молодший за нього* (Земл., 79).

Структурна модель **N1 – Vf – N3**

Значення давального відмінка, що обслуговує периферійні позиції об'єкта, – зауважує М. Я. Плющ, – варто розглядати як первинні, синтаксично і семантично не зумовлені [198, с.45].

Речення цієї моделі повідомляють про те, що агент здійснює активну діяльність, у якій так чи інакше зацікавлений бенефіціант, на користь або на шкоду якого вона відбувається. Загалом їх організують дієслівні предикати зі значенням:

1) допомоги, шкоди (*допомагати, заважати, протидіяти, шкодити*):

Енергійно допомагала [Наталка] йому [Григорію], вказувала, з якого боку краще йому підійти тощо (Багр., 126); *А взагалі я не хочу їм перешкоджати* (Янов., 421). Позицію суб'єкта обов'язково займає назва особи, об'єктом може бути як назва істоти, так і неістоти. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кому”

Донька допомагає матері

б) “хто – Vf – чому”

Вони протидіяли стихії;

2) зі значенням негативного емоційного впливу на об'єкт (*набридати*): *Катруся мала приходити тоді, коли Ядзя захоче з нею побавитись та **надоїсть** їй французька бонна* (Коц., 116). Суб'єктом у таких реченнях завжди є особа, об'єктом може бути як назва істоти, так і неістоти. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кому”
Він мені набрид

б) “що – Vf – кому”
Нам набрид дощ.

3.3.3. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами мовленнєвої діяльності Структура Subj – Vf Praed – Obj

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

- 1) одно-двовалентний предикат у двовалентній реалізації. Напр.: *Гомонить [жінка] до п'ятьох своїх привидів, що дивляться на неї зі стіни, з фотографій, побляклих од часу ...* (Дім., 51);
- 2) двовалентний предикат. Напр.: *Ми часто вживаємо такий термін: здоров'я нації, відриваючи його від не менш важливішої і вирішальнішої категорії, такої як “моральне здоров'я”* (Мовч., 134);
- 3) дво-тривалентний предикат у двовалентній реалізації. Напр.: *Відвідувачі, археологи та працівники музею розповідають про дивні видіння та чудесні зілєння* (Віче – №1. – с.31);
- 4) двовалентний предикат у тривалентній реалізації: Напр.: *... Янголи ніжні-няньки златоусті – тиху молитву наспівують Усті: слуха дитя* (Римар., 60).

Відмінкові форми в них валентно зумовлені дієслівним предикатом. Лівобічну позицію займає суб'єкт-діяч у формі називного відмінка, правобічну – словоформи у непрямих відмінках: об'єкт дії оформлений знахідним, орудним чи родовим відмінком.

Структурна модель N1 – Vf – N4

Речення з об'єктним компонентом, вираженим формою знахідного відмінка, відзначаються високим ступенем продуктивності. Структурну модель формують предикати, які на формально-граматичному рівні виражені:

1) дієсловами зі значенням загального процесу говоріння, мовлення, які керують формою знахідного відмінка (*висловлювати, говорити, казати, мовити, називати*): **Не говорять про це, не співають про це - це не можна в словах передати** (Сос., 301); **Про яку небезпеку балакає сьогодні американський крамар Трумен ...** (Довж., 62); **Дівчина сказала неправду** (Соб., 9); **Жінки, серед свого вбозтва, дивились на неї і слова не вимовляли; знали святиню, що перед ними** (Барка, 84); **Я покликав тебе. Я назвав твої символи давні й недавні** (Герасим., 90); **Сава промовляв молитви і відчував, як вони поволі проганяють із серця тривогу** (Мотр., 144). У реченнях цієї семантики, суб'єктом мовлення завжди є назва особи, об'єктом може бути істота або неістота. Ця модель може бути реалізована в таких варіантах прочитання речення:

а) “хто – Vf – що”

Експерт висловлює думку

б) “хто – Vf – граєр кого”

Мати говорить про сина

в) “хто – Vf – граєр що”

Диктор говорить у мікрофон;

2) дієсловами зі значенням характеру передачі повідомлення (*кликати, співати, коментувати, повторювати, стверджувати*): **Ці нічні голоси – ... ти накликав їх сам ...** (Римар., 46); **Колядки мати наспівувала** (Довж., 46); **Отакий-то Перебендя, Старий та химерний; Заспіває про Чалого – На Горлицю зверне ...** (Шевч., 44); **Він полюбив її ім'я і повторював його** (Підмог., 342); **... Дослідник Ксенофонт Сосенко стверджував надзвичайну стародавність українського народу ...** (Мовч., 82). Предикат відкриває позиції суб'єкта-мовця; об'єктом може бути як істота, так і неістота. Ця модель може бути представлена в таких варіантах прочитання речення:

а) “хто – Vf – що”

Оглядач коментує матч

б) “хто – Vf – кого”

Історик характеризує полководців

в) “хто – Vf – граєр кого”

Учитель розказує про письменника

г) “хто – Vf – граєр що”

Екскурсовод розповідає про музей;

3) дієсловами мовленнєвої діяльності, які характеризують манеру і спосіб говоріння (*лепетати, кричати, мугикати, шептати*): **І баба Ликора шепоче молитву** (Гуц., 69); **Не контролюючи себе, я белькотів щось дурне, дріб'язкове, безпомічне ...** (Дрозд, 100); **Щось бубніли старі горожани, возячися з куренням** (Барка, 171); **Разів зо два він [Федько] приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомний** (Виннич., 229); **Тарас Семенович трохи розплющив очі, мугикнув щось, заплющив знов, ще раз тихо мугикнув ...** (Виннич., 37); **Я відгортав ті подарунки руками, намагався перекричати натовп ...** (Іванич., 426). Суб'єктом мовлення обов'язково виступає назва особи, об'єктом може бути як істота, так і неістота. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – що”

Абітурієнт диктує правила

б) “хто – Vf – граєр кого”

Роботодавець кричить на робітників

в) “хто – Vf – граєр що”

Глядачі гомонять про виставу;

4) дієсловами виразної артикуляції у комунікативному акті (*декламувати, інтонувати, скандувати, цитувати*): **На шкільному дворі влаштувався**

концерт: співав шкільний хор, **декламували вірші**, грала музика (Збан., 45); Вони [кубинці] **нерідко цитують Фіделя Кастро**, який сказав, що народ поважає їх не лише за те, що вони – люди з медичною освітою, а й за їхню людяність та увагу до хворих (Віче – №1. – с.27). Суб'єктом мовлення виступає назва особи, об'єктом може бути як істота, так і неістота. Можливі такі форми прочитання:

а) “хто – Vf – що”

Актор декламує вірш

б) “хто – Vf – кого”

Учитель цитує Шевченка;

5) дієсловами “спонукання” (*агітувати, допитувати, закликати, інструктувати, повчати*): Кожного з нас допитували: “Звідки ви родом? Де ви взялися?” (Сверст., 98); *А ми вам напишемо про нашу війну і не будемо нікого агітувати* (Янов., 285); ... *Знакам сузір'їв і числам магічного смислу, –Внемліть! – наказую! – Я Закликаю вогонь* (Ол.*, 307). Суб'єктом мовлення є назва особи, а об'єктом – істота. Можлива така форма прочитання речення:

“хто – Vf – кого”

Слідчий інструктує групу;

б) дієсловами ‘нарікання’ (*жалітися, нарікати, причитати, ремствувати*): **Не нарікай на тьму злостиво**, *А краще засвіти свічу!* (Павл., 408); *Мати жалілася на тісноту ...* (Довж., 162); **Ніхто не скарживсь на втому**, *не посилавсь на трудове законодавство ...* (Гонч., 519); **Не може Марія поскаржитися на Домаху**, *свою стару господиню* (Самчук, 30); **Голодний пес меланхолічно жаліється на життя** (Янов., 134). Суб'єктом мовлення у таких реченнях є назва особи, об'єктом – істота або неістота. Форми прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр кого”

Жінка ремствує на чоловіка

б) “хто – Vf – граєр що”

Невдаха нарікає на долю.

Структурна модель N1 – Vf – N5

За цією моделлю побудовано речення, у яких об'єкт експліковано орудним відмінком іменника. Об'єкт у формі орудного відмінка сполучається з:

1) дієсловами зі значенням загального процесу говоріння, мовлення (*балакати, говорити*): *Татарка побалакала з дорослою жінкою* (Янов., 69). Суб'єктом мовлення і об'єктом при таких дієсловах виступає назва особи. Отже, можливий один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граер ким”

Дівчина говорить з подругою;

2) дієсловами мовленнєвої діяльності, які характеризують манеру і спосіб говоріння (*гомоніти, шепотіти*): *Вони [дівчата] ще довго гомоніли з хлопцями* (Мотр., 687). Позичії суб'єкта та об'єкта мовлення займають назви особи.

Можливий один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граер ким”

Кондуктор гомонить із пасажирками;

3) дієсловами, що позначають обмін інформацією між суб'єктом і об'єктом (*диспутувати, розмовляти*): *Слово за слово вони [циганки] розговорилися з господаркою, “щиро” поспівчували їй* (УМ – № 121. – с.22). Суб'єктом мовлення в таких реченнях є назва особи, об'єктом – істота, що визначає один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граер ким”

Науковець дискутує з колегами;

4) дієсловами “спонукання” (*командувати*): *Усім весільним ходом командував прибулий кінорежисер, йому підкорялись музики, гості й молоді* (Зар., 350); *Червона, сердита й од того дуже рішуча, вона [баба Мотя] голосно командувала Ритою, Дімою та їхньою завжди мовчазною мамою ...* (Дім., 85). Позичію суб'єкта в таких реченнях завжди займає назва особи, об'єктом може бути як істота, так і неістота. Можливі такі форми прочитання речення:

а) “хто – Vf – ким”

Мати командує батьком

б) “хто – Vf – чим”

Найстарший командує полком

в) “хто – Vf – граер ким”

Ватажок командує над стрільцями.

Структурна модель N1 – Vf – N2

Компонентами цієї структурної моделі є іменник у формі називного відмінка, відмінювана форма дієслова та прийменниково-іменникові форми родового відмінка. Родовий відмінок сполучається з дієсловами мовленнєвої діяльності, які характеризують манеру і спосіб говоріння (*кричати, гукати, шепотіти*): *До кого ж кричати і до кого заяву на честь і совість подавати?* (Чорногуз, 25); *Та з'явилася ти і до когось гукала ...* (Охрім., 83); *Бувало, що так ось шепотіла вона [Лідія Яківна] до молодій сосонки, що ледь піднялася над землею на долоню* (ЛІМЖ – № 4. – с.14). Суб'єктом мовлення є назва особи, об'єктом може бути як істота, так і неістота, отже, можливі такі форми прочитання речення:

а) “хто – Vf – граер кого”

Батько гукає до сина

б) “хто – Vf – граер чого”

Чоловік волає до неба.

3.3.4. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура

речення з дієслівними предикатами мисленнєвої діяльності Структура Subj – Vf Praed – Obj

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

1) одно-двовалентний предикат у одновалентній реалізації. Напр.: *Минали дні, Ніна обмірковувала, а відповіді у своєму серці не знаходила* (Павлов., 59).

1) двовалентний предикат. Напр.: *Солдати, солдати, солдати, Я завжди пригадую вас* (Луц., 41); *Ми дошукуємось не прихованих окультних знань, а історичних знань про себе, про свій родовід ...* (Мовч., 166);

Відмінкові форми, вербалізовані валентно зумовленими компонентами речення дієслівних предикатів мисленнєвої діяльності, мають такі особливості: лівобічну позицію займає суб'єкт – виконавець процесу мислення у формі називного відмінка. У правобічній позиції перебувають переважно прийменниково-іменникові словоформи у непрямих відмінках: знахідному, орудному, родовому та місцевому.

Структурна модель N1 – Vf – N4

Форма знахідного відмінка займає позицію об'єкта при дієсловах, які позначають:

1) власне процес мислення (*думати, мудрувати, обдумувати, омріювати*): *Я вірю в риму, У силу слова незбориму, В талан-натхнення, В Божий дар* (Світлич., 84); *Він [батько] так заглибився в думки, що не почув, коли вона зайшла* (Іванич., 330); *Ось чому ми занурюємось в давнину, в доісторичну добу* (Мовч., 27); *Жадану волю вимріяв Богдан ...* (Луц., 331). І. Р. Вихованець зазначає, що ряд дієслів після приєднання префіксів сполучається з широким колом залежних іменників. Напр., дієслово *думати* без префіксів керує переважно однокореневими іменниками, а це саме дієслово префіксоване – багатьма абстрактними іменниками [50, с.16-17]. Позицію суб'єкта обов'язково займає назва особи, об'єктом може бути назва істоти або назва неістоти. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр кого”
Жінка думає про онуків

б) “хто – Vf – граєр що”
Студент думає про іспит

в) “хто – Vf – що”

Учень обмірковує свій вчинок;

2) розуміння (відгадувати, вчитуватися, збагнути, прогнозувати, розуміти): Шахай промовчав хвилину, наче **хотів збагнути** всю серйозність свого становища (Янов., 16); Ворона знала кожного з нас як облупленого, бачила – хто чим дише і чого хоче (Довж., 189); Хіба вони розуміють справжній повітряний бій? (Янов., 272); Він швидко спростував цю страшну думку – адже ж Надійка, як і він, вперше у цьому місті (Підмог., 325); Тут, у правдивім краю благодаті ... долю розгадує жриця-примула ... (Римар., 61); Гірка остання ніжність кохання, коли обидва, він і вона, усвідомили неминучість розлуки ... (Домонт., 89). Об'єктом мисленнєвого процесу є іменник-назва істоти або назва неістоти. Можливі такі форми прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Директор знає усіх працівників

б) “хто – Vf – що”

Дідусь читає газету

в) “хто – Vf – у що”

Дівчина вчитується у роман;

3) запам'ятання / забування (забувати, запам'ятовувати, згадувати, пам'ятати, пригадувати): Цю грозу не забуду ніколи ... (Вінгр., 182); Я згадав вогкуватий, голий без снігу січень 1918-го року, фіолетові присмерки, живу тривогу пожеж та вибухів ... (Домонт., 55); Я пам'ятаю цей особливий серпневий запах, яким було напоєне все повітря, і не лише букет ... (Мовч., 170); Пригадую Мадонну Рафаеля – Мистецтво вічне, вічне-бо життя (Павл., 370). Об'єктом може бути іменник з конкретним значенням – назва особи.

Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Випускники згадують першу вчительку

б) “хто – Vf – що”

Ми пам'ятаємо День Перемоги

в) “хто – Vf – граєр що”

Дівчина забула про зустріч;

4) мисленнєву діяльність, процеси, пов'язані з оволодінням певною інформацією (виучувати, вчити, повторювати, итурмувати(перен.)): Ще молодим вивчив напам'ять Біблію і дуже цим пишався (Павлов., 19); Починаючи від найперших фізичних вправ – потягушок, далі – через забавлянки та чукикалки дитя активно засвоює рідну мову ... (Мовч., 101); Він [Панас Григорович] учить, уперто студіює чужоземні мови, багато читає ... (Домонт., 148). Позичку об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Максим зубрить формули;

5) мисленнєву діяльність, пов'язану з логічними операціями (вирішувати, лічити, рахувати, розраховувати): Словом, перелічив [професор] усі сторони світу (Чорногуз, 311); І починає перераховувати [П. Толочко] народи [ірланців та інших], що перейшли на мови своїх колонізаторів ... (А. Погр., 28). Об'єктом виступає іменник-назва неістоти. Існує один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Бухгалтер підсумовує баланс;

б) мисленнєву діяльність, пов'язану з процесом дослідження (*деталізувати, дешифрувати, розв'язувати, розслідувати, тлумачити*): *І коли дехто розводив руками у безнадії, Бебешко Володимир не здавався, систематизував результати лікування, узагальнював власний і досвід колег – гематологів (Павлов., 35); “Працюючи над трипільським алфавітом, він [проф. М. Суслопаров] розв'язав, - зазначає О.Знойко, - важливу проблему хронології етрусського і пеласгського алфавітів” ... (Мовч., 71); Колегія Держкомлісгоспу України проаналізувала стан розробки згарищ та обсяги робіт з їх заліснення на землях лісогосподарського призначення... (ЛІМЖ – № 6.– с.4).* Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Слідчий розслідує справу;

7) процеси мисленнєвої творчості людини (*видумувати, винаходити, придумувати, римувати*): *Діти моїх ровесників пишуть вірші, випірнувши над нами і навіть над музикою ... (Герасим., 81); І наші пращури творили – творили мову, творили пісні, творили культури, творили жанри ... (Мовч., 90).* Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Поет пише вірші.

Структурна модель N1 – Vf – N5

Форма орудного відмінка поєднана:

1) з дієсловами, що позначають власне процес мислення (*думати, марити, міркувати, оперувати, розмишляти*): *Снив, марив [Лука] нею [Настусею] (Мотр., 47); Я оперував останніми даними закордонного ринку ... (Домонт., 58).* Об'єктом можуть бути іменники-назви неістот або іменники-

назви істот. Ця модель може знаходити вияв у таких варіантах прочитання речення:

а) “хто – Vf – граер чим”

Школяр думає над завданням

б) “хто – Vf – ким”

Хлопець марить коханою

в) “хто – Vf – чим”

Філософ оперує категоріями;

2) з дієсловами розуміння (*володіти*): *Цікаво подивитись на обстановку, в якій мешкають професори, – загадкові люди, що читають лекції, володіють таємницями знання ...* (Домонт., 197). Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – чим”

Міністр володіє багатьма іноземними мовами;

3) з дієсловами мисленнєвої діяльності, що називають процеси, пов'язані з оволодінням певною інформацією (*обізнаватися, ознайомлюватися*): *Я збираюся ознайомитися із системою господарювання на селі* (Явор., 265). Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граер чим”

Рецензент ознайомився з монографією.

Структурна модель **N1 – Vf – N2**

Родовий відмінок об'єкта сполучається з дієсловами, що позначають процес мислення у певних модальних виявах (*абстрагуватися, воліти, жадати, прагнути, хотіти*): *Він [Микола] не міг абстрагуватися од кари за минуле* (Мушк., 176); *Він [Корвин] волів платонічної дружби, вона [Таня] думала про шлюб* (Домонт., 225); *Не дивуйтесь, що серце так рв'яно, Щиро прагне і волі, і діла ...* (Л. Укр., 55); *Ще раз пробач, – я не уявляю твого обличчя* (Янов., 373). Об'єктом виступає іменник-назва неістоти. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – чого”

Турист не уявляв такої краси

б) “хто – Vf – граер чого”

Вона вміє абстрагуватися від другорядного.

Структурна модель **N1 – Vf – N6**

Форма місцевого відмінка поєднується:

1) з дієсловами, що позначають спосіб мислення (*загрузати* (перен.), *занурюватися* (перен.), *зосереджуватися*): *Абітурієнт повинен розуміти мову в обсязі тематики, визначеної програмою середньої школи: сприймати мову іншої особи як при безпосередньому спілкуванні, так і у відео- й аудіозаписах, зосереджуватися на змісті матеріалу* (УМ – № 121. – с.3). Позицію об'єкта займає іменник-назва неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граер чому”

Аспірант зосереджується на опрацюванні літератури;

2) з дієсловами розуміння (*орієнтуватися, розбиратися, розумітися, шурупати*): *Одразу скажемо: хлопець не дурень. ... Розбирається у стилістиці ринку* (Чорногуз, 272); *... Школярі Луганщини, швидше за все, сумніваються у своїх знаннях державної мови* (ГУ – №87. – с.5). У функції об'єкта виступає іменник-назва істоти або назва неістоти. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – праер чому”

Студентка орієнтується в темі

3) з дієсловами пам'яті (*відкладатися* (перен.), *вкарбовуватися* (перен.), *закарбовуватися* (перен.), *запам'ятовуватися*, *змальовуватися* (перен.)): День визволення в Іванову пам'ять закарбувався назавжди (Мушк., 190). Позицію суб'єкта займають назви неістот, об'єктом може бути як назва істоти, так і неістоти. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – праер чому”

Щаслива подія закарбувалася в пам'яті.

3.3.5. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами ставлення суб'єкта до об'єкта Структура Subj – Vf Praed – Obj

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

1) двовалентний предикат у тривалентній реалізації. Напр.: “*Кару буду я мати не за гріх з Даринкою, а за те, що для спокійного життя своєї крові відрікся*” (Іванич., 418); *В людях найбільше ціную доброту, щирість, порядність ...* (ЛІМЖ – № 1. – с.8);

2) дво-тривалентний предикат у двовалентній реалізації. Напр.: *Дмитро підвівся, тихо подякував Мотрі й пішов, ніким не помічений* (Зар., 259); *Тільки дід Ілько, а тоді молодий іще чоловік, не засуджував Уляну* (Дім., 16); – *Поете! Нагору поспішайте. Там про вас іде грандіозна мова. Сам N. вас критикує. Швидше!* (Довж., 130).

Об'єктна синтаксема при двовалентних предикатах ставлення особи до іншої особи або предмета експлікована формою знахідного, родового, давального, орудного та місцевого відмінків.

Структурна модель N1 – Vf – N4

Форма знахідного відмінка поєднується:

1) з дієсловами, що позначають позитивне ставлення суб'єкта стану до об'єкта (*боготворити, любити, обожнювати, поважати, шанувати*): Він [батько] **шанував мистецтво** (Довж., 176); Ми **любили, любили** Карооку Лариску (Луц., 62); **Покохала ти душу мою** ... (Ворон., 83); На неї [Ольгу] **здивлялися навіть дідугани** ... (Сим., 171); **Бо ці сади – твої, в них буде вічно літо, коли в них будеш ти; голуб їх і жалій** (Сос., 317); Та я на тебе лиш молився, Тебе одну **боготворив** (Луц., 368). Суб'єктом стану завжди є особа, об'єктом може бути особа або предмет. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Діти шанують батьків

б) “хто – Vf – що”

Громадянин поважає закони;

2) з дієсловами, що позначають негативне почуттєве ставлення особи до об'єкта (*висміювати, зневажати, ігнорувати, іронізувати, ненавидіти*): **Зневажав** [батько] начальство і царя (Довж., 172); Ми **нехтуємо почуття** (Домонт., 228); **Водночас ми не можемо ігнорувати варіант** подвійної, або динамічної, гнучкої культурної **самоідентифікації** (Дзюба, 117); **Пошли ж ти їй долю – вона молоденька, Бо люди чужії її засміють** (Шевч., 10); **Ми любимо простоту і ясність у речах і розмовах, ми ненавидимо брехню** ... (Янов., 195). У реченнях цієї структури носія негативного ставлення позначають іменниками (займенниками). У ролі об'єкта виступають назви конкретних предметів чи абстрактних понять. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Всі зневажали боягуза

б) “хто – Vf – що”

Дівчина проігнорувала телефонний дзвінок;

3) з дієсловами зовнішнього вияву позитивного ставлення у мовленні та поведінці (*благословляти, виправдовувати, славити, хвалити, цілувати*): **Я тлінності закон благословляю** ... (Павл., 381); **Оксана пестить, горне до лона, цілує Марію** (Самчук, 6); **Він** піднявся, **поцілував її руку і зник за дверима** (Павлов., 59); **Ми вітаємо з тобою весни жаданий поворот** (Сос., 279). Позицію суб'єкта займає назва особи, об'єкта – істота або неістота. Можливі два варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Дівчина виправдовує подругу

б) “хто – Vf – що”

Українці славлять рідну землю;

4) з дієсловами зовнішнього вияву негативного ставлення у мовленні (*винити, ганити, корити, критикувати, соромити*): ... [Син] **критикував допотопні методи одержання металу в епоху звільненої атомної енергії і доводив старого до розпачу** (Янов., 431); **Ні, вона все-таки не оскаржує його** (Самчук, 79); **Пощо неважиш славу роду. Козацького і силу горду? Пощо плямуєш честь герба?** (Світлич., 77); **Я чекав, що вона мене присоромить** ... (Іванич., 318).

Суб'єкт представлено назвою особи, об'єктом може бути як істота, так і неістота, крім речень із предикатом *соромити*, який сполучається лише з об'єктом-істотою. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – що”

Глядач критикує телепередачу

б) “хто – Vf – кого”

Директор соромить працівника;

5) з дієсловами, що позначають образливе ставлення суб'єкта щодо об'єкта, висловлене в процесі збудженого стану (*клясти, лихословити, лаяти,*

проклінати): *О, як ми ревно клянемо тиранів, А їм оте – як мертвому баклага...* (Ол., 130); *Лаяли й шельмували його [поета] молоді, власть імуці люде ...* (Довж., 129); *Біга Катря боса лісом, Біга та голосить; То прокліна свого Йвана, То плаче, то просить* (Шевч., 35). Предикат сполучається з суб'єктом-особою; об'єктом може бути як істота, так і неістота. Ця модель знаходить реалізацію в таких варіантах прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Наглядач лаяв усіх

б) “хто – Vf – що”

Люди клянуть тиранів;

б) з дієсловами зі значенням прославлення, вихваляння (*прославити, славити, вихвалювати, розхвалювати*): *І кожний вихваляє свій товар, До вечора тут гамір не вгаває ...* (Луц., 348); *Її [красу] я славлю і хвалю І кожну їй хвилину Готов оддати без жалю* (Ворон., 68); *А чи не занадто вже я славословлю старих своїх коней, і село, і стару свою хату?* (Довж., 198); *Він [софта] звеличав пишність й мудрість великих ханів ...* (Коц., 15). Суб'єктом обов'язково є особа, в позиції об'єкта може бути істота чи неістота. Ця модель може реалізуватися в двох варіантах прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Викладач розхвалив студента

б) “хто – Vf – що”

Українці славлять Батьківщину;

7) з дієсловами зі значенням спрямування інтересу на об'єкт (*загравати, зацікавлювати, інтересувати*): *Я роблю вигляд, що листоноша зовсім мене не цікавить, ніби я й зовсім не дивлюсь, куди він понесе пошту* (Домонт., 76); *Наталка заповзялася на нього особливо – така її вже вдача ...* (Багр., 127). Позицію суб'єкта займає назва особи, об'єкта – істота або неістота. Суб'єкту позицію може також займати іменник з абстрактним значенням. Напр.: *Вер приваблювало химерне “ніби” її сьогоднішніх відвідин* (Домонт., 255); *Солона прохолода принаджувала гостей, і вони, замовивши собі каву, тислись до вікон або сідали на веранді* (Коц., 117). Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Незнайомець цікавить мене

б) “хто – Vf – що”

Випускниця облюбувала сукню

в) “хто – Vf – граєр що”

Забудовники зазіхають на земельні ділянки

г) “що – Vf – кого ”

Ціни приваблюють покупців;

8) з дієсловами зі значенням втрати інтересу до об'єкта з подальшим припиненням контакту з ним (*сторонитися, уникати, цуратися*): *Явтушок остерігався Фабіяна так само, як Фабіян Явтушка* (Земл., 485); *Грицько зиурався дівчини такої!* (Кост., 19); *Він [Комаха] ретельно уникав дівчини* (Домонт., 205); *За ці дні вдома Наталка ще більше наче зчужіла – сторонилась Григорія* (Багр., 143); *Отаке-то лихо, бачите, дівчата. Жартуючи кинув Катрусю москаль* (Шевч., 30). Суб'єктом ставлення таких речень завжди є особа, об'єктом – особа. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – кого”

Учні уникали новачка;

9) з дієсловами різної семантики, що межує з семантикою ставлення до особи (предмета) (*визнавати, прощати, реагувати, розраховувати*): *Профілюючий екзамен здасть на “четвірку, її просто зріжуть, хоч відповідала відмінно на всі питання* (Павлов., 149); *Господь мене простить: неправедно я жив ...* (Римар., 68); *Виставляй у краці вітрини хрещатинських “Чарівниць”, копіюй (поки не пізно) зачіску і випускай живим на “хрещату дорогу”* (Чорногуз, 273); *Вона кинула дразнити мене, як це робила торік узимку ...* (Домонт., 91); *“Ми наслідуємо Сухомлинського!” – б'ємо себе в груди* (В. Погр.,); *Тож голосуйте, “хуторяни”, за “українських комуністів”!* (Чорногуз, 36). Суб'єкту позицію займає іменник-назва особи, в позиції об'єкта може бути особа чи предмет.

Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Дружина очікує чоловіка

б) “хто – Vf – що”

Працівники фірми саботують накази

в) “хто – Vf – граєр кого”

Іменинниця чекає на гостей

г) “хто – Vf – граєр що”

Гравці розраховували на перемогу.

Структурна модель N1 – Vf – N2

Прийменникова форма родового відмінка об'єкта поєднана:

1) з дієсловами зовнішнього вияву негативного ставлення у мовленні (*глумитися, глузувати, кепкувати, насміхатися*): *Грицько дразнив Наталку, Наталка глузувала з Грицька* (Багр., 120); *Жінки платили цапові такою самою неприязню, декотрі відверто глумилися з нього, тому мусив остерігатися їх ...* (Земл., 18); *Зовні студенти сприймають усе це як належне, розстаються з чубами нібито легко, кепкують один з одного ...* (Гонч., 65); *Даринка ж гадала, що то вони насміхаються з неї, і ще більше заплакала в хліві ...* (Земл., 139). Позицію суб'єкта займає назва особи, об'єкта – істота або неістота, виражена формою родового відмінка з прийменником з. Можливі такі форми прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр кого”

Люди глумилися з нього

б) “хто – Vf – граєр чого”

Діти глузували з його бажань;

3) з дієсловами зі значенням спрямування інтересу на об'єкт (*загравати, піддобрюватися, підлабузнюватися, підлащуватися, підлизуватися*): *... І в педінституті, де вона продовжувала навчання, залищалися до неї хлопці, хоч їх там було не багато ...* (Мушк., 11); *Я при звичаївся до цієї родини і щиро*

прив'язався до Лесі (Домонт., 164); *Отож я міг би вільно дихати, гуляти з парубками, загравати до дівчат – все, чого прагне молода нерозтрачена душа* (Шев., 266). *І підлабузливсь [Вулкан-коваль] до Киприди, Як до просителя тисець* (Котл., 127). Позицію суб'єкта займає назва особи, об'єкта – істота, виражена формою родового відмінка з прийменником *до*. Отже, можлива така форма прочитання речення:

“хто – Vf – граєр кого”

Хлопці залицяються до дівчат;

4) з дієсловами зі значенням втрати інтересу до об'єкта з подальшим припиненням контакту з ним (*відвикати, відрікатися, відступатися, відчужуватися*): *І ти такою обов'язково будеш. Бо ти ... підвелася з колін, відмовилася від безглуздих ідеологічних химер* (Ільн., 65); *Однак Раїса бачила, що він [о. Василь] ухиляється од давніх бесід та суперечок, які так подобались Раїсі* (Коцюб., 54); *Рузя ж, полишена на себе з усіма печалями, дедалі більше відчужувалась од нелюба ...* (Земл., 16). Для суб'єкта характерною є наявність семи “особа”, об'єктом виступає істота або неістота, отже, можливі такі форми прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр кого”

б) “хто – Vf – граєр чого”

Уляна відколювалася від подруг

Водій відхрещується від відповідальності;

5) з дієсловами різної семантики, що межує з семантикою ставлення до особи (предмета) (*адаптуватися, залежати, звикати, підморгувати*): *Я не міг звикнути до такої кари* (Іванич., 302); *... І тільки від мене залежала зараз доля експедиції, на результати якої з нетерпінням чекає земля* (Дрозд, 51); *До всього незвичайного ми дуже швидко адаптуємось і витрактуємо все за спрощеними схемами: антена, розетка, пульт управління – телевізор ...* (Мовч., 50); *Музиканти, яких я назвав по-своєму, підморгували до мене ...* (Іванич., 419). Суб'єктом таких речень є особа, об'єктом може бути як особа, так і предмет. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр кого”

б) “хто – Vf – граєр чого”

Учні звикли до вчителя

Ми адаптуємося до нових умов.

Структурна модель N1 – Vf – N3

На думку М. Я. Плющ, в українській мові, давальний у своїх основних значеннях функціонує як конкретний, семантичний, слабкокерований відмінок, здатний самостійно поширювати предикат чи предикатну основу речення [198, с.45]. Речення з конститутивним компонентом, вираженим формою давального відмінка, не характерні широким діапазоном значень.

Форма давального відмінка поєднується:

1) з дієсловами, що виражають негативне ставлення суб'єкта до об'єкта (досаждати, заздрити, недовіряти, суперечити): **Заздрив** [Коляда] чужому, бодай маленькому, щастю, злився, коли люди сміялись (Зар., 72). Суб'єктом таких речень завжди є особа, об'єктом може бути як особа, так і предмет.

Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кому”

Гравець заздрив переможцю

б) “хто – Vf – чому”

Вона суперечила своїм поглядам;

2) з дієсловами, що позначають позитивне ставлення суб'єкта до об'єкта (довіряти, довірятися, симпатизувати, співчувати): Він [Сашко] *навіть не знав, чи може довіритись* оцьому своєму порухові (Мушк., 409); Їй [Матильді Петрівні] *сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принципівість ...* (Тют., 33); “... Я поклоняюся лише справжньому Богові, а не вашим бісівським богам” (Мотр., 22); *Та це вже моя охота, а не щоденний обов'язок, і тому я співчуюю людям, яким доводиться тяжче, ніж мені* (Іванич., 442). Суб'єктом таких речень є особа, об'єктом може бути як істота, так і неістота. Можливі два варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кому”

Лікарі співчували хворому

б) “хто – Vf – чому”

Багато хто довіряє інтуїції;

3) з дієсловами зовнішнього вияву негативного ставлення у мовленні (вичитувати, грубіянити, докоряти, дорікати): *Та я тобі не дорікаю, Ти не прощаєш – я прощаю* (Лук., 23). Суб'єктом та об'єктом у таких реченнях виступає назва особи, отже, можлива одна форма прочитання речення:

“хто – Vf – кому”

Донька не може грубіянити матері;

4) із дієсловами зі значенням спрямування інтересу на об'єкт (віддаватися, годити, догоджати, потакати, прислужуватися): *Усю свою силу вкладав [я] у вільну працю і цілком віддавався їй* (Штан., 28); *Одарка не раз дивилася, як Марія догоджала Корнієві, як ходила навипиньках коло нього* (Самчук, 54); *А Лазар розумів, що йому годять, що він потрібний, що все йому можна як важній особі* (Коц., 249); ... *годі нам Потурати злодіям – Ворогам ...* (Ворон., 99). Позицію суб'єкта та об'єкта в таких реченнях займає назва особи.

Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – кому”

Бабуся догоджає онукові;

5) з дієсловами різної семантики, що межує з семантикою ставлення до особи (предмета) (коритися, піддаватися, підморгувати, підкорятися): *Один тільки дядько Самійло не піддавався воронячим чарам* (Довж., 188); *Нічко дивна! Тобі*

я корюся. Геть всітемнії думи сумні! (Л. Укр., 102); Окрім пісні, якій я аплодував шалено ... (В. Погр., 312); І каменю я поклонився (Герасим., 10); Відкланявся рубану, відкланявся Савці і поїхав, знову відчувши себе Бубелою (Земл., 184). Для суб'єкта характерним є наявність семи "особа", об'єктом може бути істота або неістота. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) "хто – Vf – кому"

Парубок підморгує дівчині

б) "хто – Vf – чому"

Він не підкориться обставинам;

б) із дієсловами вихваляння, нахваляння з певної причини (*лестити*): Ви лестите йому [Комасі] (Домонт., 248). Позиції суб'єкта та об'єкта займає назва особи, що зумовлює одну форму прочитання речення:

"хто – Vf – кому"

Колеги лестили йому.

Структурна модель N1 – Vf – N5

Прийменникова чи безприйменникова форма орудного відмінка поєднується:

1) з дієсловами, які виражають позитивне почуттєве ставлення суб'єкта до об'єкта (*благоговіти, дорожити, любитися*): Знайшла шофера, який змилювався над вагітною жінкою (Павлов., 71); Старий грізно хмуриється і теж любить синам (Довж., 237). Суб'єктом стану в таких реченнях є особа, об'єктом – істота чи неістота. Ці особливості визначають можливість двох варіантів прочитання таких речень:

а) "хто – Vf – ким"

Він любувався нею

б) "хто – Vf – чим"

Однокласники дорожили дружбою;

2) із дієсловами зі значенням прославлення, вихваляння (*гордитися, славитися, задаватися, хизуватися*): "Отакої, - думаю, - це Наталка хоче моїм годинником похизуватися!" (Янов., 257); Собою чванивсь, величався, *Аж сором слухать всім було* (Котл., 30); *Ось ми гордимся нашими вихованцями* (В. Погр., 205). Позицію суб'єкта обов'язково займає особа. Об'єктом може бути не тільки особа, але й предмет. Якщо дієслово вживається у переносному

значенні, то в ролі суб'єкта виступає неістота. Напр.: ... *А для інших – пливла гонорарами, Хизувалась [поезія] заморською модою* (Луц., 172). Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – ким”

Батьки гордились сином

Деякі дієслова можуть мати варіантне керування: *пишати ким (чим) / з кого (чого)*. Напр.: *Є леви, що мурликають, ніби коти, ... Ще й пишються з власної сліпоти* (Сим., 168).

б) “хто – Vf – чим”

Дівчина хизувалася вродою;

3) із дієсловами, що виражають негативне почуттєве ставлення суб'єкта до об'єкта (*гидувати, легковажити, нехтувати*): *Вона [Ольга] ніким не гордувала і ніколи не ганила ...* (Сим., 171); *Було, шляхта, знай, чваниться, День і ніч гуляє Та королем коверзує ...* (Шевч., 80); *Вона [Леся] обурена, що Зина так презирливо нехтує коханням* (Домонт., 228). Суб'єктом стану є особа, об'єктом може бути істота чи неістота. Можливе функціонування двох варіантів прочитання речення:

а) “хто – Vf – ким”

Іван нехтував товаришами

б) “хто – Vf – чим”

Відвідувач ресторану гидував стравою;

4) дієсловами зі значенням спрямування інтересу на об'єкт (*займатися, захоплюватися, любитися, цікавитися*): *Досі Комаха аж ніяк не цікавився своєю сусідкою* (Домонт., 202); *Зефір же, давній негодяй, з дівчатами заженився ...* (Котл., 8); *Вітер підхоплює Оксану на свої білі крила, вона кокетує з ним ...* (Сим., 204); *Ми захоплюємося красою “зеленої комори” природи, її віковою мудрістю* (ЛІМЖ – № 4. – с.22). Носієм ставлення є “особа”, а об'єктом – “істота”, (у т.ч. “особа”), “предмет”, “абстракція” тощо. Такі особливості передбачають два варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – ким”

Читач цікавився видатними вченими

б) “хто – Vf – чим”

Турист любився морем;

Деякі дієслова можуть мати варіантне керування: *нехтувати небезпекою / небезпеку, милуватися дітьми / з дітей, любитися молодими / з молодих*.

5) з дієсловами зовнішнього вияву позитивного ставлення у мовленні (*жартувати*): *Тож він [співець] з ворогами і лихом жартує і вірші, мов легкі стрілки, гартує ...* (Л. Укр., 128); *Один сидить у б'єргальці й нюхає тютюновий дим за чашкою пива, другий фліртує десь з радянськими “мадам”* (Хвил., 109). Суб'єктом і об'єктом у таких реченнях є назва особи. Ця модель реалізується у такому варіанті прочитання речення:

“хто – Vf – граєр ким”

Хлопець жартує з дівчатами;

6) з дієсловами зовнішнього вияву негативного ставлення у мовленні, поведінці (*глузувати, глумитися, кепкувати*): *Колись він [Гнат] глузував над позитивними героями убогих романів* (Сим., 179). Позицію суб'єкта займає назва особи, об'єктом у таких реченнях може бути як істота, так і неістота. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр ким”

Сашко глузує над Ігорем

б) “хто – Vf – граєр чим”

Олена глумиться над почуттями.

Структурна модель N1 – Vf – N6

Місцевий відмінок протиставлений іншим відмінкам тим, що не може функціонувати без прийменників. Група речень в українській мові утворюється за структурною моделлю **N1 – Vf – праер N6**, у якій компонент **N6** (іменник чи займенник у формі місцевого відмінка) виконує роль додатка. Найчастіше компонент **праер N6** включає до себе прийменники *в (у), по, на*, що дозволяє виділити такі моделі: **N1 – Vf – в(у) N6**, **N1 – Vf – по N6**, **N1 – Vf – на N6**. Вторинними функціями місцевого відмінка, за словами Я. М. Степаненка, є суб'єктна, об'єктна, інструментальна, часова, каузальна та ін. [230, с.174].

Форма місцевого відмінка поєднана з дієсловами різної семантики, близької до семантики ставлення:

Це дієслова *впевнюватися, зізнаватися, зневірюватися, кохатися, переконуватися, підозрюватися, розбиратися, розчаровуватися, стримуватися* та ін., які приєднують форму з прийменником *в (у)*, дієслова *знатися, розумітися* з прийменниками *на* або *в (у)*, дієслова *базуватися, ґрунтуватися, зосереджуватися*, що приєднують форму місцевого відмінка з прийменником *по*, який тут виступає лексико-комбінаторним варіантом знахідного відмінка. Напр.: *Дай Боже, щоб колись цей старший Валерик **покаявся** у цьому вчинку і став людиною* (В. Погр., 193); ... *Бо всі Святненки **кохалися** на садах і по сортові дерева їздили із батьком аж у Городище* (Мотр., 137); *Німці **розчарувалися** в ідеологіях, і на політичній арені з'явилися такі сили, як ХДС і ХСС* (Віче – № 1. – с.33). Позицію суб'єкта обов'язково займає особа, об'єктом може бути як особа, так і предмет. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – праер кому”

Солдат упевнився в товаришах

б) “хто – Vf – праер чому”

Затриманий підозрювався у злочині.

Структурна модель **N1 – Vf – N 2 (Adv Facult)**

З факультативним адвербіальним компонентом найчастіше функціонують такі речення: *До тих інших жінок він **ставився** трохи погордо, трохи боязко* (Підмог., 310); *Давні греки після смерті Сократа **відвертаються** од цього світу*

кричущої несправедливості (Мовч., 114); Не день і не тиждень придивлявся до неї, щось тягнуло і щось гнітило його (Ст., 124).

Структурна модель N1 – Vf – V4 (Adv Facult)

З факультативним адвербіальним компонентом найчастіше функціонують такі речення: ... Бідна мати ревнувала сина до сліз (Янов., 432); Вона [Рузя] закохувалася в Кліма безрозсудно й відважно ... (Земл., 15); Та вже наступної осені Явтушок, знову посланий сюди, закохався в Теофілу ... (Земл., 539).

3.3.6. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами емоційно-психічного та фізіологічного стану

Структура Subj – Vf Praed - Obj

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

- 1) одно-двовалентний предикат у двовалентній реалізації. Напр.: Одні з них кричали й били полонених тому, що були переможцями, а переможці часто нахабніють од успіхів (Загр., 67); На розмальованих стінах каварні кривлялись різнобарвні арлекіни, нудьгували білі П'єро (Домонт., 243);
- 2) одно-двовалентний предикат у одновалентній реалізації: Хвилюйтеся – для цього й існує полювання! (ЛІМЖ – № 2. – с.27);
- 3) двовалентний предикат у тривалентній реалізації. Напр.: Ось вона всміхається до тата Промінями карих оченят (Луц., 63); А надворі Пірат лютує на старців (Довж., 173); В журбі я сонцю не радю, В сльозах не бачу я весни ... (Ол., 279).

У правобічній позиції при двовалентних предикатах емоційно-психічного стану перебувають переважно словоформи у непрямих відмінках: знахідному, родовому, давальному, орудному та місцевому.

Структурна модель N1 – Vf – N4

Прийменникова форма (рідко – безприйменникова) знахідного відмінка поєднується:

- 1) з дієсловами, що позначають негативний емоційний стан суб'єкта, викликаний об'єктом (лякатися, нервувати, переживати, хвилюватися): Говорили й журилися ми й про свою долю ... (Штан., 23); Галина злякалася цього лисуватого чоловіка з масними губами (Зар., 363); Ми бачили, як мати турбувалася за свою дочку (Домонт., 156); – І ти їдеши “боліти” за університет? (Соб., 73); Анюта хвилювалася не за себе, а за дітей (Павлов., 83). Суб'єктом стану може бути як особа, так і предмет, об'єктом завжди є особа. Отже, можливі два варіанти прочитання речення:

а) “що – Vf – кого”

Промова збентежила слухачів

б) “хто – Vf – граєр кого”

Микола переживав за товариша

в) “хто – Vf – що”

Приїжджі терпіли незручності;

Невелика група неперехідних (зазвичай з постфіксом -ся) дієслів внутрішнього стану, емоційного та вольового переживання (*гніватися, злитися*

, *ображатися, обурюватися, сердитися*) виявляє здатність поєднуватися з формою знахідного відмінка іменника з прийменником *на*, виражаючи особу чи предмет, який спричиняє відповідний стан, переживання, емоційну дію. Напр.: *Моя мила донечко, ти не гніваєшся на мене?* (Коц., 149); *І як злоститься увесь двір на Горислава і ту любов їхню. Що глибока й широка, як море* (Мотр., 30); *Ми обурювались на нашу бувшу кухарку, на сьогоднішнього секретаря ком'ячейки – на “кота в чоботях”* (Хвил., 52); *І Федір Несторович сердився на людей, хоч поміж ними бачив лише самого себе* (Тют., 27). Ці особливості зумовлюють такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – граер кого”

Дівчинка сердилася на подругу;

2) з дієсловами, що позначають позитивний емоційний стан суб'єкта, викликаний об'єктом (*святкувати* (перен.), *смакувати* (перен.), *радіти*, *торжествувати*): *Радію за тепло прожитих літ, Що вивершилися в праці і тривогах* (Луц., 375). У позиції суб'єкта — обов'язково особа, об'єктом може бути особа або предмет. Отже, можливі такі форми прочитання речення:

а) “хто – Vf – граер кого”

Учні раділи за свого однокласника

б) “хто – Vf – граер що”

Вчителі раділи за цю звістку;

3) з дієсловами нейтральної семантики (*гамувати, зазнавати, звідувати, тамувати*): *Я своєчасно вгамував його [почуття до Зини] й не дав йому прорости* (Домонт., 90); *Коли здається: пустку переміг, приходить тиха, наче ніч, утома* (Ант., 37); *Я тамую сльози і прошу дозволу оглянути його* (Мушк., 257); *Десь скоро, очевидно, я втратив свідомість, бо нічого не пам'ятаю з цієї подорожі* (Штан., 17). Суб'єктом стану є особа, об'єктом – різноманітні почуття, що впливають на життя людини. Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Закоханий стримує почуття.

Структурна модель N1 – Vf – N2

На периферії синтаксичної зони прямого об'єкта перебуває родовий партитивний і родовий, зумовлений уживанням у заперечному значенні [198, с. 44].

Сутність родового визначає його присубстантивне вживання. Типовою (і первинною) функцією родового присубстантивного є суб'єктно-атрибутивна. У ній та інших, близьких до первинної присубстантивних функціях родовий пов'язаний дериваційними відношеннями з називним суб'єкта, а через називний – із знахідним об'єкта [53, с.154-155].

Форма родового відмінка поєднана:

1) з дієсловами, що виражають негативний емоційний стан суб'єкта, викликаний відсутністю об'єкта (*нервувати, нудитися, нудьгувати, скучати, сумувати*): Вона сиділа оце, слухняна, в хаті й нудилась без роботи (Коц., 68). Об'єктний поширювач, виражений формою родового відмінка, в цих конструкціях приєднаний за допомогою прийменника **без**. Така прийменниково-відмінкова конструкція має значення зумовленості: “у зв'язку з відсутністю об'єкта”. Суб'єктом стану завжди є особа (крім випадків з переносним використанням), об'єктом може бути як особа, так і неособа, що передбачає два варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр кого”

Учні нудьгували без учительки

б) “хто – Vf – граєр чого”

Хлопець нервувал без причини;

2) з дієсловами, що позначають негативне ставлення суб'єкта стану до об'єкта (*боятися, жахатися, соромитися, хмуритися*): Але між ними є істотна різниця: перші божеволіють від горя і голоду, другі звіріють від вседозволеності і тиску злочинної влади ... (Сверст., 88); ... Справжній педагог завжди боїться своїх перших уроків, а вже на всі інші йде з трепетом ... (Ст., 156); Галька жахалася безлюддя цих доріг (Явор., 91); Дріб'язкові люди обурюються з зеленого неба, синіх дерев, з картини, на якій нічого не намальовано ... (Домонт., 239); Вони [люди] сахаються небезпечної правди і сахаються тих, котрі відстоюють правду (Сверст., 197). Речення цього типу відображають таке ставлення між двома учасниками дії, при якому один із них є носієм (перцепієнтом), а другий – об'єктом з відтінком причини. Ці речення інформують про “антипатію або відразу, що впливає з передбачуваної чи удаваної небезпеки, яку ховає в собі другий партиципant у ставленні до першого” [11, с.58]. Специфічне значення віддалення від чогось, позбавлення чогось, яке передається родовим безприйменниковим, наявне також і в заперечних об'єктних конструкціях із родовим без прийменника [51, с.102].

Можливі два варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Актор соромився глядачів

б) “хто – Vf – чого”

Староста боялася відповідальності;

2) з дієсловами, що виражають позитивний емоційний стан суб'єкта, викликаний об'єктом (*радіти, тішитися, тріумфувати*): Тільки маленька Анничка завжди співчутливо всміхалась до мене (Іванич., 302); Баба Ликора – ох і дивна: з усього вміє радіти (Гуц., 97); Ми мусимо тішитися з цієї “загальнонародності” української культури ... (Мовч., 151). Дієслова обмежують свої сполучувальні можливості із суб'єктом лише особою. Особливістю

сполучування його з об'єктною формою є те, що об'єктом може бути тільки предмет, отже, існує єдиний варіант прочитання речення —

“хто – Vf – граєр чого”

Всі тріумфували з нагоди перемоги;

3) з дієсловами нейтральної семантики з вольовим компонентом (*зазнавати, тамувати, терпіти*): *Яких іще зазнаю кар?* (Світл., 84); *Певно, він [Кужель] ще не отямився від несподіваного наступу голови* (Збан., 56); *Я від хвилювання раптом розгубився...* (Луц., 48); *Володя розтав від щастя, вдячно стиснув Галі руку й бігом помчав додому* (Іванич., 327); *Любив мене хтось – і не витерпів болю, І випустив душу за вітром на волю* (Лук., 193). У позиції суб'єкта – обов'язково особа, об'єкта – різноманітні почуття, які відчуває людина.

Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр чого”

Дівчина розгубилася від несподіванки

б) “хто – Vf – чого ”

У житті вона не зазнала горя;

Структурна модель N1 – Vf – N3

Давальний відмінок можна кваліфікувати як відмінок, якому властиві синтаксична й семантична функції. Й. Ф. Андерш під семантичною функцією давального відмінка розуміє різні його конкретні значення (обмеження, призначення, приналежності тощо), які зумовлюють його периферійну позицію в реченні; під синтаксичною – його об'єктне значення, яке впливає з його центральної позиції в реченні (позиції непрямого додатка). Між значеннями давального відмінка відмінність полягає в ступені граматичної абстракції: у першому випадку його семантика відображає денотат, у другому – вона зумовлена насамперед внутрішньограматичним чинником (сильним керуванням) [8, с.17].

Форма давального відмінка поєднується:

1) з дієсловами, що виражають позитивний емоційний стан суб'єкта, викликаний об'єктом (*радіти, радуватися, усміхатися*): ... *Немовля омивається купеллю і радіє лагідності й спорідненості літепла, налитого в*

ночви ... (Мовч., 38); *Доля моя! Світе мій великий! Благословляю вас, що не ввіймали ви мене. ... Що можу радуватися малому, і сорадуватися одверто ...* (Довж., 86); *Я сів на лавку в скверуку і усміхався деревам, сонцю, пошматованим хмарам і перехожим* (Сим., 190). Оскільки суб'єктом емоційного стану обов'язково є особа, а об'єктом може бути як істота, так і неістота, то можливі два варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кому”

Працівники музею зраділи відвідувачам

б) “хто – Vf – чому”

Учасник акції зрадів перемозі;

2) з дієсловами нейтральної семантики (*дивуватися*): *І знову ж таки – вкотре! Дивуєшся розпросторенню цього праукраїнського космологосу на величезній території ...* (Мовч., 34). Це дієслово має варіантне керування: *дивуватися кому-чому / дивуватися з кого-чого*. Напр.: *Але так само ми можемо подивуватися з тієї жорстокості, з якою умертвляли живих, аби відправити їх на той світ разом з небіжчиком-володарем* (Мовч., 114). Позицію суб'єкта займає іменник назва особи, об'єкта – неістота, що й передбачає один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – чому”

Глядачі здивувалися виступу переможців;

Структурна модель N1 – Vf – N5

Форма орудного відмінка поєднана:

1) з дієсловами, що позначають негативний емоційний стан суб'єкта, викликаний об'єктом (*горювати, журитися, переживати, сумувати, тужити*): *Дома стара Сірчиха скучала, мовчки журилася за дітьми* (Багр., 231); *Чого вона й досі ніяковіє перед ним?* (Ст., 271); *Вони [Лаврін і Микола] ніколи не розкривалися один перед одним, не випліскували себе, навіть не нудьгували один за одним ...* (Мушк., 66); *– Оце лежу так так чогось скучив за полем, так захотілося його побачити, селом проїхати, на людей подивитися* (Мотр., 141); *Гнат лежить, сумує за риллею, за Марією* (Самчук, 53). Суб'єктом у таких реченнях є особа, об'єктом може бути як особа, так і неособа. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – /граер/ ким”

Онука сумувала за бабусею

б) “хто – Vf – /граер/ чим”

Студент нудився перед лекцією;

2) з дієсловами, що позначають позитивний емоційний стан суб'єкта, викликаний об'єктом (*насолоджуватися, тішитися*): *Земля пахла, і Сильвестр вдихав її, пив ті трунки й насолоджувався ними* (Мотр., 143); *Та й ми не нараділись вами ...* (Ол., 59); *Домаха тішилася подарунком, Але до чобіт треба співати ...* (Самчук, 34). У позиції суб'єкта виступає іменник-назва особи, у позиції об'єкта – може бути як особа, так і предмет. Можливі такі форми прочитання речення:

а) “хто – Vf – ким”

Родина утішається малечею

б) “хто – Vf – чим”

Глядачі насолоджувалися виставою;

3) з дієсловами нейтральної семантики (*перейматися, проймається, сповнюватися*): *Та не переймайтесь ілюзіями, що конче так і станеться* (А. Погр., 30); *Це, як відомо, двоєдиний процес: людина просякає собою надовкілля, і проймається наскрізь цим надовкіллям* (Мовч., 28); *На все це дивився, все це*

вбираєш у себе, сповнюєшся високістю простору, що облягає тебе ... (Гуц., 6); *Вона хотіла б знов пережити ті хвили, упитися ними* (Коц., 49). Суб'єктом стану в таких реченнях є особа, об'єктом – неістота. Отже, можливий один варіант прочитання речення:

“хто – Vf – чим”

Люди переймаються ілюзіями.

Структурна модель **N1 – Vf – N6**

Форма місцевого відмінка перебуває на крайній периферії відмінкової системи і реалізує значення негативного емоційного стану суб'єкта, викликаного об'єктом (*бідкатися, нудьгувати, побиватися, скучати*): ...*То Чумак ніби збожеволіє на radoщах ...* (Земл., 295); *Чи я сам самотоко і сумно піду, І зневірюсь в меті і заплачу ...* (Рил., 46); *Я скучив по тобі ...* (Вінгр., 304). Позицію суб'єкта виконує особа, виняток становлять лексеми *душа, серце*. Об'єктом може бути особа чи предмет. Можливі такі форми прочитання речення:

а) “хто – Vf – граєр кому”

Брат сумував по сестрі

б) “хто – Vf – граєр чому”

Хлопці скучали по роботі.

При особових дієсловах у безособовому використанні, метафоричних конструкціях, що передають стан людини, компонентом речення є суб'єкт стану, виражений прийменниковим родовим, безприйменниковим давальним відмінками та іншими формами. Такі суб'єктні форми можуть супроводжувати іменники, що є назвами частини тіла у місцевому відмінку із прийменниками *в (у), на*. Назви частин тіла незалежного семантико-синтаксичного статусу не мають, а лише можуть становити частину суб'єкта чи об'єкта. Компонент у місцевому відмінку переходить з локативної позиції у суб'єктну і в поєднанні із загальносуб'єктною частиною (у формі родового чи давального відмінка) виражає суб'єктне значення, надаючи йому значення локативності.

Вживання особових дієслів у переносному значенні для вираження стану людини пов'язано з їхнім переходом у граматичний клас безособових дієслів.

Безособові дієслова можуть бути нуль- та одновалентними. Особові дієслова, вжиті у безособовому значенні, – одновалентні, оскільки предикат стану відкриває лише позицію пацієнса, але семантика предиката стану особи передбачає вербалізацію обставини або об'єкта.

Структура Vf imp Praed – Subj – Adv

Морфолого-синтаксична реалізація речень із предикатами, вираженими безособовими дієсловами, яка програмує позиції суб'єкта та обставинного детермінанта, представлена такими типами значень:

1) позитивна оцінка існування суб'єкта (*везти, таланити, фортунити, щастити*): *Мені в житті таланило* (Ільн., 153). Позицію суб'єкта при таких предикатах займає іменник-назва особи, обставинного детермінанта – неістота. Отже, існує одна форма прочитання речення:

“Vf imp – кому – праер Adv /чому/”

Не фортунило йому у грі;

Суб'єкт стану в таких реченнях виражений формою імені у давальному відмінку, адвербіальний компонент – формами орудного або місцевого відмінків з прийменником.

2) негативна оцінка фізіологічного стану суб'єкта (*гудіти, паморочитися, пекти, тріщати, шуміти*): *Чув [Калинович] .., що йому в голові починає плутатися* (Фр., 473). У позиції суб'єкта стану – іменник-назва особи, у позиції обставинного детермінанта – неістота. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “Vf imp – кому – праер Adv/чому/”

Чоловікові зашуміло у голові

б) “Vf imp – у кого – праер Adv/чому/”

У дівчини потемніло в очах.

Суб'єкт стану в таких конструкціях виражений формою імені в давальному відмінку або в прийменниковому родовому, обставинний детермінант – формою місцевого відмінка.

Структура Vf imp Praed – Subj – Obj

Морфолого-синтаксична реалізація речень із предикатами, вираженими безособовими дієсловами, яка програмує позиції суб'єкта та об'єкта, обмежена одним типом значення:

1) позитивна оцінка існування суб'єкта (*везти, таланити, фортунити, щастити*): *Мені таланило на старих колег-редакторів* (Ільн., 153). Суб'єктну позицію в таких конструкціях займає іменник-назва особи, у функції об'єктного поширювача може перебувати як іменник-назва особи, так і неістота. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “Vf imp – кому – праер ким”

Пощастило Тетяні з подругою

в) “Vf imp – кому – праер кого”

Не щастило їй на друзів

б) “Vf imp – кому – праер чим”

Пощастило Андрію з роботою

г) “Vf imp – кому – праер що”

Не таланило йому на здоров'я.

Суб'єкт стану в таких реченнях виражений формою імені у давальному відмінку або в прийменниковому родовому, об'єктний поширювач – формою орудного або родового відмінків.

Структура **Subj – Vf Praed – Adv**

У реченнях такої структури дієслова вжиті без прямого об'єкта дії, але з приєднаним обставинним детермінантом. Відсутність прямого об'єкта суттєво впливає на структуру речення – обставинний поширювач, незалежний член речення стає необхідним. Валентна структура **Subj – Vf Praed– Adv**, яка реалізує різні види загального значення “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + причина реалізації процесуальної ознаки”, вважається макроситуацією тому, що правобічній позиції **Adv** властива вторинна предикація, яка виявляється при трансформації в підрядну частину складнопідрядного речення. Такі речення розпадаються на дві денотативні ситуації, або дві предикативні одиниці, одна з яких має згорнену структуру: ... *Я врешті міцно задрімав і прокинувся раптом від несподіваного гуркоту грому* (Іваник. *, 133) – *Я прокинувся* (Перестав спати, дримати; пробудився від сну) + бо *Гримів грім* (Створювався гуркіт і тріск, що супроводять електричні розряди в атмосфері). Причиново-наслідковий зв'язок, зосереджений у валентній рамці речення, неоднаково пов'язаний з лівобічним поширювачем. В одних випадках він регулює – повністю або частково – причиново-наслідковий зв'язок, викликає його до життя, сприяє його розвитку або, навпаки, гальмує еволюцію. В інших випадках лівобічний поширювач не здатний вплинути на причиново-наслідковий зв'язок, сприймає його як *apriori*, оскільки він відбувається незалежно від його волі, характеру, бажання, тобто, поза його внутрішнім контролем [229, с.183].

Обставинний детермінант при дієслівних предикатах фізіологічного стану виражений формою родового та місцевого відмінків.

Структурна модель **N1 – Vf – Adv (praep N2)**

Структурна модель речення з обставинним детермінантом, який виражений формою родового відмінка, охоплює такий діапазон значень: 1) пов'язаних зі зміною фізіологічного стану організму, викликаних внутрішньою каузацією: *Я раптом густо почервонів від збентеження*:

несподівано для самого себе забув кумедне ім'я завучевого предка (Збан., 23); *Навпаки, він [Самійло] тоді **трусився** від гніву* (Довж., 188); *Він уже досить **стомився** від марного споглядання ...* (Підмог., 363); *Мені здавалося, що він **репне** від гніву* (Сим., 191); *Мати дивиться на неї, **Од злості німіє** ...* (Шевч., 124); *Оратори **втомились** від кричань* (Сим., 158). Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – праер чого”

Оксана марніє від втоми;

2) пов'язаних зі зміною фізіологічного стану організму, викликаних зовнішньою каузацією: *Від тих осінніх лісових кольорів я **чманію** ...* (Іванич.*, 157); *Яся невдовзі **померла** від тифу, залишивши отаманові ніби й чужу Даринку* (Земл., 80); *А **винуватець** тільки по-риб'ячому **стріпувався** від кожного ляпаса і щораз дужче вирячував очі* (Гонч., 212); ... *Важкий отой дух не піднімався вгору, слався по землі, й **голова чманіла** від нього* (Дім., 91); *Я **натомився** од екзотики Од хитро вигаданих слів ...* (Рил., 227). Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – праер чого”

Втікач мерзне від холоду.

Структурна модель N1 – Vf – Adv (праер N6)

Структурна модель речення з обставинним детермінантом, який виражений формою місцевого відмінка, представлена дієсловами з диференційною семою “сон”. Напр.: ... *Ледве **тріпоче** вогонь у каміні, **Спить** собі кіт на руках господині ...* (Лук., 234); ... *І в **огні** тім **щасливо** я **млію** ...* (Сос., 263).

3.3.7. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами сприймання та фізіологічної дії Структура Subj – Vf Praed – Obj

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

- 1) одно-двовалентний предикат в одновалентній реалізації. Напр: *Чую **клич**: “**Озирнись!**” **Озиратись** – на кого?* (Римар., 22);
- 2) двовалентний предикат. Напр.: *Мені подобається ця **притча** тому, що вона **багатоповерхова**: як **людина** **сприймає** **світ**, так і **душу** виявляє свою ...* (Мовч., 141); ... *Я **відчуваю** **терпкий** **щем** **усамітнення** ...* (Іванич., 377); *Я **почував** їх [коней] **полонену** **темну** **душу** і **вірив** у **віщування** через них ...* (Довж., 194);
- 3) дво-тривалентний предикат у тривалентній реалізації. Напр.: ***Три** **тополі** **над шляхом** **прислухаються** **до** **елегійних** **ноток** **вітерця**, **приглядаються** **до** **роздягнутого** **та** **розхристаного** **поля** ...* (Гуц., 12); *На **вулиці**, **попрощавшись** з **хлопцями**, **він** **оглянувся** **на** **невеличкий** **будиночок*** (Підмог., 339); ***Пили картопляну** **юшку** **з** **ложок*** (Барка, 179).

Об'єкт дії при дієслівних предикатах із семантикою сприймання оформлений знахідним, родовим та орудним відмінками.

Структурна модель N1 – Vf – N4

Форма знахідного відмінка поєднується:

1) з дієсловами зорового сприймання (*бачити, дивитися, роздивлятися, спостерігати*): ... *І вже немовля бачить не лише янголів, для нас незримих, а й обличчя, вірніше, очі рідних* (Мовч., 95); *Вслухаюсь, вдивляюсь у синь-голубінь* (Лук., 208); *Андрій упізнав і свою хату* ... (Тют., 52); *Сидить батько кінець стола, На руки схилився; Не дивиться на світ Божий: Тяжко зажурився* (Шевч., 25); *Перший [солонець] оглянув батько і задоволено повів бровами* (Багр., 117); *Ничіпир пішов, а Марія ще довго розглядає ордени, ніжно гладить рукою емаль прапорця* (Зар., 43). Суб'єкт при дієсловах сприймання – завжди істота (переважно особа), що може сприймати реальність за допомогою органів чуття. Об'єктом може бути істота або неживий предмет, на які спрямована дія. Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Ірина упізнає однокласницю

в) “хто – Vf – граєр кого”

Відвідувачі музею дивляться на експонати

б) “хто – Vf – що”

Діти розглядають фотоальбом

г) “хто – Vf – граєр що”

Пілот вдивляється у височінь;

2) з дієсловами слухового сприймання (*вслуховувати, підслуховувати, слухати, чути*): *Я вслухаюсь в плескіт хвилі – І мов чую в нім ваш гомін* (Ворон., 38); *Я слухаю співи, яких ніхто не чує: то співає моя душа* (Коц., 151); *Чую землю, твоє дихання, Розумію твій тихий сум* ... (Сим., 91). Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Туристи слухають екскурсовода

б) “хто – Vf – /граєр/ що”

Марія вслухається в поезію;

3) з дієсловами нюхового сприймання (*вдихати, нюхати, обнюхувати*):

Нюхали темне повітря (Янов., 52); *Обнюхує собака кожного – мовчить* (Хвил., 125); *І ти вдихаєш запах сіна, І ти радієш, як дитина* (Лук., 41). Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – кого”

Собака обнюхує незнайомця

б) “хто – Vf – що”

Дівчина нюхає парфуми;

4) з дієсловами споживання (*жувати, їсти, куштувати, лузати, пити*): *Вже випили вино і жданики поїли ...* (Римар., 15); *А розбійник, розтроцивши колоду, відійшов геть, сів на кедрині і смакував горіхи* (Багр., 43); ... *А за столом сидить червоний, аж піт з його капле, Карпо й уминає страву* (Коц., 23); *Одарка пригубляє та пригубляє наливку і до кінця так напригублювалася, що й за оглядини забула* (Самчук, 29); *Батько любив сидіти на трибунах, смоктати карамельки і дивитися на нас зі Скіфом під час тренування* (Явор., 31); *Я ковтав міцнющу, як вогонь, рідину, хапався прожогом за хліб та за ложку* (Дім., 8). Позицію суб'єкта обов'язково займає істота, а об'єкт називає їжу або питво. Ці особливості визначають такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Хлоп'я уминає цукерки;

5) з дієсловами зі значенням шкідливого впливу на організм (*курити*): *Курив він [дід Захарко] такий лютий тютюн, що коло нього ніхто не міг стояти близько* (Довж., 167).

Також дієслово *курити* може вживатися абсолютивно. Відбувається семантичне стягнення одного із членів словосполучення за рахунок інклюзування лексичного значення іншої, залежної лексеми, у свою семантичну структуру [172, с.18]. Напр.: *Сусід курить / Сусід курить цигарки.*

Структурна модель **N1 – Vf – N5**

Форма орудного відмінка поєднана:

1) з дієсловами зорового сприймання (*пильнувати, слідкувати, спостерігати, стежити*): *Лука теж вражено спостерігав за несподіваним пожевленням, веремією* (Мотр., 50); *Вер сперлася на долоні і стежила за пальцями Серафікуса* (Домонт., 255). Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – праер ким”

б) “хто – Vf – праер чим”

Гімнасти спостерігають за тренером   *Спостерігачі стежать за виборами;*

2) з дієсловами споживання (*ласувати, смакувати*): *У того дурного Ілька корови не було й заводу, то ви хоч молочком поласуєте* (Дім., 10). Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – /праер/ чим”

Гості пригощаються десертом;

3) з дієсловами зі значенням шкідливого впливу на організм (*диміти, пихкати*): *Окулярник, що сидів коло шофера і димів папіросою, недбало зиркнув крізь прямокутник віконця на лежачого* (Барка, 241); *А старий Сірко мовчки пихкав люлькою і посміхався в вуса* (Багр., 101). Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – чим”

Чоловік димів цигаркою.

3.3.8. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами локативного стану

Структура **Subj – Vf Praed – Adv**

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

- 1) одно-двовалентний предикат у двовалентній реалізації. Напр.: *Чорні гори стояли, мов привиди ...* (Коц., 16);
- 2) двовалентний предикат у тривалентній реалізації. Напр.: *Настка в полі, як дід, заночує У хатиночці з лободи* (Вінгр., 56).

Обставинний детермінант при дієслівних предикатах локативного стану виражений формою місцевого, орудного та родового відмінків.

Структурна модель N1 – Vf – Adv (praep N6)

Структурна модель речення з обставинним детермінантом, який виражений формою місцевого відмінка, охоплює такий діапазон значень:

- 1) із загальним локативним значенням (*бути, мешкати, оселятися, перебувати*): *Коли б усі були такі, як ти, у цьому краєві перебувала б лише Божя ласка та Благодать* (Мотр., 31); *На хуторі господарив сам [Мартин Заруба], у селі стара мати Домаха заправляла* (Самчук, 9); *Зазимую тут і залітую, В цій великій хаті не своїй ...* (Вінгр., 153); *Нині лісники із середньою спеціальною освітою, всі шестеро, живуть на лісових кордонах* (ЛІМЖ – № 4. – с.13). Існує два варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – праер чому”

Галина мешкає у Львові

б) “що – Vf – праер чому”

Радість оселилася у нашій хаті;

- 2) що вказують на місцеперебування особи (предмета) (*валятися, висіти, лежати, сидіти, стояти*): *І була якась особлива і взаємна радість зустрічі з цими небесними птахами: вони всідалися на старій клуні і, закинувши голову до неба, розсипалися клетотом* (Мовч., 32); *Я вмостився на задньому сидінні автобуса* (Дрозд, 65); *Вони [Ліза і Кіхана] мрійно, очевидно, лежали на спинах і ліниво спостерігали зміни серед небесних скарбів* (Янов., 215); *Наша гімназія стояла на схилі малого узгір'я ...* (Ант., 52); *Я сидів у темній кімнаті ...* (Іванич., 421). Існує два варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – праер чому”

Мати сидить на стільці

б) “що – Vf – праер чому”

Музей стоїть у центрі міста;

3) з диференційною семою “бути видимим” (*блистити, блищати, красуватися, мерехтити, сіяти*): **Красується в садах ажурний храм – Безсмертний витвір мудрого Растреллі** (Луц., 22); **На тлі блакитного неба чітко й ясно викреслювалася голова Вер** (Домонт., 208); **І мерехтить село Вечірки В прозоро-синій далині** (Луц., 168); **То в золоті яскріє далина** (Луц., 42).

Можливий такий варіант прочитання речення:

“що – Vf – праер чому”

На небі мерехтять зорі.

Структурна модель N1 – Vf – Adv (праер N5)

Структурна модель речення з обставинним детермінантом, який виражений формою орудного відмінка, охоплює такий діапазон значень:

1) із загальним локативним значенням (*затаюватися, з’явитися, опинитися, селитися*): **Під бджолиним і хмариним плином Причайвсья півень навісний** (Вінгр., 78); **Над Сосонкою з’явився вертоліт з червоними хрестами** (Зар., 379); **Людина опинилася перед новою реальністю** (Сверст., 36); **Очі її ховалися за скельцями окулярів, оправлених “золотом”** (В. Погр., 85); **Образ Миколая Чудотворця постійно знаходиться над криницею** (ЛІМЖ – № 6. – с.24).

Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – праер чим”

Кіт причайвсья за куцем

б) “що – Vf – праер чим”

Над містом з’явився літак;

2) що вказують на місцеперебування особи (предмета) (*висіти, звисати, лежати, сидіти, стояти*): **Маленька Оля стояла поруч з матір’ю** (Павлов., 77). Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – праер ким”

Учень стояв перед директором школи

б) “хто – Vf – праер чим”

Листоноша сидів під дверима

в) “що – Vf – праер ким”

Кетяги калини звисали над ними

г) “що – Vf праер чим”

Люстра висіла над столом;

3) з диференційною семою “бути видимим” (*блищати, вигравати, висвічувати, майоріти*): **Рясна калина гронами багритьсья** (Луц., 216); **Блищала люстрами огниста зала, Був гарячково-веселий бал** (Охр., 37); **Вокзал виблискував пофарбованою підлогою, такими ж вікнами та підремнтованими жирандолями** (Хвил., 298); **Срібний місяць проплива, як лебідь, Ніч навколо зорями сія** (Луц., 57); **В багряних краплях яблука круті Поблискують загуслими медами** (Луц., 249); **Крила – жовтогарячі з чорним, гребінець – червоний. А хвіст виграє всіма кольорами райдуги** (Зар., 80). Існує один варіант прочитання речення:

“що – Vf – чим”

Новорічна ялинка блищала різноманітними кольорами.

Структурна модель N1 – Vf – Adv (праер N2)

Структурна модель речення з обставинним детермінантом, який виражений формою родового відмінка, охоплює такий діапазон значень:

1) із загальним локативним значенням (*громадитися, збиратися, нагромаджуватися*): **А гурти громадилисья біля сільради, як хмари з грозою ... Довкруг казана зібрались активісти: стерегли, як сундук із золотом ...** (Барка, 133); **У неї [хазяйки] квартирує декілька чоловік** (Хвил., 33); **Проживав у нас**

довго собака Пірат (Довж., 193); По від'їзді Тасі Раїса умовилась харчуватися у старої матушки (Коц., 47). Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – граер кого” б) “хто – Vf – граер чого”
Іван квартирує у родичів *Студент живе біля метро;*

2) що вказують на місцеперебування особи (предмета) (*висіти, звисати, лежати, сидіти, стояти*): Ми посідали до столу (Янов., 372); Стоїть Катря серед поля, Дала сльозам волю (Шевч., 32). Можливі такі варіанти прочитання речення:

а) “хто – Vf – граер кого” б) “хто – Vf – граер чого”
Серед гостей сидів переможець конкурсу *Ми стоїмо серед пустелі*
 в) “що – Vf – граер чого” г) “що – Vf – граер кого”
Гілля верби звисає до землі *Контрольні роботи лежали біля учнів.*

3.3.9. Семантико-синтаксична і формально-граматична структура речення з дієслівними предикатами з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові

Структура Subj – Vf Praed – Obj

Речення цієї моделі формують такі валентні типи предикатів:

- 1) дво-тривалентний предикат у двовалентній реалізації. Напр.: ... Мати молододі затримала на мені погляд і відвернула голову, байдужа ... (Іванич., 420); Вона знов постукала ціпком, перейшла, не звернувши уваги на Раїсу... (Коц., 44);
- 2) дво-тривалентний предикат у тривалентній реалізації. Напр.: ... Лука скосив на нього [Сильвестра] очі, а тоді заплющив їх, неначе дримав (Мотр., 54); Через деякий час у сінях загримали чобітьми, загомоніли (Тют., 37); Малі цокотять ложками об миски і, стверджуючи, хитають головами замість відповіді (Барка, 206).

Морфолого-синтаксичне втілення цієї схеми обмежене, оскільки об'єктна позиція додатка реалізована у формах знахідного або орудного відмінків. У таких конструкціях форми знахідного й орудного відмінків, що програмовані двовалентним дієслівним предикатом із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові, не передбачають прийоменниково-відмінкових форм, що зумовлює відсутність варіантів синтаксичних схем речень.

Структурна модель N1 – Vf – N4

Форма знахідного відмінка поєднується:

1) з дієсловами з загальним значенням надання руху об'єктові (*випростовувати*, *відстовбурчувати*, *піднімати*, *сіпати*, *хилити*): *Дівчина задержла голову* (Сим., 177); *Син понуриє голову і вийшов* (Леп., 393); *Дягіль потупив очі*, дурнуватобгикнув (Збан., 48); *Похилиє голову Мирон Данилович* (Барка, 47); *Ілько сіпнув руку*, крутнув Мошком й ступив до дверей (Виннич., 45). Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Дівчина похилила голову;

2) з дієсловами з загальним значенням надання певної форми об'єктові (*викривляти*, *витріщати*, *горбатити*, *надувати*, *розгинати*): *Він [Шартень] встав, пройшовся по кімнаті, випнув груди, напружив руку ...* (Соб., 37); *Марія остовпіла. Витріщила очі і позирає то на хрест, то на Гната* (Самчук, 81); *Дядько Тилимон примружує то ліве око, то праве око, милуючись кущем* (Гуц., 54); *Бобренчиха все губи затискає, нікуди з дому Гриця не пускає* (Кост., 38); *Вона [Зіна] широко розплющила очі, підняла брови і мовчки дивилась на мене* (Виннич., 183); *Тягнибіда розігнув шию і подививсь за Десну* (Довж., 195).

Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – що”

Хлопець примружує очі.

Структурна модель N1 – Vf – N5

Форма орудного відмінка поєднана:

1) з дієсловами з загальним значенням надання руху об'єктові (*здвигати*, *махати*, *розводити*, *смикати*, *тріпати*): *Дядько Тилимон, допомагаючи Тарапатову, також посмикує віжками* (Гуц., 53); *Берта струснула головою, направляючи кучері своєї модної зачіски ...* (Соб., 81); *Марія розвела руками* (Самчук, 142); *Кінь махає головою, ніби розуміє людину, і шелестить щирим золотом гриви* (Ст., 271); *З останньої партії підвелось кирпатеньке дівчатко, невстрівливо закліпало очіцями* (Тют., 25); – *Хто? Людина, - знизав плечима Микола* (Мушк., 15); *Марфа ворушить губами і проводить мене далі ...* (Тют., 281). Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – чим”

Продавець розводить руками;

2) з дієсловами з загальним значенням надання руху об'єктові, що супроводжується певними звуками (*гупати*, *клацати*, *лопотіти*, *стукати*, *шарудіти*): *Секретар чмокнув, клацнув язиком – та так хвацько, що луна пішла ...* (Земл., 146); *А вона [Вівдя] шелестіла убранням і важко дихала* (Хвил., 147); *Лопотіли [лебеді] крилами і рожевим пір'ям* (Сим., 74); – *Не може*

бути! – сказала роздратовано Ірця і тупнула ногою (Домонт., 182); *Став* [Могол] *навшпиньки, рипнув новими черевиками, різко опустив голову й пішов із клубу ...* (Явор., 8); *Соня казанами калатає, печеню буде робити* (Явор., 26).

Можливий такий варіант прочитання речення:

“хто – Vf – чим”

Співак притупує ногою.

Структурна модель N1 – Vf – N4 (N5) (Adv Facult)

Для повної реалізації семантики дієслова у синтаксичній конструкції не менш важливими виступають несубстанціальні характеристики – різноманітні локальні, темпоральні, ознаки причини, інтенсивності та деякі інші, що мають вирішальне значення для правильного функціонування дієслова у реченні.

Можна визначити найбільш релевантні адвербіальні характеристики дієслів:

(Adv **temp**) – з часовим значенням; (Adv **inten**) – інтенсивності дії / стану; (Adv **man**) – способу дії; (Adv **caus**) – причини; (Adv **loc**) – місця дії / стану; (Adv **orig**) – джерела походження; (Adv **result**) – результату, наслідку.

Всі інші типи характеристик (порівняння, якісні, кількісні тощо) не пов’язані тісно з семантикою дієслова і тому розглядаються як факультативні поширювачі [151, с.138].

Ця структурна модель представлена такими реченнями: *І Аня вже давно не вигинає розкішний стан перед моїм вікном ...* (Іванич., 447); *Володимир зневажливо скривив повні червоні губи* (Мотр., 220); *Прокіп підняв брови сторчкака* (Тют., 37); *Хитнула [Оля] запитливо головою, що мало означати: “Прийдеш?”* (Іванич., 327); *Він [козак] повертав навсібіч товстою шиєю, а “оселедець” так і танцював на круглій голові* (Мотр., 58).

Висновки до розділу 3

Основною одиницею семантичного опису речення, на думку багатьох лінгвістів, є структурна схема (модель) речення. Важливим при з’ясуванні

питання системного опису семантико-синтаксичної структури речення є поняття мінімального структурного мінімуму, який є репрезентантом базової схеми. Структурна організація і семантична наповнюваність речення утворюють діалектичну єдність.

Формально-граматичний ярус є формою реалізації семантико-синтаксичного. Формально-граматичні перетворення двовалентних дієслівних предикатів, які пов'язані зі згортанням речень, синтаксичною деривацією, не порушують семантики синтаксичних одиниць. Для семантичної та формально-граматичної структури речень з двовалентними дієслівними предикатами характерні симетричні та асиметричні кореляції.

Категорія відмінка іменників має безпосередній стосунок до внутрішньої організації мінімальних реченневих структур, до оформлення їхніх компонентів. У семантичному плані відмінки реалізують семантико-синтаксичну валентність дієслова-предиката. Знахідний відмінок прямого об'єкта перебуває з дієсловом у найтіснішому зв'язку, виступає в позиції першого придієслівного залежного члена речення. Орудний відмінок становить другий рівень розширення відмінкового мінімуму. Керовані імена у формі орудного відмінка означають об'єкт впливу з боку суб'єкта. Родовий відмінок пов'язаний дериваційними відношеннями з називним суб'єкта, а через називний – із знахідним об'єкта. Давальний відмінок у своїх основних значеннях функціонує як семантичний, слабкокерований, здатний самотійно поширювати предикат чи предикатну основу речення. Місцевий відмінок певною мірою тотожний за своїми семантико-синтаксичними параметрами прийменниковим відмінкам, за винятком однієї ознаки – неможливості використання без прийменників.

Враховуючи кількість та якість компонентів речення з погляду валентісно-інтенційних характеристик двовалентних дієслів, виділено такі валентні структури: Subj – Vf Praed – Obj; Subj – Vf Praed – Adv; Subj – Vf imp Praed – Adv; Subj – Vf imp Praed – Obj.

Правобічні компоненти при двовалентних дієслівних предикатах конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт, представлені словоформами у непрямих відмінках: об'єкт дії оформлений основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми – знахідним відмінком та орудним відмінком.

Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, експлікований формою знахідного, орудного та давального відмінків.

Об'єкт дії при двовалентних дієслівних предикатах мовленнєвої діяльності оформлений формою знахідного, орудного та родового відмінків.

У правобічній позиції при двовалентних дієслівних предикатах мисленнєвої діяльності перебувають переважно прийменникові словоформи у непрямих відмінках: знахідному, орудному, родовому та місцевому.

Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах ставлення суб'єкта до об'єкта та при предикатах емоційно-психічного стану експліковані формою знахідного, родового, давального, орудного та місцевого відмінків.

Обставинний детермінант при двовалентних дієслівних предикатах фізіологічного стану виражений формою родового та місцевого відмінків.

У правобічній позиції при двовалентних дієслівних предикатах сприймання та фізіологічної дії перебувають переважно прийменникові словоформи у знахідному, родовому та орудному відмінках.

Адвербіальний компонент при двовалентних дієслівних предикатах локативного стану виражений формою місцевого, орудного та родового відмінків.

Об'єктна позиція при двовалентних дієслівних предикатах із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові знаходить реалізацію у формах знахідного та орудного відмінків.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми формування семантико-синтаксичної структури речень із двовалентними предикатами в сучасній українській мові дозволило зробити такі висновки.

Визначальною величиною для предиката є валентність, оскільки вона спрямована на відображення всіх компонентів пропозиції, які можуть бути реалізованими або не реалізованими. Неодномірний характер цієї категорії зумовлений тим, що валентність дієслова, з одного боку, визначена його семантикою, лексичним значенням, а з іншого, тісно пов'язана із його синтаксичними функціями, зокрема з первинною функцією ознакового слова. Валентність дієслова та його семантика перебувають у тісному взаємозв'язку. Від семантики дієслова залежить його валентність, а через валентність конкретизується семантика дієслова. Семантико-синтаксична валентність предиката визначає кількість субстанціальних (іменних) синтаксем, вказує на їхні семантичні функції, відношення між ними та відношення субстанціальних синтаксем до відповідного класу предикатів.

Предикат як вершинний компонент речення визначає кількість і якість субстанціальних синтаксем, що позначають реальні предмети у їх стосунку до дії, стану, процесу, якості тощо. Валентно передбачувані компоненти з

субстанціальним значенням утворюють разом із предикатом елементарну семантичну структуру речення. Для встановлення характеру семантичної структури речення важливі три моменти: семантична якість компонентів, значеннєві відношення між ними та спрямованість цих відношень. Основу семантики речення становлять відношення між суб'єктом і предикатом.

Інші відношення регламентовані валентністю дієслова-предиката та його поширювачами. Закладені в дієслові можливості синтаксичної сполучуваності і реалізація цих можливостей є визначальними для структури речення, хоч вони можуть і неоднаково бути реалізованими у мовленні.

Для побудови єдиної семантичної моделі опису сполучуваності дієслів з іншими лексичними одиницями та характеристики її структурно-семантичних особливостей двовалентних предикатів, важливою ознакою є визначення конститутивних компонентів, з урахуванням того, що предикат може мати різну валентність при виникненні нового значення слова. Зміна валентності дієслова може виражатися, зокрема, у вживанні перехідного дієслова у функції неперехідного і навпаки. Іntenційна структура дієслова має суто семантичний характер: виражає відношення дії до реальних предметів як її учасників, а валентна — відображає зв'язки дієслова з певними словоформами, що репрезентують цих учасників.

Поділ дієслів на лексико-семантичні групи базований на встановленні архісеми, яка їх об'єднує і визначає необхідність (чи можливість) конкретного компонента-об'єкта, контрагента, адресата, інструмента, локатива, причини тощо.

На основі здійсненого семантичного аналізу двовалентні дієслівні предикати поділено на дев'ять лексико-семантичних груп: 1) конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт; 2) активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт; 3) мовленнєвої діяльності; 4) мисленнєвої діяльності; 5) ставлення суб'єкта до об'єкта; 6) емоційно-психічного та фізіологічного стану; 7) сприймання та фізіологічної дії; 8) локативного стану; 9) із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові.

Аналіз інтенційних характеристик і особливостей морфологічного вираження оточення двовалентних дієслівних предикатів дозволяє констатувати, що двовалентні дієслівні предикати переважно виявляють зв'язок із суб'єктним актантом та об'єктним, хоча об'єкт може бути представлений у структурі речення і у функції адресата, знаряддя, засобу, інструмента чи локатива.

Двовалентні предикати можуть набувати статусу одновалентних, якщо акцентовано увагу на самій дії або стані, або тривалентних, якщо вербалізовано не обов'язковий компонент, що займає периферійну позицію. Деякі двовалентні дієслова завдяки переносному вживанню можуть переходити з однієї лексико-семантичної групи до іншої, змінювати свою сполучуваність. Неоднакова валентність дієслів однієї групи зумовлена відмінностями семантичної структури лексем, статусом синтагматичних сем і їх перетином з парадигматичними іменниковими семами, кількістю лексико-семантичних варіантів дієслова.

Валентно-інтенційний аналіз двовалентних дієслів у ролі предикатів доповнено аналізом моделей реченнєвих структур певної семантики і їх морфолого-синтаксичних реалізацій в українській мові.

З урахуванням валентно-інтенційних характеристик двовалентних дієслів виділено такі валентні структури: Subj – Vf Praed – Obj; Subj – Vf Praed – Adv; Subj – Vf imp Praed – Adv; Subj – Vf imp Praed – Obj.

До внутрішньої організації мінімальних реченнєвих структур, до оформлення їхніх компонентів має безпосередній стосунок категорія відмінка іменників. Відмінкові та прийменниково-відмінкові форми є основним засобом реалізації й диференціації мінімальних реченнєвих структур і їхніх модифікацій. У семантичному плані відмінки реалізують семантико-синтаксичну валентність дієслова-предиката.

Дієслівні предикати конкретної фізичної дії означають дії особи, спрямовані на предмет. Для них характерною є функція спрямованості дії агенса на об'єкт у повному чи частковому обсязі: з метою створення або відтворення чого-небудь, зміни зовнішнього вигляду чого-небудь або часткового чи повного знищення чогось. Сема об'єктності при цьому залишається загальною умовою семантики дії і пов'язана зі значенням зусилля волі, залученням енергії з боку суб'єкта. Правобічні компоненти представлені словоформами у непрямих відмінках: об'єкт дії оформлений основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми – знахідним відмінком, та орудним відмінком. Об'єкт при цьому є обов'язковим компонентом, адже дія, пов'язана з впровадженням зусилля волі, енергії з боку суб'єкта, спрямована на об'єкт або на результат.

За семантикою дієслівні предикати активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, прогнозують позицію суб'єкта, який здійснює дію, та позицію об'єкта, що зазнає активного впливу дії. Суб'єктна синтаксема при дієсловах цього типу позначає того, хто виконує активну дію на користь або на шкоду об'єкта, і виражена іменниками на позначення осіб. Об'єктна синтаксема

позначає істоту або предмет, на який поширена або орієнтована дія, чи предмет, із яким пов'язані процес чи стан. Об'єктна позиція при двовалентних дієслівних предикатах активної діяльності агенса, спрямованої на об'єкт, може бути експлікованою формою знахідного або орудного чи давального відмінків.

Дієслова-предикати мовленнєвої діяльності належать до класу синсемантичних лексем, які містять у своєму значенні денотативну об'єктну валентну сему. При предикатах мовленнєвої діяльності один із залежних іменників означає виконавця дії, а інший – об'єкт, на який спрямована дія, або адресата дії. Виражаючи певний процес комунікації, дієслово імплікує кількість і якість учасників. У значенні об'єкта при двовалентних дієслівних предикатах виступають іменники (займенники) різної семантики (назви осіб, назви неістот чи абстрактні поняття). Складна структура лексико-семантичної групи предикатів мовленнєвої діяльності визначає наявність у її межах лексем різної валентності. Мінімальна кількість прогнозованих позицій – дві. У разі невираження правобічних позицій увагу акцентовано на мовленнєвому процесі поза орієнтацією на адресата, без указівки на зміст мовлення, тому предикат може бути ситуативно одновалентним. Актанти причини, засобу, мети, умови тощо лише уточнюють ситуацію мовлення. Об'єкт дії при двовалентних дієслівних предикатах мовленнєвої діяльності представлено формою знахідного або орудного чи родового відмінків.

Дієслівні предикати мисленнєвої діяльності утворюють семантико-синтаксичну групу за денотативною ознакою “здійснювати мисленнєвий процес”. Правобічну валентну позицію об'єкта мисленнєвої діяльності заповнюють здебільшого іменники-назви неістот, що позначають конкретні предмети, явища, абстрактні поняття, рідше – назви істот. Об'єктний компонент виражає об'єкт роздумів або думок. Правобічну позицію при двовалентних дієслівних предикатах мисленнєвої діяльності займає переважно прийменникова словоформа непрямих відмінків: знахідного, орудного, родового чи місцевого.

Дієслівні предикати ставлення суб'єкта до об'єкта становлять кількісно значну групу різної семантики: це вираження стану людини, що є результатом емоційного ставлення суб'єкта до когось, чого-небудь, або почуття, яке відчуває суб'єкт до когось, чого-небудь. Дієслова ставлення перебувають на межі інших лексико-семантичних груп: почуття, поведінки, емоцій, мовлення тощо. Предикати ставлення виражають різні види психічного, морально-етичного та іншого ставлення в позитивному або негативному значенні, спрямування чи втрату інтересу до об'єкта з припиненням контакту, вихвалання, нахвалання з певної причини, прославлення об'єкта. Окрему групу становлять предикати різної семантики, що межує з семантикою ставлення до об'єкта. Предикати ставлення керують переважно іменниками – назвами істот. Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах ставлення суб'єкта до об'єкта експлікована формою знахідного або родового, давального, орудного та місцевого відмінків.

Специфіку дієслів-предикатів емоційно-психічного стану становить їхня сполучуваність із суб'єктною синтаксемою як компонентом, що виражає

значення неактивності, пасивного носія стану. Позицію суб'єкта займають назви осіб; позицію предиката — дієслова, що позначають внутрішній стан суб'єкта як результат зовнішнього впливу. Правобічну як і лівобічну, валентність цих дієслів реалізують субстанціальні синтаксеми, експліковані назвами істот, меншою мірою – абстрактними назвами та назвами конкретних предметів. У правобічній позиції при двовалентних предикатах емоційно-психічного стану перебувають переважно словоформи непрямих відмінків: знахідного або родового, давального, орудного та місцевого.

Об'єкт фізіологічного стану позначають семи “предмет”, “абстрактне поняття”, “явище навколишнього середовища” тощо. Обставинний детермінант при двовалентних дієслівних предикатах фізіологічного стану може бути виражений формою родового або місцевого відмінків.

При дієслівних предикатах сприймання та фізіологічної дії носій характерні семою “особа” (як ціле) і “особа” (як частина тіла). Роль залежних від предиката компонентів виконують іменники різних семантичних розрядів. У сформованих цим предикатом реченнях субстанціальні поширювачі дієслів, зумовлені їх сполучувальними можливостями, загалом є необов'язковими членами. Правобічну позицію при двовалентних дієслівних предикатах із семантикою сприймання займає переважно прийменникова словоформа у знахідному або родовому чи орудному відмінках.

Дієслівні предикати локативного стану виділені у межах статичних дієслів, тобто дієслів, що характеризують просторовий стан предметів. Своєрідність предикатів перебування у просторі полягає у тому, що їхні денотати не представлені як такі, що створюються чи виникають у часі. Вони вказують лише на зв'язок суб'єкта (істоти або предмета) з тим чи іншим простором, тобто на місцеперебування суб'єкта протягом певного часу. Прийменниково-відмінкові форми просторового статичного значення, вживаючись при дієслівному присудку, реалізують семантичні відтінки локативності. Дієслівні предикати на позначення власне-локативного стану є

двовалентними: відкривають позицію суб'єкта (носія цього стану) та локатива, представленого іменником з прийменником, що вказує на місце вияву стану. Локативні предикати здатні поєднуватися з найрізноманітнішою іменниковою лексикою в локативній позиції. Адвербіальний компонент при двовалентних дієслівних предикатах локативного стану може бути виражений формою місцевого, орудного чи родового відмінків.

Дієслівні предикати з загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові допускають альтернативне керування. Форма орудного відмінка виражає відношення неспрямованої дії суб'єкта з певною настановою у використанні об'єкта, а форма знахідного – відношення активної дії суб'єкта, спрямованої на об'єкт. Агенс може бути представлений назвою особи, істоти, предмета, природної сили чи абстрактним поняттям. Другим партиципантом може бути назва частини тіла або предмета.

Проведений у дисертації аналіз моделей речень, сформованих двовалентними предикатами, підтвердив ефективність застосування методики валентнісного аналізу у зв'язку із визначенням первинних і вторинних функцій класів ознакових слів та відмінкових форм іменників. Актуальною є проблема узагальнення конкретних спостережень над окремими семантичними моделями речень, сформованих дієслівними предикатами іншої валентності.

Проте на сьогодні залишається актуальною проблема узагальнення конкретних спостережень над окремими семантичними моделями речень з дієсловами однієї лексико-семантичної групи та виокремлення типів семантичних моделей, спільних для ряду лексико-семантичних груп дієслів.

На часі комплексне вивчення речень різних структурних моделей з визначенням їхньої продуктивності / непродуктивності та стильових особливостей функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов Б. А. Синтаксические потенции глагола (в сопоставлении с потенциями других частей речи) / Б. А. Абрамов // Науч. доклады высш. шк.

- Филол. науки. — 1966. — № 3. — С. 34—44.
2. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Наталья Сергеевна Авилова. — М. : Наука, 1976. — 328 с.
  3. Адамец П. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения / П. Адамец, В. Грабе // *Slavia*. — 1968. — Том XXXVII, вып. 1. — С. 185—192.
  4. Адамец П. Образование предложений из пропозиций в современном русском языке / Пётр Адамец. — Praha : Univ. Karlova, 1982. — 160 с.
  5. Адмони В. Г. Завершенность конструкции как явление синтаксической формы / В. Г. Адмони // *Вопр. языкознания*. — 1958. — № 1. — С. 111—117.
  6. Алисова Т. Б. Опыт семантико-грамматической классификации простых предложений / Т. Б. Алисова // *Вопр. языкознания*. — 1970. — № 2. — С. 91—98.
  7. Алисова Т. Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка / Татьяна Борисовна Алисова. — М. : МГУ, 1971. — 293 с.
  8. Андерш Й. Ф. Семантична структура безприйменникового давального відмінка в чеській і німецькій мовах / Йосип Фрідріхович Андерш. — К. : Наук. думка, 1975. — 134 с.
  9. Андерш Й. Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова / Й. Ф. Андерш // *Укр. мовознавство*. — 1980. — Вип. 8. — С. 62—65.
  10. Андерш Й. Ф. Синтаксико-семантичне моделювання простого речення (на матеріалі чеської та української мов) / Й. Ф. Андерш // *Зіставні дослідження української, чеської та російської мов*. — К. : Наук. думка, 1987. — С. 97—111.
  11. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Йосип Фрідріхович Андерш. — К. : Наук. думка, 1987. — 191 с.
  12. Андерш Й. Ф. Валентно-інтенційна структура предиката і типологія простих речень у сучасних слов'янських мовах / Й. Ф. Андерш // *Слов'янське мовознавство : доп. X Міжнар. з'їзду славістів, Софія, вересень 1988 р.* — К.: Наук. думка, 1988. — С. 124—136.

13. Андерш Й. Ф. Валентність // Українська мова : Енциклопедія / [ред. кол. : В. М. Русанівський та ін.]. — К. : Вид-во "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана, 2004. — 821 с.
14. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Юрий Дереникович Апресян. — М. : Наука, 1967. — 251 с.
15. Апресян Ю. Д. К построению языка для описания синтаксических свойств речи / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики, 1972. — М. : Наука, 1973. — С. 279—325.
16. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. — М. : Наука, 1974. — 367 с.
17. Аракин В. Д. Об основных типологических единицах языка / В. Д. Аракин // Лингвистическая типология и восточные языки. — М. : Наука, 1965. — С. 289—293.
18. Арват Н. М. Про асиметрію простого речення / Н. М. Арват // Мовознавство . — 1978. — № 2. — С. 37—43.
19. Арват Н. М. До питання про семантичну типологію простого речення (на матеріалі східнослов'янських мов) / Н. М. Арват // Мовознавство. — 1979. — № 2. — С. 24—31.
20. Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Нинель Николаевна Арват. — К. : Вища шк., 1984. — 159 с.
21. Арутюнова Н. Д. О синтаксической сочетаемости в испанском языке / Н. Д. Арутюнова // Науч. доклады высш. шк. Филол. науки. — 1962. — № 2. — С. 31—40.
22. Арутюнова Н. Д. Проблемы синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора / Н. Д. Арутюнова // Вопр. языкознания. — 1973. — № 1. — С. 115—124.
23. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Нина Давыдовна Арутюнова. — М. : Наука, 1976. — 383 с.
24. Арутюнова Н. Д. Русское предложение. Бытийный тип: (Структура и значение) / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. — М. : Русский язык, 1983. — 198с.
25. Ахманова О. С. Современные синтаксические теории / О. С. Ахманова, Г. Б. Микаэлян. — М. : Изд-во МГУ, 1963. — 166 с.
26. Бабайцева В. В. Семантика простого предложения / В. В. Бабайцева // Предложение как многоаспектная единица языка (русский язык) : межвуз. сб. науч. трудов. Моск. гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина. — М., 1983. — С. 7—24.
27. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли . — М. : Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с.
28. Бархударов Л. С. О поверхностной и глубинной структуре предложения / Л. С. Бархударов // Вопр. языкознания. — 1973. — №3. — С. 50—61.
29. Бархударов Л. С. К вопросу об отношении формальных и семантических моделей предложения / Л. С. Бархударов // Теория языка. Англистика. Кельтология. — М. : Наука, 1976. — С. 11—18.
30. Бахтина В. П. К семантической характеристике глаголов речи в русском языке / В. П. Бахтина // Материалы по русско-славянскому языкознанию. — Воронеж, 1963. — С. 143—161.

31. Бахтина В. П. Некоторые особенности глаголов речи в русском языке / В. П. Бахтина // Вопросы лексикологии и синтаксиса. — Уфа: Башкирский ун-т, 1964. — С. 35—51.
32. Безпояско О. К. Дериваційні відношення між реченням і словосполученням / О. К. Безпояско // Мовознавство. — 1984. — № 2. — С. 32—37.
33. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії / Олена Костянтинівна Безпояско. — К. : Наук. думка, 1991. — 172 с.
34. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.
35. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. — М. : Прогресс, 1974 . — 447 с.
36. Берлизон С. Б. Эмоциональное значение – особый компонент смысловой структуры слова (фразеологической единицы) – ФЕ / С. Б. Берлизон // Вопросы описания лексико-семантической системы языка : тез. докл. — Ч. 1. — М. : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза, 1971. — С. 55—61.
37. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / Валентин Васильевич Богданов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. — 204 с.
38. Бондарко А. В. Русский глагол / А. В. Бондарко, Л. Л. Буланин. — Ленинград : Просвещение, 1967. — 192 с.
39. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в сучасній українській мові / Л. А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. — К. : Вид-во АН УРСР, 1958. — С. 5—29.
40. Булаховський Л. А. Вибрані праці : В 5 т. / Леонід Арсенійович Булаховський. — К. : Наук. думка, 1977. — Т. 2. — 631 с.
41. Бурдаковская Н. Н. Выражение причины в структуре простого предложения в современном украинском языке: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Бурдаковская Неонила Николаевна. — К., 1990. — 163 с.

42. Буряков М. А. К вопросу об эмоциях и средствах их языкового выражения / М. А. Буряков // *Вопр. языкознания*. — 1979. — № 3. — С. 47—59.
43. Васильев Л. М. Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи / Л. М. Васильев // *Очерки по семантике русского глагола*. — Уфа, 1971. — С. 38—310.
44. Васильев Л. М. Семантика русского глагола: Глаголы речи, звучания и поведения / Леонид Михайлович Васильев. — Уфа : Изд-во Башкирск. гос. ун-та, 1981. — 71 с.
45. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Леонид Михайлович Васильев. — М. : Высш. шк., 1990. — 176 с.
46. Васильев Л. М. Системный семантический словарь русского языка. Предикатная лексика / Леонид Михайлович Васильев. — Уфа : Башкирский гос. ун-т, 2000. — Вып. 2. — 146 с.
47. Вежбицка А. Дело о поверхностном падеже / А. Вежбицка // *Новое в зарубежной лингвистике*. — М. : Прогресс, 1985. — Вып. 15. — С. 303—341.
48. Вейнрейх У. Опыт семантической теории / У. Вейнрейх // *Новое в зарубежной лингвистике*. — М. : Прогресс, 1981. — Вып. 10. — С. 50—177.
49. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. — М. : Высш. шк., 1986. — 640 с.
50. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1971. — 120 с.
51. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1980. — 286 с.
52. Вихованець І. Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної деривації / І. Р. Вихованець // *Мовознавство*. — 1983. — № 2. — С. 65—71.
53. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 231 с.
54. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.
55. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 222 с.
56. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / Іван Романович Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
57. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. — К. : Університетське вид-во "Пульсари", 2004. — 400 с.
58. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1983. — 219 с.
59. Володченков М. П. Интенционные свойства глаголов внутреннего эмоционального состояния в современном русском языке (в сопоставлении с украинским) : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : 10.02.01; 10.02.02 „Русский язык”, „Украинский язык” / М. П. Володченков. — К., 1984. — 23 с.

60. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. — М. : Наука, 1985. — 228 с.
61. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка / Майя Владимировна Всеволодова. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 2000. — 502 с.
62. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Рейда Миргалеевна Гайсина. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1981. — 195 с.
63. Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики: Семантическая интерпретация “глубинных” и “поверхностных” структур / В. Г. Гак // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. — М. : Наука, 1969. — С. 77—85.
64. Гак В. Г. Высказывание и ситуация / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. 1972. — М. : Наука, 1973. — С. 349—372.
65. Галаган О. М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. М. Галаган. — Кіровоград, 2004. — 20 с.
66. Гальона Н. П. Питання про валентність як міжрівневу категорію / Н. П. Гальона // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. — Випуск 1. — С. 21—30.
67. Гальона Н. П. Передумови виникнення теорії валентності у вітчизняному мовознавстві / Н. П. Гальона // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — Випуск 4. — С. 14—21.
68. Гарипова Н. Д. Опыт лексико-грамматической характеристики сочетаемости глаголов мышления в современном русском языке / Н. Д.

- Гарипова // Вопросы лексикологии и синтаксиса. — Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 1964. — С. 11—17.
69. Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений глагола / Марина Яковлевна Гловинская. — М. : Наука, 1982. — 155 с.
70. Гонтар Т. Ф. До проблеми валентності мовних одиниць / Т. Ф. Гонтар // Мовознавство. — 1995. — № 2–3. — С. 17—21.
71. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / Катерина Григорівна Городенська. — К. : Наук. думка, 1991. — 192 с.
72. Городенська К. Власне- та невла́сне-при́йменникові семантико-синтаксичні функції / Катерина Городенська // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. Випуск XXI. — Херсон : ХДУ, 2003. — С. 6—9.
73. Городенська К. Г. Слово́твірна структура слова / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. — К. : Наук. думка, 1981. — 199 с.
74. Грамматика современного русского литературного языка [глав. ред. Н. Ю. Шведова]. — М. : Наука, 1970. — 767 с.
75. Грипас О. Ю. Слово́никове трактування дієслова як презентанта семантичної структури ситуації / О. Ю. Грипас // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики та лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ, 2005. — Випуск 1. — С. 49—54.
76. Грипас О. Ю. Вербалізація пропозиційних тривалентних предикатів в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. Ю. Грипас. — К., 2007. — 20 с.
77. Грищенко А. П. Внутрішня синтаксична організація простого речення / А. П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення. Синтаксичні категорії і зв'язки. — К. : Наук. думка, 1975. — С. 14—16.
78. Грищенко А. П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньосинтаксичні ознаки речення / А. П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення. Синтаксичні категорії і зв'язки. — К. : Наук. думка, 1975. — С. 16—25
79. Гуйванюк Н. В. Засоби вираження присвійності в українській мові / Ніна Василівна Гуйванюк. — Чернівці : Вид-во Чернівецького держ. ун-ту, 1975. — 20 с.
80. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02 „Українська мова” / Н. В. Гуйванюк. — К., 1993. — 34 с.
81. Гулыга Е. В. Автосемантия и синсемантия как признак смысловой структуры слова / Е. В. Гулыга // Науч. доклады высш. шк. Филол. науки. — 1967. — № 2. — С. 62—72.
82. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. — М. : Прогресс, 1984. — 397 с.
83. Гумовская В. В. Семантико-синтаксическая структура предложений с глаголами мысли в современном украинском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Гумовская Валентина Владимировна. — 1988. — 166 с.

84. Данеш Ф. К семантике основных синтаксических формаций / Ф. Данеш, К. Гаузенблас // Грамматическое описание славянских языков. Концепции и методы. — М. : Наука, 1974. — С. 90—97.
85. Дешериева Т. И. Субъектно-объектные отношения в разноструктурных языках / Тамара Ивановна Дешериева. — М. : Наука, 1985. — 168 с.
86. Джура А. С. Синтаксична транспозиція відмінкових форм (на матеріалі іменникових форм родового відмінка) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. С. Джура. — К., 2000. — 19 с.
87. Дзюбишина Н. Я. Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні / Н. Я. Дзюбишина // Організація тексту (граматика і стилістика). — К. : Наук. думка, 1979. — С. 5—13.
88. Долгов Ю. С. Тип валентности как грамматическая категория в русском языке / Ю. С. Долгов // Русское языкознание. — 1990. — № 21. — С. 44—49.
89. Драгомирецкий П. П. Интенционально-валентная структура глаголов состояния: (на материале украинского, немецкого и английского языков) : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теорія мовознавства” / П. П. Драгомирецкий. — К., 1991. — 16 с.
90. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен. — М. : Изд-во иностр. лит., 1958. — 404 с.
91. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / Михайло Андрійович Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1984. — 255с.
92. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / Анатолій Панасович Загнітко. — К. : НМК ВО, 1990. — 132 с.
93. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / Анатолій Панасович Загнітко. — К, НМК ВО, 1990. — 63 с.
94. Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (Проблеми теорії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02 „Українська мова” / А. П. Загнітко. — К.,

1992. — 38 с.

95. Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А. П. Загнітко // Мовознавство. — 1994. — № 2-3. — С. 48—56.
96. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Морфологія / Анатолій Панасович Загнітко. — Донецьк : ДонДУ, 1996. — 437 с.
97. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис / Анатолій Панасович Загнітко. — Донецьк : ДонДУ, 1996. — 662 с.
98. Загнітко А. П. Український синтаксис (Науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) / Анатолій Панасович Загнітко. — К. : ІЗМН, 1996. — 201 с.
99. Зализняк А. А. О понимании термина “падеж” в лингвистических исследованиях / А. А. Зализняк // Проблемы лингвистического моделирования. — М. : Наука, 1973. — С. 53—87.
100. Зандау Г. Семантические условия факультативности реализации валентности / Г. Зандау, К.-Е. Зоммерфельдт // Иностр. яз. в шк. — 1978. — № 2. — С. 21—26.
101. Зильберт Б. А. О некоторых вопросах теории синтаксиса в связи с построением “семантических моделей предложения” / Б. А. Зильберт // Проблемы развития языка : межвуз. науч. сб. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та им. Н. Г. Чернышевского, 1977. — Вып. I. — С. 146—163.
102. Змудяк Г. А. Роль логико-семантической валентности в организации структуры предложения (на материале группы глаголов независимого направленного движения) : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 „Романские языки” / Г. А. Змудяк. — Минск, 1980. — 21с.
103. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Галина Александровна Золотова. — М. : Наука, 1973. — 351 с.
104. Золотова Г. А. О субъекте предложения в современном русском языке / Г. А. Золотова // Науч. доклады высш. шк. Филол. науки. — 1981. — № 1. — С. 33—42.
105. Золотова Г. А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. — М : Наука, 1988. — 440 с.
106. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — 367 с.
107. Ибрагимова В. Л. Глаголы со значением каузации движения в современном русском языке / В. Л. Ибрагимова // Исследования по семантике. — Уфа, 1975. — Вып. 1. — С. 87—92.
108. Иванчикова Е. А. О структурной факультативности и структурной обязательности в синтаксисе / Е. А. Иванчикова // Вопр. языкознания. — 1965. — № 5. — С. 84—94.
109. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові / Зоя Іванівна Іваненко. — Чернівці: Чернівецький ДУ, 1974. — 69 с.

110. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів української мови: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Іваницька Наталя Борисівна. — Вінниця, 1999. — 198 с.
111. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. — 1985. — № 1. — С. 39—43.
112. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Ніна Лаврентіївна Іваницька. — К. : Вища шк., 1986. — 167 с.
113. Іваницька Н. Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. — 2001. — № 3. — С. 97—103.
114. Іваницька Н. Контекстуальна зумовленість дистрибутивних параметрів повнозначного слова / Ніна Іваницька, Людмила Коваль // Граматика слова і граматики мови : зб. наук. праць. — Донецьк : ДонНУ, 2005. — С. 56—66.
115. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. В. Кавера. — Київ, 2008. — 24 с.
116. Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення : [навч. посібник для філол. фак-тів ун-тів] / Лариса Олександрівна Кадомцева. — К. : Вища шк., 1985. — 127 с.
117. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфологія / Вадим Борисович Касевич. — М. : Наука, 1988. — 309 с.
118. Кацнельсон С. Д. Типологія мови і мислення / Соломон Давидович Кацнельсон. — Л. : Наука. Ленінгр. отд-ние, 1972. — 216 с.
119. Кацнельсон С. Д. О категорії суб'єкта предложения / С. Д. Кацнельсон // Универсалии и типологические исследования. Мещаниновские чтения. / [ред. кол. : В. Н. Ярцева и др.] — М. : Наука, 1974. — С. 104—124.
120. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / Соломон Давидович Кацнельсон. — Л. : Наука, ЛО, 1986. — 298 с.

121. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Кацнельсон // *Вопр. языкознания*. — 1987. — № 3. — С. 20—32.
122. Кацнельсон С. Д. Заметки о падежной теории Ч. Филлмора / С. Д. Кацнельсон // *Вопр. языкознания*. — 1988. — № 1. — С. 110—117.
123. Качала Я. Второе сказуемое и интенциональная структура / Ян Качала // *Языкознание в Чехословакии, 1956–1974 : сб. статей*. — М. : Прогресс, 1978. — С. 255—264.
124. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке : Опыт функционально-семантического анализа / Танзиля Асхатовна Кильдибекова. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. — 160 с.
125. Кисленко Ю. І. Системна організація мови / Юрій Іванович Кисленко. — К. : Укр. літопис, 1997. — 217 с.
126. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика [учебник для вузов] / Ирина Михайловна Кобозева. — М. : Эдиториал УРСС, 2004. — 350 с.
127. Ковачева Н. П. Лексико-грамматическая сочетаемость глаголов положения в русском и болгарском языках : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Н. П. Ковачева. — М., 1976. — 24с.
128. Кодухов В. И. Из истории глаголов говорения в русском литературном языке XVII – XVIII вв. / В. И. Кодухов // *Учёные записки Казанского ун-та*. — Казань, 1961. — т. 119, кн. 5. — С. 215—231.
129. Колшанский Г. В. Категория семантики в синтаксисе / Г. В. Колшанский // *Вопросы романо-германской филологии: Синтаксическая семантика : сб. статей*. / [ред. кол. : О. И. Москальская и др.]. — М. : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза, 1977. — С. 5—11.
130. Конєєва О. О. Лексико-семантична підгрупа дієслів із значенням емоційної взаємодії / О. О. Конєєва // *Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць*. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. — С. 68—74.
131. Конєєва О. О. Лексико-семантична група дієслів взаємодії, пов'язаної зі стосунками антагоністичного плану / О. О. Конєєва // *Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць*. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. — С. 92—97.
132. Конєєва О. О. Лексико-семантична група дієслів відновлення соціальної та духовної взаємодії / О. О. Конєєва // *Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць*. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. — С. 149—152.
133. Копачевская С. М. Об изменениях в синтаксических связях и семантике некоторых глаголов мыслительной деятельности / С. М. Копачевская // *Синтаксические связи в русском языке : межвуз. темат. сб.* — Владивосток, 1981. — С. 154—159.
134. Котляренко С. В. Семантико-синтаксична структура речень з релятивними дієсловами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. В. Котляренко. — Київ, 2006. — 22 с.
135. Кочерган М. П. Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова / Михайло Петрович Кочерган. — Львів : Вища шк., Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. — 183 с.

136. Кретов А. А. Синтаксическая проективность глаголов направленного зрения / А. А. Кретов // Исследования по семантике : Лексическая и синтаксическая семантика. — Уфа, 1981. — С. 36—42.
137. Кретов А. А. Синтаксические особенности глаголов зрительного восприятия / А. А. Кретов // Синтаксические связи в русском языке : межвуз. темат. сб. — Владивосток, 1981. — С. 144—153.
138. Кузнецова Э. В. Грамматические классы и лексико-семантические группы слов / Э. В. Кузнецова // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. — Новосибирск, 1974. — Вып. III. — С. 39—45.
139. Кузнецова Э. В. О принципах и методах выделения объёма семантических классов русских глаголов / Э. В. Кузнецова // Классы слов и их взаимодействие. — Свердловск : УрГУ, 1979. — С. 4—12.
140. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Борис Миколайович Кулик. — К. : Рад. школа, 1965. — 283 с.
141. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / [за ред. Л. А. Булаховського]. — К. : Рад. шк., 1951. — 408 с.
142. Куц О. В. Семантико-синтаксична структура речень із чотиривалентними предикатами на позначення конкретної фізичної дії / О. В. Куц // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. — С. 119—129.
143. Куц О. В. Семантико-синтаксична структура речень із чотиривалентними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. В. Куц. — К., 2003. — 19 с.
144. Кучеренко І. К. Категорія відмінка в сучасній українській мові / Ілля Корнійович Кучеренко. — Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. — 52 с.
145. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / Ілля Корнійович Кучеренко. — К. : Вид-во Київськ. ун-ту, 1964. — Ч. 2. — 159 с.

146. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз. — М. : Прогресс, 1978. — 543 с.
147. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ледней Олена Федорівна. — Одеса, 2002. — 213 с.
148. Леута А. И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояния в современном украинском литературном языке : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык”/ А. И. Леута. — К., 1988. — 22 с.
149. Леута О. І. Валентність, дистрибуція, інтенція як лінгвістичні поняття / О. І. Леута // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. — С. 8—18.
150. Леута О. І. Моделі речень та особливості їх структурно-семантичної організації / О. І. Леута // Наукові записки. Серія : Філологія. — Вінниця : Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2002. — Вип.4. — С. 114—120.
151. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова / Олександр Іванович Леута. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. — 404 с.
152. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. — М. : Советская энциклопедия. — 1990. — 685 с.
153. Литвин Л. П. Префіксально-прийменникова кореляція / Л. П. Литвин // Лексична і граматична деривація в українській мові : зб. наук. праць — К.: КДПШ, 1983. — С.123—131.
154. Ломтев Т. П. Описание структуры предложения на основе его функционального представления / Т. П. Ломтев // Slavia. — 1965. — № 3. — С. 422—430.
155. Ломтев Т. П. Конституенты предложения с глаголами речи / Т. П. Ломтев // Общее и русское языкознание. — М. : Наука, 1976. — С. 218—239.
156. Ломтев Т. П. Структура предложения и состав предикатных предметов / Т. П. Ломтев // Общее и русское языкознание. — М. : Наука, 1976. — С. 201—207.
157. Ломтев Т. П. О некоторых вопросах структуры предложения / Т. П. Ломтев // Общее и русское языкознание. — М. : Наука, 1976. — С. 140—157.
158. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / Тимофей Петрович Ломтев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. — 198 с.
159. Лосев А. Ф. О понятии языковой валентности / А. Ф. Лосев // Изв. АН СССР. — Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40. — № 5. — С. 403—412.
160. Масицька Т. Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Масицька Тетяна Євгенівна. — Луцьк, 1996. — 217 с.
161. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Тетяна Євгенівна Масицька. — Луцьк : Редакц. видавн. центр Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. — 206 с.
162. Матвієнко Т. І. Облігаторність та факультативність компонентів валентної моделі дієслів / Т. І. Матвієнко // Мовознавство. — 1989. — № 1. — С. 56—58.

163. Мединська Н. М. Структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мединська Наталія Миколаївна. – К., 2000. – 196 с.
164. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. Г. Межов. — К., 1998. — 19 с.
165. Межов О. Г. Функціональні властивості процесуальних синтаксем / О. Г. Межов // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. — Херсон : Айлант, 2002. — Випуск XIV. — С. 171—173.
166. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / Олександр Саввич Мельничук. — К. : Наук. думка, 1966. — 324 с.
167. Мельничук О. С. Синтаксичні функції відмінків / О. С. Мельничук // Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. — К. : Наук. думка, 1966. — С. 446—488.
168. Мещанинов И. И. Глагол / Иван Иванович Мещанинов. — Л. : Наука, 1982. — 272 с.
169. Мигирин В. Н. Принципы изучения членов предложения / В. Н. Мигирин // Науч. доклады высш. шк. Филол. науки. — 1961. — № 3. — С. 38—52.
170. Михайлик Р. П. Семантико-граматична структура дієслів на –ся в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Михайлик Роксолана Павлівна. – К., 1995. – 152 с.
171. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / Микола Васильович Мірченко. — Луцьк : РВВ "Вежа" Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. — 389с.
172. Мозгунов В. В. Перехідність як тип валентності: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мозгунов Володимир Володимирович. – Донецьк, 1997. – 223с.
173. Москальская О. И. Проблемы семантического моделирования в синтаксисе / О. И. Москальская // Вопр. языкознания. — 1973. — № 6. — С. 33—43.

174. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / Ольга Ивановна Москальская. — М. : Высш. шк., 1974. — 156 с.
175. Москальская О. И. О предмете синтаксической семантики / О. И. Москальская // Вопросы романо-германской филологии : Синтаксическая семантика : сб. статей. / [ред. кол. : О. И. Москальская и др.]. — М. : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза, 1977. — С. 12—22.
176. Москальская О. И. Семантическая структура предложения // Русский язык : энциклопедия / [под ред. Ф. П. Филина]. — М. : Советская энциклопедия, 1979. — 431 с.
177. Мразек Р. Синтаксис русского творительного : Структурно-сравнительные исследования / Роман Мразек. — Praha : Stát. ped. nakl., 1964. — 285 с.
178. Мразек Р. Синтаксическая дистрибуция глаголов и их классы / Роман Мразек // Вопр. языкознания. — 1964. — № 3. — С. 50—62.
179. Мухин А. М. Синтаксема как функциональная синтаксическая единица (о методе структурного анализа синтаксических элементов) / А. М. Мухин // Науч. доклады высш. шк. Филол. науки. — 1961. — № 3. — С. 53—65.
180. Мухин А. М. Функциональный анализ синтаксических элементов (на материале древнеанглийского языка) / Анатолий Митрофанович Мухин. — М.; Л : Наука, 1964. — 292 с.
181. Мухин А. М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка / Анатолий Митрофанович Мухин. — Л. : Наука, 1980. — 304 с.
182. Мухин А. М. Валентность и сочетаемость глаголов / А. М. Мухин // Вопр. языкознания. — 1987. — № 6. — С. 52—64.
183. Мыльникова С. Е. О глаголах чувств в современном русском языке / С. Е. Мыльникова // Лексико-грамматические проблемы русского глагола. — Новосибирск, 1969. — С. 60—74.
184. Ничман З. В. Лексическая классификация безобъектных глаголов речи в русском языке / З. В. Ничман // Вопросы морфологии и синтаксиса современного русского языка. — Новосибирск, 1966. — С. 28—37.
185. Ничман З. В. Опыт классификации объектных глаголов речи в русском языке / З. В. Ничман // Вопросы морфологии и синтаксиса современного русского языка. — Новосибирск, 1966. — С. 38—52.
186. Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ніколаєва Наталія Геннадіївна. — К., 2003. — 236 с.
187. Общее языкознание : Внутренняя структура языка / [отв. ред. чл.-кор. АН СССР Б. А. Серебренников]. — М. : Наука, 1972. — 565с.
188. Овчиннікова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Українська мова”/ І. І. Овчиннікова. — К., 1993. — 23 с.
189. Озарко І. М. Функціонально-семантичні вияви знахідного відмінка / І. М. Озарко, Н. В. Соломчак // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика” : зб. наук. праць. — Херсон : Вид-во ХДУ,

2008. — Вип. VI. — С. 232—237.

190. Олійник О. Б. Проблеми зіставного дослідження мікросистем дієслівної лексики в близькоспоріднених мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : 10.02.02; 10.02.01 „Українська мова”, „Російська мова” / О. Б. Олійник. — К., 1993. — 49с.

191. Оравец Я. К. К вопросу о глагольной интенции и глагольном управлении / Я. К. Оравец // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. — М. : Наука, 1969. — С. 176—187.

192. Падучева Е. В. Глаголы восприятия : опыт выявления структуры тематического класса / Е. В. Падучева // Проблемы функциональной грамматики : Семантическая инвариантность / вариативность. / [отв. ред. С. А. Шубик]. — СПб. : Наука, 2003. — С. 75—100.

193. Пац Л. І. Функціонально-семантичне поле адресатності у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. І. Пац. — Дніпропетровськ, 1998. — 22 с.

194. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. — М. : Учпедгиз, 1956. — 511 с.

195. Пірус Г. О. Предикати відношення в українській мові: семантико-граматичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Г. О. Пірус. — К., 2004. — 15 с.

196. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення / Марія Яківна Плющ. — К. : Вид-во Київ. пед. ін-ту, 1978. — 107 с.

197. Плющ М. Я. Відмінкова словоформа в поліпредикативній конструкції / М. Я. Плющ // Мовознавство. — 1979. — № 1. — С. 13—19.

198. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / Марія Яківна Плющ. — К. : Вища шк., 1986. — 175 с.

199. Плющ М. Я. Зв'язані синтаксеми в структурі речення / М. Я. Плющ // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови :

- зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — Випуск 4. — С. 5—9.
200. Попенко О. М. Дієслівні інтенсифікати надмірного ступеня градації динамічної ознаки / О. М. Попенко // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. — С. 55—63.
201. Попова В. С. К вопросу о сочетаемости глаголов речи с зависимыми формами / В. С. Попова // Синтаксис современного русского языка. — Тюмень : Тюмен. пед. ин-т, 1968. — Сб. 40, вып. 6. — С. 23—43.
202. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потєбня. — М. : Учпедгиз, 1958. — Т. 1–2. — 536 с.
203. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потєбня. — М. : Просвещение, 1968. — Т. 3. — 551 с.
204. Прокопенко І. М. Синтаксичні функції синсемантичних дієслів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. М. Прокопенко. — К., 2005. — 18 с.
205. Прокопов В. Основные лексико-семантические типы русских глаголов / Владимир Прокопов. — Самарканд, 1945. — 68 с.
206. Прокопович Е. Н. Глагол в предложении / Елена Николаевна Прокопович. — М. : Наука, 1982. — 286 с.
207. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса / Игорь Павлович Распопов. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. — 220 с.
208. Русанівський В. М. Спроба визначення семантичних груп дієслів на основі формальних критеріїв / В. М. Русанівський // Структурно-математична лінгвістика. — К. : Наук. думка, 1965. — С. 56—65.
209. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / Віталій Макарович Русанівський. — К. : Наук. думка, 1971. — 315 с.
210. Русская грамматика : В 2 т. / [ред. кол. : Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. — М. : Наука, 1980. — Т.1. — 783 с.
211. Русская грамматика : В 2 т. / [ред. кол. : Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. — М. : Наука, 1980. — Т.2. — 709 с.
212. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / [авт.-уклад. О. Селіванова]. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
213. Семантические типы предикатов / [отв. ред. О. Н. Селиверстова]. — М. : Наука, 1982. — 365с.
214. Серпутько Г. П. Критерії семантичної класифікації дієслів ставлення / Г. П. Серпутько // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. — Випуск 1. — С.87—92.
215. Серпутько Г. П. Семантичні й функціональні параметри дієслів ставлення до об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Г. П. Серпутько. — К., 2006. — 20 с.
216. Сильницкий Г. Г. Семантические классы глаголов и их роль в типологической семасиологии / Г. Г. Сильницкий // Структурно-

- типологическое описание современных германских языков. — М. : Наука, 1966. — С. 244—260.
217. Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов / Г. Г. Сильницкий // Проблемы структурной лингвистики. — М. : Наука, 1972. — С. 373—391.
218. Сильницкий Г. Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов : автореф. дис. на соиск. учён. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Г. Г. Сильницкий. — Ленинград, 1974. — 43 с.
219. Симонов П. В. Что такое эмоция ? / Павел Васильевич Симонов. — М. : Наука, 1966. — 93 с.
220. Синтаксична будова української мови / [за ред. М. А. Жовтобрюха]. — К. : Наук. думка, 1968. — 203 с.
221. Ситар Г. В. Типологія речень із предикатами партитативного відношення в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ситар Ганна Василівна. — Донецьк, 2003. — 303 с.
222. Славская К. А. Мысль в действии. Психология мышления / Клавдия Александровна Славская. — М. : Политиздат, 1968. — 208 с.
223. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української літературної мови : Проблемні питання / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. — К. : Вища школа, 1994. — 670 с.
224. Словник української мови : В 11 т. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
225. Современный русский язык / [под ред. В. А. Белошапковой]. — М. : Высш. шк., 1989. — 800 с.
226. Соколов О. М. О факторах, определяющих внутреннюю валентность глагольных лексических единиц / О. М. Соколов // Актуальные проблемы лексикологии : доклады лингвистической конференции. — Томск : Изд-во Томского ун-та, 1971. — Ч. I. — С. 10—17.

227. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Сосюр. — К. : Основи, 1998. — 324 с.
228. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності в структурі словосполучення та речення / Микола Іванович Степаненко. — К. : НАН України. Укр. мовно-інформац. фонд, 1997. — 216 с.
229. Степаненко М. Місце внутрішньої об'єктивної й суб'єктивної причини в структурі речення S + P (Vf) + ADV caus / Микола Степаненко // Наукові записки. Серія : Філологія. — Вінниця : Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2002. — Вип. 4. — С. 180—184.
230. Степаненко Я. М. Місцевий відмінок як носій об'єктної семантики / Я. М. Степаненко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — Випуск 4. — С. 173—178.
231. Степанов Ю. С. К универсальной классификации предикатов / Ю. С. Степанов // Изв. АН СССР. — Сер. лит. и яз. — 1980. — Т. 39. — № 4. — С. 311—323.
232. Степанова Г. В. Лексико-семантическая группа глаголов понимания / Г. В. Степанова // Вопросы семантики. — Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. — Вып. 1. — С. 17—28.
233. Степанова М. Д. О “внешней” и “внутренней” валентности слова / М. Д. Степанова // Иностр. яз. в шк. — 1967. — № 3. — С. 13—19.
234. Степанова М. Д. Проблема теории валентности в современной лингвистике / М. Д. Степанова // Иностр. яз. в шк. — 1973. — № 6. — С. 12—22
- .
235. Степанова М. Д. Теория валентности и валентный анализ (на материале современного немецкого языка) / Мария Дмитриевна Степанова. — М. : Высш. шк., 1973. — 217 с.
236. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. — М. : Высш. шк., 1978. — 258с
- .
237. Супрун А. В. Грамматика и семантика простого предложения (на материале испанского языка) / Алевтина Васильевна Супрун. — М. : Наука, 1977. — 262 с.
238. Сусов И. П. Семантическая структура предложения. (На материале простого предложения в современном немецком языке) / Иван Павлович Сусов. — Тула : Изд-во Тульск. пед. ун-та, 1973. — 141 с.
239. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1969. — 583 с.
240. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 515 с.
241. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер. — М. : Прогресс, 1988. — 656 с.
242. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Євген Костянтинович Тимченко. — К. : Вид-во Укр. АН, 1926. — 118 с.

243. Ткачук В. М. Лінгвістична концепція Анатолія Загнітка / Ткачук В. М., Домрачева І. Р., Ситар Г. В. — Тернопіль : ТДПУ, 2002. — 199 с.
244. Тышківская Н. Я. Семантико-словообразовательная структура гнёзд слов со значением чувств в современном украинском языке : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / Н. Я. Тышківская. — К., 1987. — 24 с.
245. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания / Игорь Степанович Улуханов. — М. : Наука, 1977. — 256 с.
246. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / Анна Анфилофьевна Уфимцева. — М. : Наука, 1974. — 206 с.
247. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания / Федот Петрович Филин. — М. : Наука, 1982. — 336 с.
248. Филичева Н. И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных лингвистов / Н. И. Филичева // Вопр. языкознания. — 1969. — № 2 . — С. 118—125.
249. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1983. — Вып. XII. — С. 74—123.
250. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Зарубежная лингвистика : Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1999. — Вып. 3. — С. 127—258.
251. Храковский В. С. Трансформация и деривация / В. С. Храковский // Проблемы структурной лингвистики. — М. : Наука, 1972. — С. 489—507.
252. Чейф У. Л. Значение и структура языка / Уоллес Л. Чейф. — М. : Прогресс, 1975. — 432 с.
253. Черенкова А. Д. К вопросу о лексико-грамматической сочетаемости глаголов мысли в русском языке / А. Д. Черенкова // Материалы по русско-славянскому языкознанию. — Воронеж, 1981. — С. 145—150.

254. Чеснокова Л. Д. Грамматическая сочетаемость слов в простом предложении и факторы, обуславливающие её / Л. Д. Чеснокова // Сочетаемость языковых единиц : сб. науч. трудов. — Р. н /Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1968. — С. 5—22.
255. Чудинов А. П. Сопоставительный анализ каузативных и некаузативных глаголов одной лексико-семантической группы слов / А. П. Чудинов // Классы слов и их взаимодействие : межвуз. темат. сб. — Свердловск : Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького, 1979. — С. 37—43.
256. Чудинов А. П. О семантике каузативных глаголов / А. П. Чудинов // Исследования по семантике. Лексическая и синтаксическая семантика. — Уфа : Изд-во Башк. ун-та им. 40-летия Октября, 1981. — С. 58—60.
257. Шапилова Н. И. Из наблюдений над лексико-семантической группой глаголов чувства в современном русском языке Н. И. Шапилова // Актуальные проблемы лексикологии. — Новосибирск : Ин-т геологии и геофизики, 1967. — С. 61—64.
258. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Александр Александрович Шахматов. — Л. : Учпедгиз, ЛО, 1941. — 620 с.
259. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание : VII Междунар. съезд славистов. — М. : Наука, 1973. — С. 457—483.
260. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Дмитрий Николаевич Шмелёв. — М. : Наука, 1973. — 280 с.
261. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник / [авт.-уклад. Штерн І. Б.]. — К. : АртЕк, 1998. — 336 с.
262. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. — Л. : Наука, 1974. — 428 с.
263. Якобсон Р. Избранные работы / Роман Якобсон. — М. : Прогресс, 1985. — 455 с.
264. Янко-Триницкая Н. А. Возвратные глаголы в современном русском языке / Надия Александровна Янко-Триницкая. — М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. — 248 с.
265. Brinkmann H. Die Deutsche Sprache. Gestalt und Leistung / Henning Brinkmann. — Dusseldorf, Padagogisches Verl. Schwann, 1962. — 654 S.
266. Daneš F. A three-level approach to syntax / F. Daneš // TLP. — Praha, 1964. — № 1. — S. 17—29.
267. Daneš F. Some Thoughts on the Semantic Structure of the Sentence / F. Daneš // Lingua. — 1968. — № 2. — P. 55—70.
268. Daneš F. Pokus o strukturní analyzu slovesnych vyznamů / F. Daneš // Slovo a slovesnost. — 1971. — № 3. — P. 23—30.
269. Erben J. Abriss der Deutschen Grammatik / Johannes Erben. — Berlin, 1966. — 316 S.
270. Helbig G. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben / G. Helbig, W. Schenkel. — Leipzig : Bibliogr. Inst., 1975. — 458 s.
271. Morfológia slovenského jazyka. — Bratislava, 1966. — 380 s.

272. Pauliny E. Štruktúra slovenského slovesa / E. Pauliny. — Bratislava, 1943. — 180 s.
273. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // The Philosophical Review. — 1957. — V. 66. — P. 143—160.
274. Rusek Z. Verba dicendi w języku bułgarskim. Wydawnictwo Energeia / Zbigniew Rusek. — Warszawa, 1997. — 113 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ант. — Антонич Б.-І. Твори / Богдан-Ігор Антонич. — К. : Дніпро, 1998. — 591 с.
2. Багр. — Багрянний І. П. Тигролови : [роман]; Огненне коло : [повість] / Іван Павлович Багрянний. — К. : Укр. письменник, 1996. — 350 с.
3. Барка — Барка В. Поезія. Повість "Жовтий князь" / Василь Барка. — К. : Наук. думка, 2000. — 304 с.

4. Виннич. — Винниченко В. Вибрані твори / Володимир Винниченко. — К. : Сакцент Плюс, 2005. — 256 с.
5. Вишня — Вишня Остап. Фейлетони. Гуморески. Усмішки. Щоденникові записи / Вишня Остап. — К. : Наук. думка, 1984. — 558 с.
6. Вінгр. — Вінграновський М. С. Вибрані твори : У 3 т. / Микола Вінграновський. — Тернопіль : Богдан, 2004. — Т. 1. — 400 с.
7. Віче : Теоретичний і громадсько-політичний журнал. — Київ. — 2008. — №1 .
8. Ворон. — Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / Микола Кіндратович Вороний. — К. : Наук. думка, 1996. — 704 с.
9. Герасим. — Герасим'юк В. Поет у повітрі. Вірші і поеми / Василь Герасим'юк. — Львів : Кальварія, 2002. — 144 с.
10. ГУ — Голос України. — 2008. — № 87, № 89, № 101.
11. Гонч. — Гончар О. Т. Твори : У 12 т. / Олесь Терентійович Гончар. — К. : Наук. думка, 2004. — Т. 4. — 624 с.
12. Гор. — Гординський С. Колір і ритми : Поезії. Переклади / Святослав Гординський. — К. : Час, 1997. — 479 с.
13. Гуц. — Гуцало Є. П. Твори : В 5 т. / Євген Пилипович Гуцало. — К. : Дніпро, 1997. — Т. 3. — 461 с.
14. Дзюба — Дзюба І. М. Спрага / Іван Михайлович Дзюба. — К. : Редакція журналу "Укр. світ", 2001. — 280 с.
15. Дім. — Дімаров А. А. Українська вендета : Повісті / Анатолій Андрійович Дімаров. — К. : Дніпро, 1995. — 247с.
16. Довж. — Довженко О. Вибрані твори / Олександр Довженко. — К. : Сакцент Плюс, 2004. — 512 с.
17. Домонт. — Домонтович В. Без ґрунту / Віктор Домонтович. — К. : Гелікон, 2002. — 520 с.
18. Дрозд — Дрозд В. Г. Вибрані твори : У 2 т. / Володимир Григорович Дрозд. — К. : Рад. письменник, 1989. — Т. 2. — 552 с.
19. Жулин. — Жулинський М. Г. Заявити про себе культурою : Тези трибунні, позатрибунні, а також роздуми й сповіді за парадною завісою / Микола Григорович Жулинський. — К. : Генеза, 2001. — 680 с.
20. Загр. — Загребельний П. А. Твори : В 6 т. / Павло Архипович Загребельний. — К. : Дніпро, 1981. — Т. 5. — 616 с.
21. Зар. — Зарудний М. Твори : В 4 т. / Микола Зарудний. — К. : Дніпро, 1981. — Т. 1. — 399 с.
22. Збан. — Збанацький Ю. О. Твори : В 4 т. / Юрій Оліферович Збанацький. — К. : Дніпро, 1984. — Т. 1. — 359 с.
23. Земл. — Земляк В. С. Твори : В 4 т. / Василь Сидорович Земляк. — К. : Дніпро, 1984. — Т. 3. — 619 с.
24. Іванич. — Іваничук Р. І. Твори : В 3 т. / Роман Іванович Іваничук. — К. : Дніпро, 1988. — Т. 3. — 461 с.
25. Іванич.* — Іваничук Р. Одна хлібина на двох : Новели про любов / Роман Іваничук. — Львів : Срібне слово, 2004. — 160 с.

26. Ільн. — Ільницький В. І. Штрихи нашого часу. Публіцистика / Василь Іванович Ільницький. — Ужгород : Закарпаття, 2000. — 156 с.
27. Кост. — Костенко Л. В. Маруся Чурай / Ліна Василівна Костенко. — К. : Дніпро, 1982. — 136 с.
28. Котл. — Котляревський І. П. Енеїда : [поема] / Іван Петрович Котляревський. — К. : Рад. шк., 1989. — 286 с.
29. Коц. — Коцюбинський М. Твори : В 6 т. / Михайло Коцюбинський. — К.: Вид-во Академії Наук Укр. РСР, 1961. — Т. 2. — 407 с.
30. Леп. — Лепкий Б. Твори : В 2 т. / Богдан Лепкий. — К. : Дніпро, 1991. — Т. 1. — 862 с.
31. Лісовий і мисливський журнал : Громадсько-публіцистичний журнал. — 2007. — № 1 — 6.
32. Лук. — Луків М. В. Біля вечірнього багаття. Поезії / Микола Володимирович Луків. — К. : Оріяни, 2004. — 256с.
33. Луц. — Луценко Д. О. Усе любов'ю зміряне до дна : Вибране / Дмитро Омелянович Луценко. — К. : Криниця, 2005. — 608 с.
34. Мовч. — Мовчан П. М. Витоки : Книга роздумів / Павло Михайлович Мовчан. — К. : Вид. центр "Просвіта", 2004. Ч. 1. — 2004. — 208 с.
35. Мотр. — Мотрич К. В. Ніч після сходу сонця : [роман] / Катерина Вакулівна Мотрич. — К. : Криниця, 2001. — 704 с.
36. Мушк. — Мушкетик Ю. М. Твори : В 5 т. / Юрій Михайлович Мушкетик. — К. : Дніпро, 1988. — Т. 4. — 493 с.
37. Н.–Лев. — Нечуй–Левицький І. С. Кайдашева сім'я : Повісті, п'єса / Іван Нечуй–Левицький. — Харків : Фоліо, 2005. — 351 с.
38. Олесь — Олесь О. Твори : В 2 т. / Олександр Олесь. — К. : Дніпро, 1990. — Т.1. — 959 с.
39. Ол. — Олійник Б. І. Пісня про матір / Борис Ілліч Олійник. — К. : КП " Редакція журналу "Дніпро", 2004. — 192 с.

40. Ол.* — Олійник Б. І. Поезії / Борис Ілліч Олійник. — К. : Дніпро, 1986. — 190 с.
41. Охрім. — Охрімович А. Замкнутий простір. Поезії / Андрій Охрімович. — Львів : Кальварія, 2002. — 148 с.
42. Павл. — Павличко Д. В. Твори : В 3 т. / Дмитро Васильович Павличко. — К. : Дніпро, 1989. — Т. 2 — 542 с.
43. Павлов. — Павловська В. Поки живу – пам'ятаю (Спогади про пережите) / Валентина Павловська. — К. : Концерн "Видавничий Дім "ІнЮре", 2004. — 224 с.
44. Підмог. — Підмогильний В. П. Оповідання. Повість. Романи / Валеріан Петрович Підмогильний. — К. : Наук. думка, 1991. — 800 с.
45. А. Погр. — Погрібний А. Г. Раз ми є, то де? (3 роздумів про наболіле) / Анатолій Григорович Погрібний. — К. : Укр. письменник, 2003. — 293 с.
46. В. Погр. — Погрібний В. О. Серед українців : Слово про духовність : Публіцистика / Віктор Олександрович Погрібний. — Кіровоград : Центр.–Укр. вид-во, 2004. — 374 с.
47. Рил. — Рильський М. Т. Зібрання творів : У 20 т. / Максим Тадейович Рильський. — К. : Наук. думка, 1983. — Т. 1. — 535 с.
48. Римар. — Римарук І. Діва Обида. Видіння і відлуння / Ігор Римарук. — Львів : Кальварія, 2002. — 160 с.
49. Самчук — Самчук У. Марія / Улас Самчук. — К. : Бібліотека українця, 1998 . — 168 с.
50. Сверст. — Сверстюк Є. На хвилях "Свободи" : Короткі есеї (що транслювалися на хвилях радіостанції 1968 – 2004рр.) / Євген Сверстюк. — Луцьк : ВМА "Терен", 2004. — 309 с.
51. Світлич. — Світличний І. О. У мене – тільки слово / Іван Олексійович Світличний. — Харків : Фоліо, 1994. — 431 с.
52. Сим. — Симоненко В. Берег чекань / Василь Симоненко. — К. : Наук. думка , 2001. — 248 с.
53. Соб. — Собко В. Вибрані твори : У 2 т. / Вадим Собко. — К. : Дніпро, 1972. — Т. 2. — 702 с.
54. Сос. — Сосюра В. М. Вибрані твори : В 2 т. — К. : Наук. думка, 2000. — Т.1 . — 648 с.
55. Ст. — Стельмах М. П. Твори : В 7 т. / Михайло Панасович Стельмах. — К. : Дніпро, 1983. — Т. 5. — 383 с.
56. Тют. — Тютюнник Г. М. Твори. Книга I : [оповідання] / Григорій Михайлович Тютюнник. — К. : Молодь, 1984. — 328 с.
57. УМ — Україна молода. — 2008. — № 119, № 121.
58. Л. Укр. — Українка Леся. Зібрання творів : У 12 т. / Леся Українка. — К. : Наук. думка, 1975. — Т. 1. — 244 с.
59. Фр. — Франко І. Я. Оповідання. Борислав сміється : [повість] / Іван Якович Франко. — К. : Дніпро, 1989. — 620 с.
60. Хвил. — Хвильовий М. Г. Сині етюди : Новели, оповідання, етюди / Микола Григорович Хвильовий. — К. : Рад. письменник, 1989. — 423 с.

61. Черногуз — Черногуз О. Український кентавр. Публіцистика / Олег Черногуз. — К. : Вид. центр. "ВУС", 2003. — 336 с.
62. Шевч. — Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. — К. : Всеукраїнське товариство "Просвіта", 1993. — 512 с.
63. Шев. — Шевчук В. О. Птахи з невидимого острова : Роман, повісті / Валерій Олександрович Шевчук. — К. : Рад. письменник, 1989. — 470 с.
64. Штанько — Штанько К. Полювання за людиною / Кирило Штанько. — К. : Діокор, 2004. — 80 с.
65. Явор. — Яворівський В. О. І засурмив янгол... : В 3 т. / Володимир Олександрович Яворівський. — К. : Глобус, 1993. — Т. 2. — 334 с.
66. Янов. — Яновський Ю. І. Твори : В 5 т. / Юрій Іванович Яновський. — К. : Держ. вид-во худож. літ-ри, 1958. — Т. 1. — 643 с.

Додатки

Список двовалентних дієслів

У запропонованих додатках представлено кількісну варіативну реалізацію валентності дієслів мисленнєвої діяльності.

ДВОВАЛЕНТНІ ДІЄСЛОВА МИСЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

(195 лексем)

ДІЄСЛОВО	ОДНО- ДВОВАЛЕНТНА реалізація	ДВОВАЛЕНТНА реалізація	ДВО- ТРИВАЛЕНТНА реалізація
абстрагуватися		+	
аналізувати		+	
бажати		+	+
бачити (<i>перен.</i>)		+	
вагатися	+	+	+
вгризатися (<i>перен.</i>)		+	
вдумуватися		+	
верзтися (<i>розм.</i>)	+	+	
вивчати		+	
вивчатися		+	+
вигадувати		+	
видумувати		+	
винаходити		+	
вирішувати		+	
вислизати (<i>перен.</i>)		+	
витівати		+	
витлумачувати		+	
відважуватися ¹		+	
відгадувати		+	+
відкладатися (<i>перен.</i>)		+	
вірити		+	
вірувати		+	
вкарбовуватися (<i>перен.</i>)		+	
вникати		+	
воліти		+	
володіти		+	
ворожити		+	+
впірнати (<i>перен.</i>)		+	
вульгаризувати		+	
вчити		+	
вчитуватися		+	
гадати		+	
деталізувати		+	
дешифрувати		+	
довідуватися		+	
докопуватися (<i>перен., розм.</i>)		+	
досліджувати		+	

дошукуватися		+	
думати	+	+	
жадати		+	
забувати		+	
завбачувати		+	+
завойовувати (<i>перен.</i>)		+	
заглиблюватися (<i>перен.</i>)		+	
загрузати (<i>перен.</i>)		+	
задумуватися	+	+	
закарбовуватися (<i>перен.</i>)		+	
закопуватися (<i>перен., розм.</i>)		+	
замислюватися	+	+	
замишляти		+	
замовчувати		+	
занурюватися (<i>перен.</i>)		+	
запам'ятовувати		+	
заплутуватися (<i>перен., розм.</i>)		+	
засвоювати		+	+
засекречувати		+	+
засікати (<i>час</i>)		+	+
збагнути		+	
зважувати (<i>перен.</i>)		+	

звідувати		+	
згадувати		+	
здогадуватися		+	+
здумати (розм.)		+	
змальовуватися (перен.)		+	
змудрувати (діал.)		+	
знати		+	
знатися		+	
зосереджуватися		+	
зубрити (розм.)		+	
з'ясовувати		+	
імпровізувати		+	
копатися (перен.)		+	
лічити ¹		+	+
логарифмувати		+	
марити		+	
метикувати (розм.)	+	+	
мислити	+	+	
міркувати	+	+	
мріяти	+	+	
мудрувати	+	+	
надіятися		+	
накреслювати (перен.)		+	
намічати		+	
напружувати		+	
обдумувати		+	
обезсмилювати		+	
обізнаватися		+	
облічувати		+	
обмислювати		+	
обмізковувати (розм.)		+	
обмірковувати		+	
обраховуватися		+	
обревізувати (перен.)		+	
обсмоктувати(пер.)		+	
обстежувати		+	
обчислювати		+	
оволодівати(перен.)		+	
ознайомлюватися		+	

омріювати		+	
опановувати		+	
опоетизовувати		+	
опрацьовувати		+	
орієнтуватися		+	
оромантизовувати		+	
освоювати		+	
освоюватися		+	
осмислювати		+	
осягати (<i>перен.</i>)		+	
пам'ятати		+	
перебільшувати		+	
передбачати		+	
передвіщати		+	+
пережовувати (<i>перен.</i>)		+	
перекладати		+	+
перемовчувати	+	+	
перетравлювати (<i>перен., розм.</i>)		+	
писати (<i>художні твори</i>)	+	+	
підковуватися (<i>розм.</i>)		+	
підраховувати		+	
підсумовувати		+	
підхоплювати (<i>перен.</i>)		+	

пізнавати		+	+
пірнати (<i>перен.</i>)		+	
планувати ¹		+	
плекати (<i>перен.</i>)		+	+
плести (<i>перен., розм.</i>)		+	
повторювати		+	+
поетизувати		+	
помилятися	+	+	
помишляти	+	+	
поринати (<i>перен.</i>)	+	+	
прагнути		+	
пригадувати		+	+
придумувати		+	
провидіти		+	
провіщати		+	
прогадувати(<i>розм.</i>)		+	
прогнозувати		+	+
продумувати		+	
проектувати ¹		+	
процентувати		+	
проясняти (<i>перен.</i>)		+	
рахувати		+	+
римувати		+	
рішати (<i>розм.</i>)		+	
розбиратися		+	
розв'язувати (<i>перен.</i>)		+	
розгадувати		+	
роздумувати	+	+	
розкодувати		+	+
розкушувати (<i>перен.</i>)		+	
розмишляти	+	+	
розмірковувати	+	+	
розплутувати (<i>перен.</i>)		+	
розраховувати		+	+
розслідувати		+	
розсуджувати	+	+	
розуміти		+	
розумітися		+	
розшифровувати		+	

систематизувати		+	+
складати (<i>літературний твір</i>)		+	
снувати (<i>перен.</i>)		+	
сподіватися		+	
спростовувати		+	
студіювати		+	
сумніватися		+	
схоплювати (<i>перен., розм.</i>)		+	
творити		+	
тлумачити		+	
трактувати ¹		+	
тямити (<i>розм.</i>)	+	+	
увірувати		+	
угадувати	+	+	+
узагальнювати		+	
умишляти		+	
умовчувати		+	
уособлювати		+	
упевнятися		+	
уповати		+	
ураховувати		+	
усвідомлювати		+	
утаювати		+	+
уторопати (<i>розм.</i>)		+	
уточнювати		+	
учитися		+	+

уявляти		+	+
фантазувати	+	+	
фіксувати		+	+
філософствувати	+	+	
філософувати	+	+	
хотіти		+	
читати	+	+	+
човпти (перен., розм.)		+	
шурупати		+	
	25	195	28